

सौराष्ट्र

सौराष्ट्र

१३९

१३९

१३९५८

चित्रकार : द. म. दावला

ग्रंथालय

[विभाग]

वर्गीक

नी २२५१२

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર

:: ભાગ ૫ મો ::

સંપાદક

હવેરથંદ મેઘાણી

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૩૭૫૯

૪-૩

મુદ્રક અને પ્રકાશક

અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ

સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય :: રાણપુર

પ્રત ૬૦૦૦ * ઇસ્વી ૧૯૨૭

મૂલ્ય : રૂ. ૧-૮-૦.

પાકું 'ખુંકું' : રૂ. ૧-૧૨-૦.

ભલેં ઉગા ભાણુ !

[નિત્ય પ્રભાતે નદીને તીરે ઉભા રહી, ઉગમણી દિશાએ ઉદય પામતા સૂર્યદેવનાં વારણાં લેતા લેતા, ભુજાઓ અને મસ્તક લગાવતા લગાવતા ચારણો એની કાલી મીઠી વાણીમાં નીચેનાં સ્તવનો સૂર્યદેવને સંબોધે છે.]

ભલેં ઉગા ભાણુ, ભાણુ તુંડારાં ભામણાં,
મરણુ જીવણુ લગ ભાણુ રાખો કાશપરા ઉત. ૧

[હે ભાણુ ! તમે ભલેં ઉગ્યા. તમારાં વારણાં લઉં છું. હે આપ ! હે કશ્યપમુનિના કુમાર ! એટલીજ માન્યતા છે કે મૃત્યુ સુધી અમારાં માન આપરૂં જતન કરજો.]

કાશપ જેહુડો ન કોય, (જેને) દણીઅણુ જેહુડા દીકરા,
લખદળ લાંગે લોય, ઉગે ને અંજવાળાં કરે. ૨

[અહો ! કશ્યપ મુનિ જેવો બાળે કયો ભાગ્યવંત કહેવાય !

સૂર્ય સરખા તો જીને ઘેર દીકરા છે: અને કેવો એ દીકરો !
પ્રભાતે લાખો અસૂરોનાં સૈન્યને સંહારીને ઉગી અજવાળાં
ફેલાવે છે.]

ઉગેલું અચૂક, ઉગાનું આગસ નહીં,
ચંદ્ર ન પડે ચૂક, કમણે કાશપરા ઉત. ૩

[હે કશ્યપના કુમાર ! તમારે કે' ઉદય થવામાં આગસ છે !
આજ કાટિકાટિક વર્ષો વીત્યાં, પણ કદીએ તમારા ઉદય-કાળમાં
એક ધડીનીયે ચૂક નથી પડી. સદાએ અચૂક ક્ષણે ઉગતા
આવ્યા છો.]

તેજ પંજર, તિમ્મર ટળણ, લખા કાશપ કુળ-લાણ,
અમલાં વેળા આપને રંગ હો સુરજ રાણ. ૪

[કશ્યપ કુળના હે બાનુ ! તેજના પુંજ ! હે તિમિરના
ટાળણહાર ! હે સુરજ રાજ ! કસુંબાની અંજલિ લેવાને આ
સમયે અમે આપને જ રંગ દઈએ છીએ. આપના નામનો ધન્ય-
વાદ ગળવી અમે અશીર્વા પીએ છીએ.]

આમ સામા લડ આકૃષ્ણ, ભાંગે કેતારા ભ્રમ,
તાણ વેળા કાશપ તાણા (તમે) સૂરજ રાખો શરમ. ૫

[સામ સામા શુરવીરો લડી રહ્યા હોય, લલલલા વીર
પુરુષોની આખરુ પણ ધુળ મળતી હોય, તેવે યુદ્ધને ટાણે હે
સૂરજ ! હે કશ્યપના (પુત્ર) ! તમે મારી ઇજ્જત રાખજો. મને
મરદની રીતે મરવાની સુલુદિ દેજો. પીઠ દેખાડવાનો પાપી
વિચાર કરવા ન દેજો.]

તું ઉગા ટળીઆં તમ્મર, જો છુટા ગાળા
તસમર લો ટાળા, ફન કર કાશપદેવા ઉત. ૬

[હે કશ્યપ દેવના કુંવર ! તું ઉગતાં તો તિમિર ટળ્યાં,
ગાયોની ડોકેથી ગાળા છુટ્યા અને તસ્કારોના લય લાગ્યા.
દિવસ થયો.]

અળ પર ઉગતાં અરક, ઓડસ તું આધાર
થે જાલર જલુકાર, દીવ્યોળે કાશપદેવાઉત. ૭

[હે અર્ક ! પૃથ્વી ઉપર તારો ઉદય થતાં તો અંધકાર
ઉતરી ગયા, અને દેવાલયોમાં જાલરના જંકાર થયા.]

તારાં અંજવાળાં તણે મેંમા કાંઉ મા'રાજ,
અયણું ચારણુ આજ, કીં રે' કાશપરાઉત. ૮

[હે મહારાજ ! તારા પ્રકાશનો મહિમા તે હવે મારે કેટ-
લોક ગાવો ? તું આવો મહિમાવંત છતાં શું આજ આ ગરીબ
ચારણુ એક ભેંસ વિનાનો રહેશે ? અરે રહે કદી !]

સૂરજ સાંભળતલ થીયો જગતની રાવ જકે,
ચારણુ છાશ પખે કીં રે' કાશપરાઉત. ૯

[આખા જગતની રાવ સાંભળવા જ્યારે સૂર્ય જેવો દાતાર
બેઠો હોય, ત્યારે તું ચારણુ છાસ વિના રહે કદી ? ચારણુને છાસ
ખાવા જરૂર એક દુઝાણું સૂરજ દેશે.]

સવારે ઉઠેં કરેં કરે સૂરજની આશ,
(એને) ગોરસ રસ ને ગ્રાસ, દેશે કાશપદેવાઉત. ૧૦

[સવારે ઉઠીને જે સૂર્યની આશા કરશે તેને ગોરસ, ખાંજી
રસવાળાં ખાણો, અને ગોરસ એ કશ્યપનો કુમાર બક્ષશે.]

ઓખા મગ તલ જવ ચણ્યા, ખાજર ઘઉં ગોખા
સૂરજ સવરોળા, દેશે કાશપદેવાઉત. ૧૧

[હે કશ્યપ દેવના કુમાર, હે સવરોળા (કૃપાવંત) સૂર્ય !
મને ચોખા, મગ, તલ, ગોળ, ચણા ને બહોળો ઘઉં આજરો દેજો.]

સૂરજથી ધન સાંપડે, સૂરજથી ધણ્ય હોય,
સૂરજ કેરે સમરણે, દોળી ન લાંગે કોય. ૧૨

[સૂર્યની મહેરથી દ્રવ્ય મળે, સ્ત્રી મળે, અને એનું સ્મરણ
કરીએ એટલે દુશ્મન પણ ઇળ ન કરી શકે.]

સૂરજ ને શેષનાગ, ગેય ત્રાવડ કહેવાય,
એકે ધરતી સર ધરી, એકે ઉગે વાણું વાય. ૧૩

[સૂર્ય અને શેષનાગ, બંને સરખા શક્તિવાંત કહેવાય. કેમકે
શેષનાગ ધરતીને શિર પર ઉપાડે છે, તો સૂર્ય ઉદય થઈને એ
પશુ પાંખોને એવું પોપણ આપે છે કે એનો ઉદય થાય છે
ત્યારે જ સવાર પડી શકે છે.]

કે' દાદર કે' ડાકલાં, કે પુંજે પાખા યુ,
રાત ન ભાંગે રાણુ, કમણે કારાપરાઉત. ૧૪

[કોઈ મનુષ્યો કાળજી કરીને અમુક દેવતાનું આરાધન કરે;
કોઈ વળી ડાકલાં વગાડીને વિકરાલ દેવદેવીઓને ઉપાસે; કોઈ
પથ્થરોને પૂજે. પણ હે કશ્યપના કુમાર ! તમારા વિના અન્ય
કોઈ દેવની મગદૂર નથી કે રાત્રિને ભાંગી શકે.]

સૂરજ પ્રત્યક્ષ દેવ હે, નર વદે પાખાણુ,
ઈસર કે' ઉમૈયા સુણો, એતાં લોક અગ્નણુ. ૧૫

[સંકર કહે છે કે હે ઉમૈયાણ ! સાંભળો, સૂરજ સરખા
પ્રત્યક્ષ દેવને છોડીને પથ્થરને પુજનારાં મનુષ્યો તો અજ્ઞાન છે.

નિવેદન

આ પાંચમા ભાગની તૈયારીને અંગે વડીલા તા'માના વહીવટદાર અને મારા સ્નેહી શ્રી હાથીભાઈ વાંકેનો, અકાળા ગામના દા. વાલજીભાઈનો, મઢવી દાદાભાઈનો, ચારણ મિત્ર દુલા-ભગતનો ને ભાઈ ઘીરસિંહજી ગોહિલનો હું ઋણી છું.

‘રસધાર’નો આ છેલ્લો જ ભાગ રજૂ થાય છે. સોરઠી જીવ-નના સંસ્કાર વિષે આદિાલન ઉત્પન્ન કરવાના પ્રયત્નોમાં પોતાનો બન્યો તેટલો ફાળો ભેરવાનો જે યશ પ્રગળ્યો ‘રસધાર’ને અર્પેલ છે, તે મનીમત છે. એટલી બધી કમાઈની આશા નહોતી. ગુજરાતની ગુણબૂઝકતાને વંદન કરું છું.

‘રસધાર’ બંધ થાય છે. છતાં સોરઠી જીવનનો સર્વદેશીય પરિચય આપવાના મ્હારા કાર્યક્રમ પૈકી આટલા મનોરથો હજી બાકી છે: સોરઠના બહારવટીયા, સંતો, શાયરો, સોરઠનું નર્મ-સાહિત્ય, લગ્ન-સાહિત્ય.

આ પૈકી કેટલીક સામગ્રી લગભગ તૈયાર જ છે. અને એ જેમ જેમ તેમ સત્વર પ્રગટ થશે.

સોરઠી સાહિત્યને અંગે બે મહત્વનાં કાર્યો પણ કરવાનાં રહે છે. એક તો સુવાંગ સોરઠી કથાઓનો જ સીનેમા : ને બીજું આ સાહિત્યને અંગ્રેજી ભાષામાં ઉતારવાનું સાહસ : ‘કાપો વણકારો’ કે ‘રા’ ક્વાટ’ જેવી છૂટીછવાઈ કાંઈ શીશ્મો અત્યારે ઉતરી રહી છે. પરંતુ એ પ્રયાસ, એક જીવન-કાર્ય તરીકેના જોશથી, સતત, સુવ્યવસ્થિત, શુદ્ધ ઇતિહાસ તેમજ શુદ્ધ સોરઠી સંસ્કાર પ્રતિની વફાદારી ધ્યાનમાં રાખીને થવાની જરૂર છે. પરંતુ આ વાતની શક્યતા વિચારવાનો અધિકાર મારો ન હોવાથી કેવળ અંગૂઠી નિર્દેશ જ કરું છું.

અંગ્રેજી અનુવાદોનું કાર્ય વધુ મહદ્દ જતાં ઓછું કહિન છે. યુરોપની અંદર લોક સાહિત્યની ખુબીઓ પ્રીતવાની જે દ્રષ્ટિ ખીલી નીકળી છે, તેની સન્મુખ આપણું આ સાહિત્ય સારી પેઠે આદર પામશે એ નક્કી છે. અંગાળા વગેરે અન્ય પ્રાંતોમાં આ પ્રયાસ યુનીવર્સિટી જેવી સંસ્થા તરફથી થઈ રહ્યો છે.

આ જહેમત ઉઠાવવા માટે અસાધારણ શક્તિની નહિ, પણ ફક્ત અખણિત પરિશ્રમની જ જરૂર છે. મારા મિત્ર મંડળના મનોરથના ક્ષિતિજ ઉપર આ ઉમેદ ઉદય થઈ રહ્યો છે. ખીજા ભાષાઓ પણ ધન્ય છે તો મેદાન ધણું વિશાલ છે. બીગબીડ થવાનો ભય નથી.

સોરઠી સાહિત્ય-મંદિર

જન્મભાષી : ૧૯૮૩

}

સંપાદક

વધારો

“ રતન ગયું રોળ ” એ વાર્તા (૫૪ ૧૧૧)ના આટલા વિશેષ દુહાઓ હાથ લાગ્યા છે:

સૂતલ સખ કરે કણકણતું કુંઝં છ
માયું મધરાતે પાદર તારે પોરહા !

[હે પોરહા વાળા ! કુંઝ પક્ષીઓની રીત છે કે રાતે ક્યાંઈક આખું વૃંદ ઓથ ગોતી આરામ કરે અને ચાર કુંઝડાં વારા ફરતી ચોકી રાખે. સતાં સતાં કુંઝડાં હેરથી ત્રીણ ત્રીણ કણક્યા કરે. આવી હેરથી માફ હૃદય-પક્ષી પણ પોદયું હતું. ત્યાં તો બરાબર મધરાતની બર નિદ્રામાં શિકારીએ એને માયું.]

વાછરડું વાળા લાંબરતું લગાય
(પણ) થર આતમ નો થાય, પરસ્યા વણુનો પોરહા !

[હે પોરસા વાળા ! ગાય પોતાના વાછરડાને પોતાની સન્મુખ જ બાંધેલું જોતી હોય, છતાં પણ એને પોતાની જાનથી સ્પર્શ કર્યા વગર એ માતાનો જીવ દરતો નથી, તેમ મારાં હૃદયને પણ મારી પ્રિયાના સ્મરણ માત્રથી જ શાંતિ નથી વળતી.]

ઉડી મન આંખર ચડે ચકવાં છ' સદાય
ફકરી રાત કળાય, પો' ન ફાટે પોરહા !

[સંધ્યાકાળથી જ વિખટાં પડીને નદીના સામસામાં, કિવારો પર બેઠેલાં ચકવાક પક્ષીનાં નર માદા જોમ રાત્રિમાં વારંવાર ઉડી ઉડીને ઝાડ પર ચડી જોયા કરે કે સરજ હોયો છે ? પેહા ફાટી છે ? એ રીતે માફ હૃદય-ચકવું પણ વારે વારે નજર કરે છે કે આ વિન્નગ-રાત્રિનો અંત છે ખરો ? પણ મારે તો મિલનનું પ્રભાત પડતું જ નથી.]

અમારા ઉડે ગીયા અદ્ધર ઉચાળા
(હવે) વીસમથું વાળા પેલા લવમાં પોરહા !

સાંકળિયું

ક્રમ	વર્તી	પૃષ્ઠ
૧	કરીયાવર ...	૧-૯
૨	બાપનું નામ...	૧૦-૨૦
૩	બારવટીયો ...	૨૧-૨૯
૪	દીકરાનો મારનાર ...	૩૦-૩૬
૫	હીપો ખુમાણ ...	૩૭-૬૬
૬	બીમો ગરણીયો ...	૬૭-૮૨
૭	શેત્રુંજીને કઠિ ...	૮૩-૧૦૩
૮	રખાવટ ...	૧૦૪-૧૧૦
૯	રતન બચુ રાજ ...	૧૧૧-૧૨૯
૧૦	બાળાપણની મીત ...	૧૩૦-૧૪૬
૧૧	દેહના ચૂરા ...	૧૪૭-૧૬૩
૧૨	જૂત રૂવે બેંકાર ...	૧૬૪-૧૮૧
૧૩	સુદિણી-મેહાર ...	૧૮૫-૨૦૧
૧૪	મલવા ...	૨૦૨-૨૨૩

કરીયાવર

“આ માંડ્યું હાંડ્યું ને ચાકળા ચંદરવા કોના
સાડે રાખી જાછ બેટા હીરબાઈ ? બધું
ઉતારીને તારા ઘર બેળું કરી દે બાપ !”

“ના બાપુ ! બીંત્યું અડવી ન કરાય.”

“અરે બેટા, હવે વળી મારે બીંત્યું અડવી શું ? ને ભરી
શું ? ઉતારી લે બાઈ ! એકેએક ચીજ ઉતારી લે. મેંથી એ
નહિ બેળું જાય. બેટા, મને એ માંજ હાંડ્ય કરનારી સાંભરશે
ને ઠાણું મારું અંતર બળશે.”

નીસરણી માંડીને દીકરી દિવાલો ઉપરથી કણગારો ઉતારી
રહી છે, અને બુઢો બાપ એને ધરની તમામ શોભા સંપત્તિ
કરીયાવરમાં લઈ જવા આગ્રહ કરે છે. દરબારનાં ધરવાળાનું
ધણું વપોંથી અવસાન થયું છે. સાતખોટની એકન દીકરી
હીરબાઈને ઉછેરી ઉછેરી બાપે આજ અઢાર વર્ષની ઉંમરે
એને પરણાવી છે. આજ જમાઈ તેડવા આવેલ દેવાથી બાપ
દીકરીને કામળો દેવા લાગ્યા છે. બેડાં, ત્રાંબાકુંડીઓ, ડબરા,
માલ્યાં, મોઢાં, ધાડીઓ, તોરણ, ચાકળા, ચંદરવા, સોના રૂપાના

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

દામીના, જે કાંઈ પિતાના બર્મા બાદમાં ધરમાં હતું, તે તમામ પિતા દીકરીને ઘનમાં દેવા આમ્રહ કરે છે. ગાડાં ને ગાડાં ભરાઈ રહ્યાં છે.

“ હાઉં બાપુ ! હવે બસ કરી જાઓ. ” હીરબાઈએ આડા હાથ દીધા.

“ પણ હું રાખી મેલું કાના સાદુ બાપ ! હું તો હવે બે ચોમાસાં માંડ જોઈશ. અને મારું ગામતરું થયે તો આ પિત્રા-પત્ની આંહી તને થોડા ઝાલું ચ ભરવા દેવાના છે ? ” બોલતાં બોલતાં બાપની પાંપણો આંસુએ ભીંજી ગઈ.

દીકરી મ્હોં છુપાવતી જાય છે. પાલવડે આંસુડાં ટ્હોતી જાય છે. અને બાપુના ધરના શણગાર ઉતારતાં ઉતારતાં એનું અંતર વલોવાતું જાય છે.

“ હીરબાઈ ! ” ડાસો પોતાની પાલડીને છેડે ચોંચરીમાં બાંધી વાલ-નખ લઈને આવ્યો.

“ આ લે ખેટા, અમારો બાણેજ થાય એને જળે પહેરાવજે, મેં તો ગરમાંથી કેક વરસો થયાં દીપડો મારીને કાઢી રાખેલ, તારે બાપ થાય એની ડોકે બાંધવાની આશ્નાએ. પણ સૂરજે એ સાવજના નખ પહેરનારો નહિ સરજ્યો હોય-હશે ! હવે પ્રભુ તારું મીઠું મ્હોં કરે ત્યારે પહેરાવજે હો ! ”

માનો જણ્યો બાઈ એ વખતે હીરબાઈને સાંભરી આવ્યો. આજ બોળાઈ વગર નણંદનું માથું ઓળી, મીઝલા ગુંથી, દસે આંગળીએ ટાયકા કુટે એવાં મીઠાં લઈ સાસરીયે વળાવનાર કાંઈ ન મળે. અને બાપુનું બાણું દસ દસ વરસથી પોતે સાચ-વેલું, તેનું હવે જતન રાખનાર કાંઈ ન રહ્યું. હીરબાઈએ એકાંતે જઈને આંસુ ઠાલ્યાં.

પચીસેક ગાડાંની ઢેડયો ભરાઈને કરીઆવર તૈયાર થયો. હીર-બાઈએ જાણી ધોઈ, આણાતને આરથે તેવાં વઆણૂંપણૂં સજી,

રૂપ નીતરતા અંતે જાણે સોને રૂપે જડી દીધું. આવતરના ધરને હાંચડે કરીવાર કદી એસવું નથી. એવું જાણીને છેલ્લી મીટ માંડી બહાર નીકળી. ગાયો ભેંસા એને બહુ વ્હાલી હતી. એટલે જખને પથ્થરને ગળે બાંધી પડી. પથુ જાણે જુદાઇની ઘડી પારખી ગયાં હોય તેમ મ્હોંમાંથી ખડનાં તરણાં મેલી દધ, હીરબાઇના હાથ પગ ચાટવા લાગ્યાં.

“બાપુ ! આ વોડી વીંચાય ત્સારે મને બળી ખાવા બોલાવજો હો, નીકર બોધડું ભરીને ખીડું મોકલાવજો.” હીરબાઇએ પોતાની માનીતી ગાય સાથે આંગળી ચીંધીને બાપને બલામણુ દીધી.

“અરે બેટા, બોલાવવાની વળી કાને ખબર છે ? તારી ભેળી ગાડને ઠાંઠે બાંધતી જ જાને બાપ !”

એમ કહીને બાપુએ ગાય સાથે મોકલાવી.

મોઢા આગળ દીકરીનું વેલકું : પડખે લાકડી લઇને ડગૂ મગૂ વળાવવા જતો જુદો બાપ : અને પાછળ કરીયાવરનાં પચીસ ગાડાં : એવી આખી અસવારી ચાંપરડા ગામના દરબાર-ગઢમાંથી અમૃત ચોધડીયે ચાલતી થઇ. હીરબાઇ તો ચાંપરડાને હીરો હતી, એટલે અરધું ગામ એને વળાવવા હલકયું છે. એક બાજુ અઢાર વરસની ચૌવનમસ્ત કાઠી કન્યા, રેવાળ ચાલે ઘોડી ખેલવતા પોતાના કંથને નિહાળીને આવતી કાલથી મીઠો ધર-સંસાર માંડવાના મનોરથને હીડાળે હીંચે છે, અને બીજી બાજુ જુદા, બેખા, બાળક જેવા બાપને પોચો પોચો રાટલો ઘડી, એના ગરબને ઘીમાં ચોળી, તાણુ કરી કરી કોણુ ખવરાવશે એની ચિંતા જાણે કે ધરસંસારના મનોરથ-હીડાળાને છેદી રહી છે.

ધુધરમાળ ગાજતી જાય છે. ગામની બાઇઓ ગાતી જાય છે કે

“દાદાને આંગણુ આંગણો

આંખો ઘોર જંભીર બે

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

“એક તે પાન દાદા તોડીયું

“દાદા નો દેને બાળને

‘અમે રે લીલા વનની ચરકલી

“હડી બથુ પરદેશ ને

“આજ રે દાદા કરા દેશમાં

“કાલે બથુ પરદેશ ને.”

ઝીતને વેણે વેણે વાપડીકરીનાં નેત્રામાં આંસુની ઊભો
પ્રસન્ન છે. એમ કરતાં આખી અસવારી ચોરે પહોંચી. એટલે
હીરબાઈનો કાકા અને તેના બે જુવાન દીકરા ચોરથી હેઠા ઉતર્યા.
હીરબાઈએ બથુ કે મળવા આવે છે, તો મળીને વાપુની
જરૂરવામણ પણ હાથ લઈ. એવી ઇચ્છાથી એણે જમણે પડખે
વેલડીના માથાને પકડે ઉઘો ક્યો. આંખો બીની હતી, પણ
આશીર્વાદ હાથ આણીને એણે પોતાના કાકા-પીતરાઈબાઈ-
જાનાં હોટથી જોવારણાં લીધાં.

“કાકા, મારા વાપુને સાચવ.....”

એટલું વેણ પૂરું નથી થયું ત્યાં તો બન્ને જુવાનો બોલ્યા:—

“ગાડાં પાછાં વાળો.”

“અરે વાપ, શીઠ પાછાં વળાવો છો!”

“તું નિર્વંશ છો ડાસા, અમે કંઈ નિર્વંશ નથી. અમે
કંઈ મરી નથી પરવાયાં, તે આખો દરબારગઢ દીકરીના દાવ-
બમાં ફેલવીને પારકે પાદર મોકલી રહ્યો છો!”

“અરે બાઈ! મારે એકનું એક પેટ; એને આજ નથી
મા, કે નથી માનો બધો બાઈ. એને હું કરીયાવર પણ ન હઉં!
અને હવે તો હું મુવે મારો મરાસ ને દરબારગઢ તમારાં જ છે ને?”

“તું તો ધણું ય લૂંટાવી દે! પણ અમે નાના ઝીગલા
નથી. પાછાં વાળો ગાડાં! નીકર કંઈક સાંભળશો.”

હીરબાઈએ આ દેખાવ નજરોનજર દીઠો : છુટ્ટો આપ બે હાથ બેઠી કરમરે છે, અને પિત્રાઈએ ડાળા ફાડી ઝંઝા ઉગારે છે. દેખીને દીકરીને રૂંવાડે રૂંવાડે ઝાળ લાગી મધ. માફાને પડેલો ઉછળી મેલી, છુમટો તાણી, ઠેકડો મારીને હીરબાઈ નીચે ઉતરી. અને આપુનો હાથ ઝાલી કહ્યું,

“અસ આપુ, પતી મયું : હાલો, પાછા વળો. બાપ ગાડ-ખેડુઓ ! ગાડાં તમામ પાછા વાળો. આજ શકન સારાં નથી.”

“પાછાં શીદ વળશે ?” એવી હાક દેતો હીરબાઈનો વર થોડીને મોખરે હાંકી લાવ્યો. એનો પંને એની તરવારની મૂઠ ઉપર પહેલ્યો. એણે ફરીવાર હાકલ દીધી કે

“એમ ગાડાં પાછાં ફરશે ? તે પહેલાં તો ચાંપરડાંને ચોરે ઠાક-રના ચરણમાં થોડાંક લીલવણી માથાનાં શ્રીફળ નહિ રહેઈ ?”

“કાઠી !” હીરબાઈએ છુમટો આડો કરીને હાથ ઉઘો કર્યો, “કાઠી, આજ કજીઆનું વેળું નથી. અને તું મુંઝા મા. સૌ પાછા વળો.”

ગાડાં પાછાં વળ્યાં. હીરબાઈ અડવાણે પગ પાછી ઘેર આવી. ટેલીમાં આવીને બેયું તો આપુ હજી પાછળ પાછળ દૂર ચાંચ્યા આવે છે. થોડી પર ખેઠેલ ધણી વિચારમાં પડી ગયો છે. એને બેઠને હીરબાઈ મેલી,

“કાઠી, તારે હેયે ધરપત રાખ. તને સંતાપવો નથી.”

એમ કહી પોતાના હેમે મઢયા ગળામાંથી ઝરમર, ડોટીયું, કાંઠેલી, ચંદ્રલુહાર વગેરે ફાગીના કાઠી ધણીને આપતાં આપતાં મેલી,

“આ લે કાઠી. તું બીજું ધર ગોતી લેજે. અને મારી વાટયે જોવા મેલી દેજે.”

“કાં ?”

“કાં થું ? હવે તો મુરજની સામે બધાઈ હું કે મારા આપને ઘેર દીકરા ન જન્મે ત્યાં સુધી મારે સરસ્વતીનાં વ્રત થઈ ચૂક્યાં. મારા આપના ઘરમાં પીંગલે બાપ ન મળે, એટલે જ ભરી બજારમાં મારાં માવતરનું મોત બગડે ને ! હવે તો પારણામાં બાપને હીચોળાને જ આવીશ. નીકર જીવતર-ભરના રામ રામ સમજાવે કાઠી. ને તું વાટચ જોઈશ મા. તને રાજી ખુશીથી રજા છે. બીજું ધર કરી લેજે. આ લે આ ખરચી.”

“હીરબાઈ ! દીકરી !” આપુએ આડા હાથ દીધા, “આ થું ? આવું વ્રત !”

“ફિકર નહિ આપુ ! રજપૂતાણીયું વ્રત લેતી આવી છે.”
“આ લે કાઠી, આપને ઘેર દીકરા ન જન્મે ત્યાં સુધી હું નહીં આવું. ત્યાં સુધી મારે તો અમન્યની અધિણા છે.”

એટલું કહીને બાપુએ દાગીના અને રૂપીયાની પોટલી પોતાના ધણીના હાથમાં દીધી.

કરીયાવરનો અઢળક સામાન ઘરમાં પાછો ક્લવાઈ ગયો. અને દીકરીએ પોતાના જીજ્ઞાસુ ઉતારી સાદો વેશ ધારણ કરી લીધો. આપના ઘરમાં આપું ખાકું હતું, તેમાંથી કુંગરાનાં ટુંકે તોડી નાખે એવી, દેવળના થંભ જેવા પગવાળી, ત્રણ ત્રણ આંટાળાં શીંગે શોભતી, ફાંટ ફાંટ જેટલાં આઢિવાળી સાત કુંડી બેસાને નોખી તારવી, ગોવાળોને આજ્ઞા દીધી કે “બાપ આથકું ! આપણી સીમના ઉભા મોલમાં આ સાતે નાગપદમણીયુને પહર ચારવા મડો. અને મારો બાપ કહું ! દીલે ક્યાંય માખી નામ ન ખેસવા દેજે. અને એને મન હોય ત્યાં સુધી માંદલે ખેસવા દેજે.”

ભરવાડો એ રીતે સાતે બેસોને સાચવવા મંડ્યા. બેસોને દુધના ફરર ચડવા લાગ્યા. બપોળે જણા બદલાય ત્યારે તો દોવાઈ રહે, એવાં આઢિ ભરાતાં થયાં. એક બેસનું દુધ બીજાને પવાય, બીજાનું ત્રીજાને, ત્રીજાનું ચોથીને, અને એ રીતે છેક

જીતું દૂધ સાતમીને પીવરાવવા લાગી. છેવટ સાતમીના દૂધમાં સાકર, કેસર ને એળચી ભયફળ નાખી, અંદર સળી ઉભી રહે એવો ધાટો કઠો કરી, સગી જનેતા જેમ પેટના બાળકને પીવાડે તેમ દીકરી બાપુને પીવરાવવા લાગી.

બાપને તો એક હસવું ને બીજી હાણ જેવું ચર્ધ પડ્યું છે. શરમદિ બનીને પિતા કન્યાની સામે કાલાવાલા કરે છે કે “ગીમી ! બેટા, મને આ અવસ્થાએ આ કેસર ને આ કઠા તે કાંઈ શોભે ? અને તું તારી આ ધારણા મેલી દે બાપ ! મા મહિનાનું તો માવડું કે’વાય.”

“બોલશો મા બાપુ ! મારાં વ્રતને હજાર હાથવાળો પાર ઉતારશે. અને તમે ક્યાં લાલસાના માર્ગાં કરાછો ? મારા કરીયાવર આડો એક ઉતર્યો છે એનું નિવારણ ન કરે તો હું જીવ કેમ રાખું ?”

એક મહિનો, બે મહિના ને ત્રણ મહિના : ત્યાં તો સાઠ વરસના ડોસાને જીવાનીનો રંગ પુટવા લાગ્યો. કાયાનું આણું યે આણું કિરણો કાઢતું ચયું. ઘોળા વાળને કાળપ ચડી. ઘોડે સવારી કરીને સવાર સાંજ બાપ સીમાડાની બહાર દોડતાં હરણ સાથે હોડ કરવા લાગ્યો. અને મ્હોંમાઘ્યાં મૂલ ચૂકવીને દીકરીએ બાપને જેબલીઆ કાઠીની કન્યા વેરે પરણાવ્યો.

એક વરસ-અને એક દીકરો : બીજું વરસ-બીજો દીકરો : દેવના ચક્ર જેવા બે ભાઈએ બહેનના બોળામાં ધૂધવાટા કરવા લાગ્યા અને હીરની દોરીએ હીચોળતી બહેનને વીરનાં હાલરડાં ગાતી સાંભળીને બાપાતોના કેઠામાં ધગધગતું સીસું રેડાઈ ગયું.

રાત ને દિવસ બહેન તો પોતાના ભાઈએને નવરાવવા ધોવરાવવામાં, અવરાવવા પીવરાવવામાં, ને એનાં ગૂમુત્ર સાફ કરવામાં તલ્લીન બની ગઈ છે. પણ પરણેલી દીકરીને મરજીથી વિધવાપણું બહોરીને વેશ બાળતી બાળી બાળીને બાપને કાળજે કાણું પડી રહ્યું છે. જમાઈ તો ધરાણાં ને રોકડા રૂપીઆ લાંબને

મયો છ, એટલે એ તો આજ સુધી વગર પરણ્યો એટો હોય તેવો તો ખ્યાલ પણ શાનો આવે ? છતે ધણીએ વિધવા બનીને એસી મયેલ હીરબાઈ, કોઈ કોઈ વાર મધરાતે સ્વપનામાં લેવે છે કે “કાઠી, મારી વાટય જોઈશ મા.” બાકી તો એ પોતાના બાપુ ને ભાઈ ઉપરની પ્રીતિ સિવાય બીજું કંઈ કળાવા પણ દેતી નથી.

એમ કરતાં તો ત્રણ વરસની ફંજો વળી મળ. અને ચોથે વરસે સીમાડા ઉપર એપટ ઉડતી દેખાણી. જોતજોતામાં કોઈ રાત્રી ઘોડીનો અસવાર ઝાંપામાં દાખલ થયો. ગામની પનીઆરીઓ ઠાંઠાં બેડાં લઇને દરબારગઢમાં દોડી : “બા, વધામણી-ધાધલ આવી પહોંચ્યા છે.”

આવીને કાઠીએ ધરાણાં રૂપીઆની પોટલી પડતી મેલી.

“કાઠી !” હીરબાઈએ ગદ્ગદિત બની પૂછ્યું “ત્રણ ત્રણ વરસ સુધી વાટયું જોઈ ?”

“જરૂર પડત તો સાત જન્મારા સુધી વાટય જોત.” મ્હોંચેથી મોહરીયું છોડતાં છોડતાં કાઠીએ જવાબ દીધો.

“બાપુ !” હીરબાઈએ બાપને કહ્યું, “હવે આ વખતે તો ગઢની ખીલી પણ નહિ રહેવા દઉં. તમે નવી વસાવી લેજો.”

એમ બોલીને હીરબાઈએ ગાડાં ભર્યાં. દરબારગઢમાં એક ખીંતી પણ ન રહેવા દીધી. ફરીવાર વેલકું જોડાણું. ગામ વળાવવા હલકયું. ચોરો આવ્યો. માફાની ફડક ઉઠી થઈ. હીરબાઈએ ગલગોટાના પુલ જેવું ડોકું બહાર કાઢ્યું. અને ચોરે પ્રેત જેવા નિર્જીવ બની બેઠેલા ભાયાતોને પડકારી સંભળાવ્યું કે

“આવો કાકા અને આવો ભાઈઓ ! હવે ફરી આડ.”

“ના રે બેટા, અમે ક્યાં કહીએ છીએ ?”

“શેના કહેા ? ઘોડીએ એકને સાટે બે બાધ રમે છે. અને હવે તો આડાંતી હેડયું ગણ્યા જ કરજો.”

કાળાં ધમ મુખ લઇને પિત્રાધઓ બેઠા રહ્યા. બાધની બહેન કરીયાવર લઇને સાસરે ચાલી ગઇ.*

*આ ઘટના જુનાગઢ નજીક ચાંપરડાં ગામે બની છે. કાઠીનું નામ વાઘાવાળો અથવા હોવાળો બોલાય છે. કોઈ વળી આ બનાવ ચાચ-રેમાં બન્યો હોવાનું બાખે છે.

આપનું નામ

બગાણા ગામની નદીની વેકૂરમાં બેસીને એક ચીથર હાલ આદમી હાથ વતી ખાડો ખોદી રહ્યો છે. ખોદતો ખોદતો દાંત કચકચાવતો જાય છે. મનની ઉંડી દાઝડાડતો હોય તેવા ચાળા કરતો જાય છે. મ્હેંચિથી બડબડાટ પણ કરે છે. અને પડખે થઈને ચાલ્યું જતું નદીનું બ્હેન, જાણે એ મુરખા બિખારીની મુખાઈની મશ્કરી કરતું હોય, તેવો ખળ ! ખળ ! ખળ ! ખળ ! અવાજ કાઢી રહ્યું છે. પાસે એક ઉજળાવરણો, ધાટીલો જુવાન હાથમાં કળશીયો લઈને આ મદીબ. માણસનું ખોદાણુ કામ જોતો જોતો મલકાતે મ્હેંચિ ઉભો છે.

“ શું કરો છો ભાઈ ? ” જુવાને પૂછ્યું. પણ ખોદનારને તો આંખ કાન ને નાકનું તમામ જોર ખોદવામાં જ કામે લાગી મથું હોય એવું થવાથી, કાણુ શું પૂછે છે, કે કાણુ પાસે ઉભું છે તેનું ભાન જ નથી. માથાની પાધડીના આંટા ગળામાં પડવા મંડ્યા તેટલી હદ સુધી ભાનભૂલ્યો બનીને બસ ઉડે ઉડે હાથ નાખીને એ તો ગાળ કાઢતો જ જાય છે.

“એ....શું ખોદો છો ? ત્યાં કંઈ માયાના ચરતું કંડું તો હાથમાં આવી ગયું નથી ને ?”

જીવાને એ ખોદનારના કાનમાં મ્હોં નાખીને જોરથી આ વેણ સંભળાવ્યાં. બાધાલા જેવા લિખારીએ માથું ઊંચું કરીને આ જીવાન સામે જોયું.

“શું કરો છો ?” ફરીવાર જીવાને પૂછ્યું.

“એ...દાડું છું.” એટલું એકજ વેણ ખોલીને, જાણે કે પોતાને મોડું થઈ જતું હોય તેમ પાછો એ માણસ ખોદવામાં લાગી ગયો. નક્કી આ માણસ ગડિ હોય એવો વ્હેમ જીવાનના અંતરમાં આવી ગયો.

“પણ આહી નદીમાં શું દાટો છો ?” ફરી સવાલ કર્યો.

“નામ !” આગળના જેટલો જ ટુંકો જવાબ મળ્યો.

“નામ ! અરે ડોસા, ગઢપણનો ચાળો ઉપડ્યો કે શું ? શું, નામ દાટો છો ? કેાનું નામ ?”

“એ...એલ્યા કાળમુખાનું !”

એટલું કહીને ખોદનારે નદીની ભેખડ ઉપર ઉભેલા એક ધર સામે હાથ ચીંધાડ્યો.

“એણે તમારું શું બગાડ્યું ? તે પ્રભાતના પો'રમાં પુલડે વધાવવા મંડ્યા ?”

“પ્રભાતને પો'ર એ કાળમુખે મને જકારો દીધો. ડેલીએ હું ટંક બપોર આશરો લઈને બહુ તો ફૂજ રોટલો ખાઈ જાત. પણ એમાં તો એ સુમના પેટનાનો જીવ ટુંપાઈ ગયો. તો પછી એવડી મોટી તાબૂત જેવી ડેલી શીંદને ઉભી કરી છે ? મે'આનને આદરમાન ન દઈ શકતો હોય તો મેલે ને એની મો'લાત્યુંમાં લાલખાઈ !”

પોતાના જ સગા બાપને માથે આ પુલડાંનો વરસાદ વરસી રહ્યો છે એમ એ જીવાનને ખાત્રી થઈ ગઈ. ખોદનારની જીભ તો પાટીએ ચડેલી તાજાં ઘોડીના જેવો વેગ કરીને એ મોટી ડેલીવાળા આયરને ગાળે. ચોપડવા લાગી પડી છે અને એક પછી એક વેણ સંભળીને એ બાપનો ખેટો મોં આડે ફાળીયું દેતો હસી રહ્યો છે.

“ગઢવા લાગે છે !” જીવાને પૂછ્યું.

“હા, ગઢવા મુવા છીએ તયેંજ ને ?”

“હા જ તો. નીકર તો જીએ આવી સાક્ષાત સરસ્વતી ક્યાંથી હોય ?”

“દાટી દઉં, કાળમખાના નામને.”

“હા હા ગઢવા. સાચી વાત. દાટી જ દો એના નામને. ખૂબ ઉંડું દાટજો હો. નીકર પાછો નીકળી જાય એવો છે. એની વાંસે એવા પડ્યા છે કે એને પાતાળમાંથી પણ બહાર કાઢશે. માટે સારી પેટે ઉંડો દાટજો હો કે ગઢવા !”

“એમાં તમારે કેવું ન પડે લા !”

“હ્યો હું ચે ખોદવા લાગું. તમથી એકલાથી નહિ ખોદાય ગઢવા.” એમ ખોલીને એ જોધારમલ આયર કળશીયો ફારે મેલી, બાંધ ચડાવી, ગોઠણબર થઈ ખાડાને વધુ ઉંડો કરવા લાગ્યો.

“હ્યો હવે નાખો એને આમાં, એટલે દાખી દાખીને દાટી દઉં.”

એક ગોળ પથરો લઈને ચારણે ખાડામાં પડતો મેલ્યો. “હ્યો, આ પાણુકા ને એના દિલ વચ્ચે કાંઈ ફરફાર નથી. એય સરખાજ કંઠણુ. દાટી દો એ પાણુકાને.”

“હં મારે બાપો ગઢવા ! વાળી દો વેકર. અને હું મંડું ખુદવા.”

ખુદી ખુદીને પથર દાટયો. હાથ ! કહીને ચારણે શ્વાસ હેઠો મેલ્યો. ગાંડાની માફક દાંત કાઢીને બોલવા લાગ્યો કે

“હવે વાંધો નહિ જીવાન ! હવે નીકળી શકે નહિ.”

“ના ગઢવા, મને તો બ્હીક લાગે છે કે નીકળી જશો હો ! રાજ આંહી આવીને ખબર કાઢી જાશે. હમણાં આ ગામ છોડવા જેવું નથી. એ મહું તો મસાણેથી પાછું આવે એવું છે.”

“અરે મારા આપ ! છોકરાં ધાન વગર ધા હઇ રહ્યાં છે, ને હું શે સુખે આંહી રહું ! આ ગામમાં મને આવે શુકને હવે ઉભો ય કાણુ રાખે ? ”

“ગઢવા હાલો આપણે ખોરડે. જર બાજરાનું જે ધાન ખાતા હશું એ તમારા ભાણામાં પણ હાજર કરશું.”

ચારણને કાંડે ઝાલીને જીવાન આચર પોતાની ડેલીએ તેડી ગયો. ધતુરાનાં ફુલ સરખી સોદામણી ડેલીની બન્ને બાજુની ચોકખી અરીસા જેવી ચોપાટોમાં ચારણે તો પચાસ પચાસ પેરોણાઓને હાંગબોક્કીયા ઢાલીયા માથે બેઠેલા જોયા. ડેલીનાં કમાડ, જોખલા, જળીયાં ને ચાંબલીઓનું અમૂલ્ય જૂનવાણી કાતરકામ ભાળીને પેરોણાનું દિલ, આંખાની કુંજે મોરલો રમે તે રીતે રમવા લાગ્યું. થોડીવાર થઇ ત્યાં જીવાન આચરને દાતણ કરવા માટે સોનાની ઝારી ને રૂપાના કળશીયા હાજર થયાં. માણસો એના પડતો બોલ ઝીલવા મંડ્યાં. અને અંદરથી નોકરો એક પછી એક દસ જાતવંત થોડીઓને દોરીને જેમ એ જીવાનની સામે આણુતા ગયા, તેમ તેમ જીવાન થોડીઓની રૂંવાડી માથે અને કાનની અંદર આંગળી ફેરવી, ભાતભાતની અદલસોની કુમાશ તપાસતા કાઈ મોટા સોદાગરની માફક પોતાનાં ગ્રાણુપ્યારાં પશુઓને તપાસવા લાગ્યો. ખમા રાધવભાઈ ! ખમા રાધવભાઈ ! એમ બેડુઓ ખમકારા કરતા નીકળ્યા. જીવાનનો પડતો બોલ ઝીલાતો બેઠને ચારણે જણ્યું કે પોતાનું

કાંડું ઝાલીને લઈ આવનાર તો બગડાણા મામનો જણીતો આયર રાધવ ભમ્મર જ છે.

એક દિવસ, બે દિવસ, ચાર દિવસ થયા ત્યાં ચારણે ઉભા થઈ, રાધવ ભમ્મરનાં ઓવારણાં લઈ, હાથ જોડી રજા માગી કે “બાપ, એન જમણુ ભાંગી ગ્યાં, છોકરાં ધરે ભાંભરડાં દેતાં હશે, ને હું આંહી સવા મણુની તળાઈમાં કેમ સૂઉં? રાજ થઈને રજા દો.”

“અધીરા થાઓ મા મઢવા, ઘેર દાણા પહોંચતા કંઈ હું.” એમ કહી એણે તૂર્ત ચારણને ગામડે એક કળશી લીલવણી આજરો માડું ભરીને મોકલાવી દીધા.

ચારણ રોકાયો. જીભ આળવીતરી, એટલે બર દાયરા વચ્ચે ચારણે પથર જેવડા બોલ મ્હોંમાંથી પડતાં મેલ્યા “જોજો આ મારા નાથની ભુક્તિ. પડખો પડખ બે ડેલીયું: બેય ડેલીએ હાથણીયું જેવી બસો બસો કુંડીયું ટલ્લા છે છે: બેયને ધરે નવે નધ હાથ જોડી ઉભી છે: પણ બેય ડેલીયું વચ્ચે મારે નાથે કેટલું આભ જમીનું અંતર પાડી દીધું! એકનું મ્હોં પ્રભાતે જોવાઈ ગયું હોય તો લાંઘણ પડે. ને બીજાને દીઠે દાગદર દરિયાને સામે કાઠે જઈ પડે.”

પડખે ચડીને માણસાએ ચારણને ચેતાવ્યો : “અરે મઢવા! મજબ કરો મા. બેય બાપ દીકરો થાય છે.”

એટલું સાંભળતાં તો ચારણને થરેરાટી વફૂટી. નદીની વેળામાં ખાડો ખોદીને જેને દાટેલ છે, એના દીકરાનો જ શું પોતે અતિથિ થઈ પડ્યો છે! એ વાતની જાણ થતાં તો ચારણના શરીરમાં જાણે મેલડીનો પ્રવેશ થયો.

[૨]

બરાબર બપોરનું ટાણું છે, તે વખતે એક હજાર ઘોડે ઠોકાર વજેશગજાએ ભાવનગરથી આવીને બગડાણાના પાદરમાં.

વડલા હેઠળ વિસામો લીધો, અને પોતાના અમીરોને ફક્ત ક્યોં કે “રાધવ મામાને ઝટ સાબદા થઇ બહાર નીકળવા કહ્યો. બીજી કાંઇ તરખડમાં પડે નહિ, એમ કહેજો. મેં બધો સરંજામ ભેજા લીધેલ છે.”

અસવારોનાં ઘોડાં મહારાજ વજેસંગજીને વીંટીને પાદરનાં ઝાડવાંની ઘટામાં હમચી ખુંદવા મંડ્યા, મહારાજને મ્હોંયે પવનની ટાઢી લહરીઓ વારણાં લેતા લાગી. અને આ બાબુથી અમીરે આચરની ઉલીએ જઇ તપાસ કરી તો રાધવ ભમ્મર અંદરને ઝોરડે આરામ લેતા હોવાની જાણ થઈ. અમીરે રાધવ ભાષની માતાને ખબર દીધા.

“કાણુ મે’માન છે ?” ડોસીએ પૂછાવ્યું.

“ભાવનગરથી મહારાજ વજેસંગજી.”

“કેમ અટાણે ?”

“એક હજાર ઘોડે દુવારકાંજીની જત્રાએ જાય છે, અને રાધવ મામાને ભેજા સોંડાડવા છે.”

“તે ક્યાં છે મહારાજ ? ઉલીએ લઇ આવો.”

“મહારાજ પેઘડું જાંડવાની ના કહે છે, અને મામાને ચોંપેથી સાથે ચડી જવા કહેવરાવે છે.”

“પણ બાપ, રાધવ તો ઝોલે જો છે. લલા થઇને એને કાંઇ કાચી નીંદરે ઉઠાડશે મા.”

“અરે પણ કુઇ, મહારાજ...”

“મહારાજને મોરલીધર કરોડયું વરસના કરે. પણ મેં કાઈ દિ’ મારા રાધવને કાચી નીંદરે નથી જગાડ્યો. મહારાજને વિનવો કે ઘોડાં જોગાણુ ખાય, તેટલીવાર પેઘડું જાંડીને ઉલીએ બિરાજે, ત્યાં હમણાં ભાઇ જાગશે.”

“અરે પણ કુઇ, એક હજાર ઘોડાંને જોગાણુ...”

“કાંઈ વધી નહિ બાપ, આંહી મહારાજને પ્રતાપે કોહી-યુંમાં બાજરો અલરે ભર્યો છે. ચડાવી દો પાલી પાલી જોગાણ, ઘેડાંને લાંબો પંથ પણ પડ્યો છે.”

મહારાજને ખબર પહોંચ્યા કે મામે પોઢ્યા છે: અને કાચી નીંદરે જગાડાય નહિ માટે મામે ઉઠે ત્યાં સુધી ઘોડાં તોફાન કરે નહિ એટલા સારૂ જોગાણ ચડાવવાનું આદ્યે ઓરડેથી કહેવરાવ્યું છે !

“સાચું, સાચું, મામાને કાચી નીંદરે ન જગાડાય.” એમ બોલી, હસતા હસતા અઢારસો પાદરના ધણી રાધવ ભમ્મરની ડેલીએ જઈ ઉતર્યાં. ઢોલીઆ ઉપર ધુલવાડીઓ જેવી ધડકીઓ પથરાઈ ગઈ. દૂધના શીણ જેવા ઓછાડ ઢંકાયા. અને મહારાજ મામાને ઉઠવાની વાટ જોતા જંજરી પીતા પીતા બેઠા. હજાર ઘોડાં હાવળો કરતાં કરતાં જોગાણ યુકડાવવા લાગ્યાં. બીજી બાજુથી આખા મામની આયરાણીયોને બોલાવી આદ્યે ભાતલાં તૈયાર કર્યાં. સાંજણી ભેંસા દોવાઈ ગઈ. ગોરસડાં ભેળાં થયાં. ખાવાનું તૈયાર ટપે થઈ ગયું ત્યારે રાધવભાઈ જાગ્યા.

“અરે રંગ રે મામા !” કહેતા મહારાજ ઢોલીએથી ઉભા થઈ રાધવને બથોબથ મળ્યા.

“મારા બાપ ! મને ભોંઠામણ ચડ્યું. મને જગાડ્યો નહિ !”

“કાચી નીંદરે.....”

“અરે હાં હાં ! બાપ ! હું ધરધણી માણસ, મારે વળી નીંદર કાચી શું ને પાકી શું !”

“નીંદર તો મામા, સહુની સરખી ને ! શું રા’ની, કે શું રંકની.”

એમ વાતો કરી ભાતલાં જાગ્યા. રાધવ ભમ્મર મહારાજની સાથે દારકાજીની જગ્યાએ ચાલ્યા. પેલા ચીંથરેહાલ ચારણને પણ બનાવી ઠનાવી સાથે લઈ લીધા.

[૩]

પ્રભાતને પહેરે પોતાનાં હળર માણસોનો દામરો કરીને
મહારાજ વળેસંગજી ગોમતીજીને તીર બેઠા છે. ઉગતા સૂરજની
ચંપકવરણી જ્યોત ગોમતીજીના હૈયા ઉપર હેમનો કાંઈ નવ-
લખો હાર પહેરાવી રહી છે. રણછોડરાયજીનાં સોનેરી ઈંડાં ઉપર
ધ્વજો ફડાકા મારે છે, અને ચારણના મ્હોંમાંથી કાવ્ય-
ધારા વહૂટે છે કે

ગરજે ગોમતી જ
કે ગાજે સાગરં

રાજે શામળા જ
કે બાજે બાજરં

સોહે ચેરસા જ
કે સ્વામી સુંદરં

મણ્જ અળહજે જ
કે દીપક મંદરં

મણ્જ અળહજ દીપક મણિમે, કરાં ગૌ નર કેક
પોહપ-માળા ચડે પૂંજ, અસા જુગપત એક
વીણા મરદંગ શંખ વાજે ધરે સેવક ધ્યાન
છપન કુળ જદવાં માઝે કરે લીળા કાન.

ભગવત રાજ્યા જ
કે મુજ પર ભૂપતિ

અહનરા ઉતરે જ
કે ઉપર આરતી

ગામ દુવરકાં જ
કે સરતા ગોમતી

કંચડ લીળીયા જ
કે બાપે કીરતી

“હ્યો મહારાજ, સ્નાનની સાબદાઈ કરો.”

ડોકુ ધુણાવીને મહારાજ મરક ! મરક ! થાતે મુખડે બોલ્યા કે “આ ! એમ ગોમતીજીમાં ડીલ પલાળીને નથી ભાગવું.”

“ત્યારે ફરમાવો.”

“જુવો ભાઈ, આપણા સહુમાંથી જે પહેલ વહેલો ગોમતીજીમાં ન્હાય, એણે દારકાની ચોરાશી જમાડવી પડે.”

દારકાની ચોરાશી ! સાંભળીને સહુ અમીરો ચુપ થઈ ગયા.

“સાચેસાચ મહારાજ ?” રાધવ ભમ્મરનો અવાજ આવ્યો.

“સાચેસાચ. ગોમતીજીને કાંઠે તો સહુ સરખા. જેને અંગડે ઢિલટ આવતી હોય એ પહેલો ન્હાય. પહેલા ન્હાવાનું પૂણ્ય કાંઈ રાજને જ કપાળે નથી લખી દીધું.”

“ત્યારે હવે વેળું પળળે હો મહારાજ !” કહેતો રાધવ ઉભો થયો. અમીરો એક બીજાના મ્હોં સામે જોઈ રહ્યા. અને ઠાકાર હસવા લાગ્યા. “અરે મામા તમે ?”

“હા આપ, હું ! હ્યો ત્યારે, જે મોરલીધર !” કહીને રાધવ ભમ્મર પહેર્યે લૂગડે, અને પગરખાં સોતો દોડ્યો. કાંઠેથી ગોમતીજીને ખોળે કાયાનો ઘા કર્યો. અને કાંઠે બેઠા બેઠા મહારાજ ખડ ! ખડ ! દાંત કાઢીને પડકારા દેવા લાગ્યા કે “રંગ મામા ! રંગ આયર !”

પોરસમાં ને પોરસમાં રાધવને ગુલાબી અંગે પુલકાવળી ઉપડી ગઈ. હજાર માણસોની વચ્ચેથી એકલો ગોમતીજીની છતીએ આયર મગરમચ્છની માફક સેલારા દેવા લાગ્યો.

કાંઠા ઉપર અમીરો કોયવાઈને અંદર અંદર વાતો કરવા મંજા કે “વાહ ! આટલો બધો અમુધ આયર ! મહારાજની ચે મરજાદ નહિ !”

“મહારાજે વિવેકમાં જરાક કહ્યું ત્યાં જ જશ લેવા દોટ દીધી ?”

“ મૂંઢ જાત ખરી ને ? ”

રાધવ ભમ્મરનાં આવડાં ઝાલીને ખુદ મહારાજે ગોમતીજી-
માંથી બહાર કાઢ્યા. પંજે લગાવીને વાંસો ચાબડ્યો. પોતાના
રાજના એક ધરધણી માણસને પણ આટલો પોરસ આવ્યો
લાળીને મહારાજની જાતીના બંધ તૂટવા લાગ્યા.

ખૂણે બેઠા બેઠા પેલો ચારણ પણ મ્હોં વિકાસીને નિરખી
રહ્યો.

ખીજે દિવસ ગુગળી આહલોનાં જૂથ હલક્યાં. જાણનાં આડ
મંડાઈ ગયા. અને ખાખરા શેકાઈ, ખારણીયે ખંડાઈ, ઘી ગોળ
બેળાઈ લાડવા વળાવા લાગ્યા. લાડવાના તો જાણે મોટા કુંગરા
ખડકાયા.

અમોરો આચરની જડતા ઉપર હસે છે, અને મહારાજ
એની ઉદારતા ઉપર મોહી મોહીને મંદકે છે. આડ બળતા અને
ધુમાડના ગોટેગોટા નીકળતા હતા તે જોઈને મહારાજે આંખો
ચોળતાં ચોળતાં મીઠો મર્મ કર્યો કે

“ મામા, હવે તો આંખ્યું બહુ બળે છે હો. આવડો બધો
ધૂમાડો ! ”

“ બાપા ! આપની આંખ્યુંમાંથી પાણીડાં નીકળે એટલે જ
ધુંવાડે મને હજી ધરપત નથી !

“ કાં મામા ? હજી વળી શું બાકી રહ્યું છે ? ”

“ હજી તો બાપ ! દાટયું છે તે બહાર નીકળતું નથી ! ”

‘દાટયું’ શબ્દ સાંભળીને ચારણના કાન ચમક્યા.

“ શું વળી દાટયું છે મામા ? ”

“ બાપ ! દુનિયાની અમુલ્ય ચીજઃ ત્રિલોકમાં ન મળે
એવું નાહ્યું. ”

સાંભળીને ચારણને મોઢે મશ ઢળી ગઈ.

“ ક્યાં દાટયું છે ? ”

“ બાપ, બગડ નદીની વેફરમાં. ધરખી ધરખીને દાટયું છે. એ ન નીકળે ત્યાં સુધી જીવતર ધૂળ બરોબર છે.”

“ નીકળી ગયું ! મારા વા'લા નીકળી ગયું.” બોલતો ચારણ દોડ્યો. જઈને રાધવનાં વારણાં લેવા મંડ્યો. અને ફાટતી છાતીએ દુહા બોલ્યો :—

સંચીયલ ધન સૂમા તણું, નાણું નોંધ પપ્પે
ફાળ્યું લે ફાટે રામા વાણું રાધડા.

[હે રાધવ ભગ્નર ! કંબૂસ પિતા રામા ભગ્નરનું સંચેલ દ્રવ્ય તેં ફાટે ફાટે કાઢીને ખરચી નાંખ્યું.]

અને

તળ ગોમતી તણે તેં લઈ ચડ ચડવીયા
(એમાં) ઢાંક્યાં ધૂંવાડે રાજા ને પરજા રાધડા.

“ મારા વા'લા ! તેં આજ બાપનું નામ ઉડે દટાયું હતું તે બહાર કાઢી નાંખ્યું. અને એમાં અચંબો કેવો ! રાધવ જેવો દીકરો બાપને ચાર જીગ જીવતો ન રાખે તો બીજો કાણુ રાખશે ? ”

કહીને ચારણ ઝોછો ઝોછો થઈ ગયો. મહારાજને આખી વાતની જાણ થઈ. રાધવ ભગ્નરની પીઠ મહારાજના પંજની પ્રાંછટો ખાઈ ખાઈને સતીચોળ થઈ ગઈ, અને ગોમતીજી ન્હાવાનું પૂણ્ય પોતાના પ્રજાજનને અપાવી મહારાજ હજાર ઘોડે પાછા વળ્યા.

બારવટીયો

દોર શહેરમાં કાઠીઆવાડાં અમરેલી ગામથી કોઇ જો-
તિય જાણનારો બ્રાહ્મણ આવ્યો છે. રાજા કલ્યાણમલજી
આ જોશીના સામર્થ્યની જાણ થઇ છે. એણે હુકમ દીધો કે
“હાં બોલાવો એ બ્રાહ્મણને રાજ-કચેરીની અંદર.”

બ્રાહ્મણ આવ્યો અને મહારાજે એને પ્રશ્ન કર્યો કે “મારું
મોત કહી દેશો જોશી ?”

“મારું જીવાડવું એ તો પ્રજાના હાથની વાત છે રાજાજી !
હું તો ફક્ત જન્મેલીના આંકડા માંડીને ભવિષ્ય બાધું છું.
મારે કલે કાંઇ માણસ મરતાં નથી.”

“મારું ભવિષ્ય જોશો ?”

“આટલાં બધાં માણસોની વચ્ચે કહેવરાવવું રહેવા દો
મહારાજા. ફરમાવે. તો હું આપને એકતિ મળું.”

“ના, ના જોશી ! આ તમામ મારા સાટે જીવ પુરનારા
રજપૂતો છે. અનાથ, મારે અંતપંદ નહાય. કહો જે કાંઈ મારી
જન્મકુંડળીમાંથી નીકળતું હોય તે.”

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

“ ઠીક ત્યારે બાપુ : આજથી ઓગણત્રીસમે દિવસે તમારે માથે વિજળીની ધાત છે. ”

પચીસ વર્ષના જુવાન રાજ કલ્યાણમલના હોઠ ઉપર મરુ કણકું તરવરવા લાગ્યું. મધ્ય ચેત્ર માસ ચાલતો હતો. આઠમાં વાઢળાનું ધાણું પણ નથી. રાત પડતાં નક્ષત્રો નિર્મળ તેજે ચળકે છે. આઠને આઠે આઠેને ખૂણે પણ વરસાદના વાવડ નથી. કલ્યાણમલજી જોશીનો વિદ્યા ઉપર મીઠું મીઠું હત્યા.

“ મહારાજ ! ” જોશીએ જમદૂતની મક્કમ વાણીમાં કહ્યું
“ આ આંકડાની ગણતરી છે, વિધાતાના લેખ જેવી. ઓગણત્રીસમે દિવસે જતન રાખજો. ”

“ અને ગણતરી ખોટી પડે તો ? ”

“ તો જનોઘને બાળીને પો જાઉં. ”

“ એમ નહિ મારાજ. જુવો, તમારું બાપુનું જીકું પડે, તો જન્મકેદ દઈશ. અને સાચું પડે તો ઇસર રાજ્યનું એક ગામ આપીશ. લાવો ત્રાંબાનું પતર. ”

ત્રાંબાનું પતર મગાવી કલ્યાણમલે એક ગામનો પટ્ટો કરી કારબારીને સોંપ્યો. આજ્ઞા દીધી કે “ ઓગણત્રીસમે દિવસ ઉતરીને ત્રીસમે દિવસ ઉઠે, અને જો વિજળી પડી હોય, તો આ બાહણને લેખ સુપ્રત કરજો. ”

બાહણને નજરકેદ રાખવામાં આવ્યો. અને ઓગણત્રીસ દિવસની અવધિ ઓરી ઓરી આવવા લાગી. યાતાં યાતાં બાવીસ દિવસ ઉઝા ને આયઝ્યા, ત્યારે રાજનાં ચતુરસુબળ મથુસોના મનમાં વિચાર ઉઝ્યો કે વખત છે ને કદાચ બાહણની વાણી સાચી પડે. માટે કેઈ વિજળીને પ્રહાર ઝીલીને જતન કરે તેવી જગ્યાએ ઓથ લેવો બલો.

બાહણે કહ્યું કે “ બરાબર છે. હું નથી કહેતો કે રાજાનું

મોત છે; હું તો કહું છું કે મહારાજને માથે વિજળીની ધાત છે. કાંઈ સારો ઓથ લઈને તમે એ ધાતને મોળી પાડી શકશો,”

“ઓથ લેવાય એવું તો આપણા જોધપરીઆ કુંગરાનું ભોંયડું છે” એમ જાણકારોએ જાણ દીધી. જોધપરીઆના ભોંય રામાં છેલ્લું અઠવાડીયું વીતાડવાનું નક્કી થયું. ભોંયરામાં સાક્ષુશી થઈ અને સરંજામ પહેંચ્યો.

વાદળની સાથે વાતો કરતો, જુગજુગેથી વીજ વરસાદના ને તોફાનના ધા ઝીલતો, કાળો ધોર જોધપરીઆ કાળનાં હૈયામાં-ખટકતી ખીલી સરીખો, ધડરની ધરતી ઉપર પડછાયા નાખતો અને ગરૂડ પંખીઓને આશરો દેતો ઉભો છે. એનાં લૈરવી તુંડને માથે કાળનો એક પણ ધા પુટયો નથી. એવો કાંઈ વ્રતધારી જોદ્ધો જાણે કવચ પહેરીને આઠે પહોરની આલખેલ દેતો પહેરો લે છે. જટાધારી જોગંધર જાણે આસન વાળા અલખની સમાધિમાં બિરાજે છે.

એવા અટકી કુંગરાની પલોંઠી નીચે મોટી દરબાર-કચેરી માય તેવડું પોલાણ પથરાયલું છે. એ પોલાણની અંદર બાવીસમા દિવસની સંધ્યાને સમયે રાવ કલ્યાણમલજીએ પોતાની ઘાળીમાંથી કાળીયો લેનારા તેવતેવડા ને જુઝગું મળી પાંચસો સંગાથીઓની સાથે રહેઠાણ આદર્યું. રોજ રાતે ગાણાં બાજણાંનાં રંગ રાગ રેલાય છે. અને સામે મોતના સાદ પડે છે તે જાણે કે આનંદના અવાજમાં ડૂબી જાય છે.

સાત દિવસમાંથી એક દિવસ વીત્યો. બીજો દિવસ ઉગીને આથમ્યો, ત્રીજો દિવસની ઝડ લાગી, તેમ તેમ તો રાવ કલ્યાણમલજીની નજર ખેંચાતી જાય છે કે જે પાંચસો સાથીડા સોનાની મૂઠે તલવાર લઈને પોતાની યોગમ વીરાસને ઝુકતા હતા, તેમાંથી રોજરોજ થોડેથોડે સરકી સરકીને ધર બેળા થવા લાગ્યા છે. કાળના મોઢામાં ઓરવા માટે રાખી મૂકેલા, તે જોદ્ધાઓ આમ ઓછા થાય છે તેથી રાવને તો કંઈ થે વ્હેમ નથી આવતો.

કાંઈક કામે જતા હશે, કંઈક મારા રક્ષણનો ઉપાય વિચારવા જતા હશે, એવો અર્થ કરીને રાવ મન વાળે છે.

પણ એમ થાતાં જો ઝોગણત્રીસમા દિવસનું પ્રભાત પડ્યું, અને આભને આરે કાળના કાફલા નાંગરતા હોય તેવાં વાદળાંની આવ જા મંડાઈ ગઈ. એક પહોર, બે પહોર, અને ત્રીજે પહોરે તો દોવળા ને ચોવળા થર બાંધીને વાદળાંએ આભમાં ગટાટોપ જમાવટ કરી દીધી. કાળનાં ડમરૂ બાજતાં હોય તેવી ધણેણાટી એ ધધુએલા ગગનમાંથી ઉઠવા લાગી, પ્રલયનાં નગારાં માથે કાળબેરવો વજની કાંડી વડે ઘોંસા દેવા મંડ્યા. કાંઈ મંત્ર જાણનારે જાણે મંત્ર છાંટીને મોતની સેનાને જગાડી મૂકી છે.

કથ્યાણુમલજના હાથમાં હોકાની નળી રહી ગઈ છે. અને એને વીંટીને હવે એક જ સાથીડા બેઠા છે. એમાંથી તો એક પણ એછો થવાની બ્હીક નથી. પણ જેમ જેમ તોફાનનાં મંડાણુ જામતાં ગયાં અને આભના ગડગડથી બેધપરીએ કુંગર ગુંજવા લાગ્યો, તેમ તેમ કથ્યાણુમલે દીકું કે પોતાની હજૂરમાંથી એક પછી એક સાથી નોખનાખાં બ્હાનાં બતાવી લપાતો લપાતો સરતો જાય છે. એમ થાતાં થાતાં બપોર ટાણું થયું ત્યાં તો પાંચસોમાંથી ચારસો ને પંચાણું ફટકીયાં મોતી વીણાઈ વીણાઈને બહાર નીકળી પડ્યાં, અને બાકી રહ્યા પાંચ એંશી એંશી વરસના છુટ્ટાઓ. એ પાંચ ડોસા કંઠણુ છાતી કરીને રહ્યા તો ખરા, પણ રાવ કથ્યાણુમલથી આંધેરા જઈને ભોંજરાના છેદા ખુણામાં લપાતા બેઠા. પોતાના અન્નદાતાની પાસે બેસવાથી તો એને પણ વિજળી વામવાની બ્હીક હતી !

“ દુનિયા ! વાહ દુનિયા ! વાહ દુનિયા ! ” એવા ત્રણ ધગધમતા નિઃશ્વાસ રાવના હૈયામાંથી નીકળી પડ્યા. મરક ! મરક ! મરક ! મુખ મલકાવીને રાજા પોતાના ઝોલવાતા હોકામાંથી બોર કરી કરી છુટો તાણવા લાગ્યા. બીજા બાજુ ગગનની પ્રલયકારી અસર-સેનામાં વિજળીનો વધારો થયો.

ધડી આબનાં અંતર બેદતી ને ધડી ધરતીને માથે ગડથોલાં ખાતી વિજળીએ મહાધોર નાટારંભ માંડ્યો. કડકડ ! કડકડ ! ત્રણ ત્રણ કટકા થઇને કુંગરાને હલમલાવવા લાગી. પીળા, લાલ અને આશ્વમાની રંગે કુંગરો રંગાવા લાગ્યો. હમણાં કુંગરનાં શિખર ખડેડીને ભુકો બની જશે એવી ધડીઓ ગણાતી થઇ. ધડર શહેરને ગઢે, કાટે, કાંગરે, ઝાડવે ને ઝરૂપે, હજારો માનવી ચડી ચડીને જોધપરીઆ કુંગરા માથે મોતની આતશબાજ મંડાણી હતી તે નિરખી રહ્યા. ધડીક ઝળઝળ અજવાસ : ધડીક ધોર અંધાર : કડેડાટ : ગડેડાટ : અને પવનના સસવાટા : હમણાં કુંગર તૂટશે : એ તૂટ્યો : એવા ક્ષણે : મહેલમાં માળાઓ લઇને હર ! હર ! હર ! હર ! કરતી બેસી ગયેલી રાણીઓ : અને હૈયે હૈયું દળાય તેવી મેદની : એની વચ્ચે કથ્યાણુમલ હોકાની છુટો તાણુતા, મ્હોમાં આંગળી નાખીને અચલ બેઠા છે.

એવે સમયે ધડરના સીમાડા માથે એક સાંઢીયો પોતાની પીઠ ઉપર બે બોકાનીદાર પડછંદ અસવારોને ઉપાડીને ચાલ્યો આવે છે : જમીન ઉપર લા બળતી હોય તેવા છબ્યા ન છબ્યા પગ માંડતો, ડીલને નીડાળીને પંદર પંદર હાથ માથે ઝાફો કરતો, પોતાની ડોકને છેક અસવારના બોળામાં નાખી દેતો, કટકા કરી નાખો તો પણ કણકે નહિ એવો, અને પા ગાઉ માથેથી પણ માનવીનાં પગલાં કળીને બેતરવા જેટલે આથે તરી જનારો, બારવટાંની રીતને જાણનારો અસલ થરનો ઉંદ પંથ કાપતો આવે છે.

માથે બેઠેલ બન્ને અસવારો દૂધમલીયા જીવાનો જ છે. એમાંના એકનું નામ કથ્યાણુસંગ, ને બીજાનું નામ ઉમેદસંગ. છે. બેયની કમ્બરે તરવારો લટકે છે અને બેયના બોળામાં અઝેક લાંબી નાળીવણી બંદૂક છે.

“ ઉમેદ ! ” મોટા અસવારે યાદ દીધું.

“ બોલો બાઈ ! ”

“ ઉમેદા, જોજો હો, થડકારો થાય નહિ. આજ નાનકડી છુટમાં કે કોઈ બિચારા નવાણીયાને કૂટવામાં નથી રોકાવું. બહુ બહુ વાર બાપડા નિદેશિનાં માથાં ઉતાર્યાં છે. આજ તો ધડર રાજના મૂછનો વાળ હોય તેવાને જ પુંકો દેવો છે હો ! બલે પછી ત્યાં કટકા થઈ જઈએ.”

“ મોટા બાઈ ! મુંઝાઓ મા. આ વખત છેલ્લી વારના જીવાર કરીને જ નીકળ્યો છું. અને હવે અબળખા નથી રહી. ગળાગળ આવી ગયા છીએ. આજ તો એને મારીને એના રૂધિરમાં આપણી દાઢી-મૂછોના કાતર્યા ભીંજવવા છે. ”

“ દીટોઈની જાગીરનું એક છોકરું પણ જીવતું રહે ત્યાં સુધી ધડરનો ધણી નીંદર ન કરી શકે, એવી રીતે આજ મરી જાણવું છે હો બાઈ ? ”

“ બહુ સારું બાઈ. અહાહાહા ! પણ આ શો મામલો ? ગલ્તો કાંગરે કાંગરો ને ઝાડની ડાળીએ ડાળી આજ સજીવન કાં ? આ કાળી રાતે ક્યાંય નહિ ને જોધપરીઆ કુંગરા માથે વિજળી કાં ગડથોલાં ખાય ? ”

“ જીરે પણ સીમાડે ક્યાંય એંધાણ નહિ ને શહેરમાં આ મેઘાડખર ને વાવાઝોડું ક્યાંથી ! ”

બન્ને જણા અન્યથામાં ગરમાવ થઈ ગયા. ગચનમાં કડાકા થાય છે તેમ બન્નેની વજ શી છાતી પણ થડક ! થડક ! થઈ વાદળના વાજાંત્રની સાથે તાલ દેવો લાગી ગઈ. અજવાસના ઝબકારામાં બન્નેની આંખો અંનર્ધ જવા લાગી. થોડીવારમાં તે સાંઢીયો ધડરના દરવાજા પાસે આવીને ઉભો રહ્યો. અને આગલા અસવારે દરવાજાને હાકલ દીધી કે “ આ બહુ શું છે આજ ? ”

ઉઘાડી તલવારે ટેલતા પહેરગીરે ટુંકો ટચ ઉત્તર દીધો કે

“ રાવ સાહેબને માથે આજ વિજળી પડવાની છે. ”

“કાણે કહ્યું ?”

“અમરેલી ગામના જોષીએ.”

“ક્યાં છે રાવ ?”

“જોધપરીઆના બોંયરામાં.”

“કાણુ કાણુ છે સાથે ?”

“હતા તો પાંચસો. પણ અટાણે પાંચ રહ્યા છે. તે પણ આધેરા જઈને બેઠા છે.”

“ઉમેદા ! જામત્રી સળગાવ !” કહીને કલ્યાણમલે દોરી ડાંચી ઉટને વાળ્યો. જોધપરીઆ માથે ઉંટ વહેતો મેલ્યો. કાટને કાંગરેથી માનવી જોઈ રહ્યાં કે સાંઢીયાના અસવારો જોધપરીએ મરવા માટે જાય છે. વિજળીના અજવાસમાં ઉંટ અનેક રંગે રંગાતો આવે છે. ગરેડાટ કરીને ખાધ જવા તત્પર થયેલા આભ સામે છાતી કાઢીને મરણીયો ઉંટ ફાળ ભરતો ચાલ્યો જાય છે.

અસવારોએ કુંગરાની તળેટીમાં ઉંટ ઝોકાર્યો. ઉંટ ઝૂક્યા ન ઝુક્યો ત્યાં તો જાનને અસવાર સપાટામાં ઠેકડા મારીને ઉતર્યા. બોંયરાને ખારણે દાખલ થયા. કલ્યાણમલે પોતાની બંદુકની જામત્રી ચેતાવી.

“ઉમેદા ! જોજો હો, તું ધા કરતો નહિ. ‘હું’ હિસાબ ચૂકાવીશ.”

એટલું કહીને કલ્યાણમલ દાખલ થયો. અંદર જઈને જુવે તો, હલમલીને તૂટું ! તૂટું થતા કુંગરની નીચે, જીવતા માણસનું પ્રેત બેઠું હોય તેવા રાવ કલ્યાણમલને બેઠેલ દીઠો.

એકલો ! નિરાધાર ! અને મરવાની અણી ઉપર !

કલ્યાણસંજના અંતરમાં ઉભરો આવ્યો : “આહાહાહા ! મારો બાપ; ધરનો જગપતિ : એકલો !”

“મોટા બાપ ! બારી લાગ મળ્યો. પુંકી દઉં છું. જો

ચૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

“ભેરથી.....” એમ કહીને જ્યાં ઉમેદસંગ ખંદૂક ઉગામવા જાય છે, ત્યાં તો કલ્યાણસંગે ઉમેદનો હાથ ઝાલ્યો : “ઉમેદા ! જમત્રી જોલવી નાખ !”

“કાણુ તમે !” જોલતાં જ રાવનો અવાજ ફાટી ગયો.

“અમે, કાણુ ? નથી ઓળખતો બાપ ! તે રાન રાન ને પાન પાન કરી નાખેલ તારા બાપ ! ઓળખ્યા કે નહિ ?”

એટલું કહીને બન્ને જણાએ બોકાનાં છોડ્યાં. સુસવતાનુંવાય-રામાં બન્નેની વાંકડી મૂછો ફરકી રહી.

“આ કાણુ ! કલ્યાણુ ! ઉમેદા ! તમે આવી પહોંચ્યા ?”

“હા બાપ, અટાણુ ન આવીએ તો પછી ક્યારે ?” કહીને કલ્યાણસંગે કરડું હારય કયું.

“ભલે આવ્યા કલ્યાણુ ઉમેદા ! આઠણુની વાણી સાચી પાડવા ભલે આવ્યા. તમારાં આનમાં પણુ વિજળી જ છે ને ? ખેંચો બાઈ !”

સાંભળીને ખારવટીયાની આંખો પલ્લળતી દેખાઈ. ખર-વટીયા કંઈ જોલો ન શક્યા. ત્યાં તો કડડ ! કુંગરો કડેડ્યો. અને રાવે કહ્યું,

“કલ્યાણસંગ ! બાઈ ! તું ભાગી જા. હમણાં વિજળી પડશે. તું જીવતો નીકળ; નીકર ધરનો વંશ જોલવાશે.”

“ભાગી જવું હોત તો આવત જ શ્યા માટે ? અને તને બહુ જાણા હતા તે તો ભાગી ગયા. એની બહેરણીથી તો તે અમારા રોડલો મુટવ્યો છે.”

કડડ ! ખીજ વાર મોતને સાફ પડ્યો. અને મોટેશ ખારવટી-યાએ રાવનો હાથ ઝાલ્યો. “ઉઠ, ભાગી જા. બહાર નીકળી જા.”

“અને તું ?” રાવે પૂછ્યું.

“હું તારો નામેરી છું. ઉઠ, બ્રાહ્મણની વાણી ભલે સાચી પડે. હું ખાઇ પી ઉતર્યો છું. ઉઠ, તું લાખુનો પાલણુહાર—”

“હું ઉડીને તને મારી ધાત ઝીલવા દઉં? રામ રામ.....” ત્યાં તો કડકડ ! ત્રીજો કડકડો થયો. આભ તૂટી પડ્યો. કુંગરો હલમલ્યો. ઉપરથી શિખર ચીરાણું. બાર સુરજ ભેળા હિંચા હોય તેવો ઉન્નસ થયો. અને એક પળમાં તો આરવટીઆ કલ્યાણમલે રાવતું આવડું ઝાલી ધા કર્યો. રાવ આંધેના ખુણામાં જઈ પડ્યો, અને ઉપરથી વિજળી પડી. આરવટીઆના એ લંબાવેલા હાથને ખોટો પાડી, પાછી છલંગ મારી, ગુફાના નળે ચૂરા કરી નાખશે તેવી કીકીઆરી કરતી, તાંડવ રમતી, ગગન-મંડળમાં એ દિદ્ર મહારાજની સળગતી સમશેર પાછી ચાલી ગઈ.

જે હાથે આરવટીયે રાવને ફગાવ્યો, તેજ હાથને લંબાવેલો રાખીને આરવટીયો ઝૂં હર હર ! ઝૂં હર હર ! ઝૂં હર હર ! ના મુખોચ્ચાર કરતો ખેડો રહ્યો. પલકમાં તો તોફાન સંકેતાર્થ ગયું. નજી સ્વપ્નું આવીને ગયું. બ્રાહ્મણના અક્ષર સાચા પડ્યા. ‘કલ્યાણ’ નામના એ માણસોમાંથી એક ઉપર વિજળી ત્રાટકી, અને બરાબર વખતસર રાજા કલ્યાણમલની ધાત આરવટીયા કલ્યાણસંગે પોતાના શરીર ઉપર ઝીલી લીધી.

“લાઇ ! મારો લાઈ !” એમ બોલતો રાવ આવીને આરવટીઆના પગમાં પડી ગયો. ગદ્ગદ કંઠે કાંઈથી કાંઈ બોલાયું નહિ. *

* એ બ્રાહ્મણનાં સંતાને તામ્રપટ પ્રમાણેની જમીન ઇડરમાં ખાતાં હતાં એવું કહેવાય છે. આરવટીયાનું આરવડું બાર પાડી કીટાઈ પરખણું પાછું સોંપ્યું કહેવાય છે.

દીકરાનો મારનાર

અંબા મોરીયા છ
કે કસુ કોરીયા
ચિત્ત મકોરીયા છ
કે ફાગણ ફોરીયા !

ફોરીયા ફાગણ, પવન ફરહર, મહુ અંબા મોરીયા
ધણ રાગ ગાવે ફાગ ધર ધર, અદે પગવન જોરીયા.
ગુલાલ જોળી રંગ હોળી રમત ગોપ રમાવણાં
આખત રાધા નેહ બાધા મળે માધા આવણાં !

દ વળીઆ ગામના ઝાંપામાં ફાગણ વદ એકમની પ્રભાતે
ધુળેટી રમાઈ રહી છે. વચ્ચે દરબાર મદોદરખાનનો
ઘાઠ વરસનો કુંવરડો, અને કારે મોરે ગામ આખાના હેડી
હેડીના જુવાનો છે : આમલે દિવસે હૂતાશણીનું પરબ હતું, એટલે
લીલા, પીળા ને કેસરીઆ રંગમાં સહુ ગરકાવ હતા. તમામને
અગે પચરંગી છાંટણાં દીપતાં હતાં. પણ આજ તે પડવે,
એટલે ઘેરેયા માઝા છાંડી ગયા છે. ગાંડાતૂર બનીને ગારા, માટી,
જાણ્ય જેવી મંદી વસ્તુએ એક બીજાને રાજવામાં ચુસ્તાન છે.

ધુળેટીનું તો પરબ જ મૂળ ગાંડું : અને એમાં ય ગામડાની
ધુળેટી : કાળો કાપ !

“એલા, બાપુઓ ! કા’ક ઉજળે લૂગડે મે’માન વયો આવે.”
એક ઘેરૈયાએ પાદરમાં નજર નાખીને ચસ્કો કર્યો. ત્યાં તો સહુ
ઘેરૈયાની મીટ મહેમાન પર મંડાણી.

“એલા બ, મે’માનને કાંઈ છાંટશો મા !” બીજાએ
મર્મનું વેણ કાઢ્યું.

“અરે, મે’માનને તે કાંઈ રાહ્યા વગર રહેવાય ? મે’માન
ક્યાંથી હાથ આવે ?”

સાચું ! સાચું ! મે’માનને રાજો ! ગોઠ્ય માગો ! રાજો !
એવા રીડીયા ઉઠ્યા. અને ઘેરૈયાએ મુસાફર સામી દોટ દીધી.

ઘોળું બાસ્તા જેવું પાસાબંધી ફેડીયું : ત્રણ ત્રણ ડોરણું
વાળી પકતી ચોરણી : ઉપર બગસરાની ગરેડી કોરની પછેડીની
બેટ : અને બગલમાં દબાવેલી એક ફાટલ તૂટલ મ્યાનવાળી
તરવાર : કેડે કાંઈક કાળાંતરની જૂની કટારો : એવો, દાઢી
મૂછના ઘાટા ને કાળાં જેવાણ કાતરાવાળો મહેમાન ચાલ્યો
આવે છે. વસંત ઋતુમાં વનવગડે આંખાના મોરમાંથી વહૂટતી
ફારમો લેતો લેતો, કેસડાંના પુલની કોરો ચુંદડી બળે વનરાઈએ
ઓઢી લીધી હોય એવા શણગાર જેતો જેતો, છતાં પોતાને તો
હૂતાશણીનો જરાય હુકુમ્મસ નથી એવો એ આદમી જે ઘડીએ
ઘેરૈયા લગોલગ આવ્યા તેવો જ ચીસ પાડી ઉઠ્યો કે

“મને રાજશો મા ! બલા ચઢને મને છાંટશો મા !
તમારે પગે લાચું !”

પરોણે ના પાડી તેમ તો ઘેરૈયાઓને ઉઠી વધુ ચાનક
ચડી. બમણા ત્રમણા ચડે બરાબને સહુ બોકાસાં પાડવા લાગ્યા કે

“હાં ખબરદાર ! મે’માનને ઓળખાય જ નહિ એવા
વહરા ચિતરી મેલો; લાવો મશ ને ગારો.”

મમતે ચડેલા જીવાનેને જોઈને મુસાફરના રામ રમી ગયા. જોતજોતામાં તો ધુળ ઉડવા માંડી. ચોગરદમ આલ ધુધળો કરી મેલ્યો. ઘેરૈયાએ એક સામટી ઝપટ કરી. મહેમાન તો જળજી જાય ! જળજી જાય ! કરતો પાછો હટવા માંડ્યો. પણ જીવાને આંખુ ! આંખુ ! થઈ રહ્યા. એટલે એ ગાંડાતૂર ટોળાને પોતાનાથી છેડું રાખવા મહેમાને પોતાની તરવાર કાખમાં દબાવી હતી તે એમ ને એમ મ્યાન સાતી આડી વીંઝવા માંડી. ઘેરૈયા ચરકા કરતા ઉપર પડવા જાય, પોતે બળે કદમ પાછો હટતો જાય, ને રે'વા દો ! રે'વા દો ! કરતો જાય છે. ધુળની ડમરી ઉડે છે, એટલે સામા કાણ છે, અને પોતાની તરવારની શી દશા છે, એ કાંઈ પોતે જોઈ શકતો નથી. એ રીડીયામણ, એ ચરકા, એ કાલાવાલા, એ તરવારનાં ઝાવાં, અને એ ધુળની આંધીને કાંઈ અનોખો જ મામલો જમી પડ્યો છે. એમાં અચાનક ધબ ! દબને કાંઈક પડ્યું.

“અરે ગજબ થયો ! કુંવર પડ્યા ! કુંવરને વાગ્યું ! કુંવર ઝખમાયા !”

એવી ખૂમ ઉડી.

“મહેમાને કુંવરને તરવાર મારી ! પકડજો ! ઝાલજો ! ઝાલજો !”

એવી ખીજ ચીસ પડી.

મુસાફર ચોક્યો. સાંભળતાંની વાર જ એની આંખમાં અંધારાં આવી ગયાં. એ જાન ભૂલી ગયો. અને ભાગ્યો. ઉભી વાટે સીમાડે હડી કાઢી. શું થયું એ જોવા કે પૂછવાની વેળા ન રહી. પાછું વાળીને નજર નાખવાની પણ હામ નહોતી. પારાધીથી ત્રાસેલું હરણુ જાય એમ ખેપટ ગયો. કાયામાં થરેરાટી વહૂટી ગઈ. પોતાના હાથમાં તરવાર પકડી છે એની શી દશા થઈ છે તે નિરખવાનું પણ એને જાન નથી. કાંઈ ગાંડો માણસ, કાંઈ ખુની જાણે દોડ્યો જાય છે.

આંહી ઝાંપામાં તો કાળો કેર થઇ ગયો છે. મંદોદરખાન દરબારના નવ વરસના કુંવરને બરાબર ગળાની ભૂંગળી ઉપર તરવારનો વાઢ પડ્યો છે, લોહોનું તો ખાખોચીયું ભરાઇ ગયું અને ઘડી એ ઘડીમાં તો એની નાડ રળ લેશે એવું થઇ ગયું.

પણ આ થયું શું ? ઘેરેયાથી બચવા માટે, એ બધાને પોતાનાથી છટા રાખવા માટે મહેમાન જે મ્યાન દેતી તલવાર આડી વીંઝતો હતો, તેનું મ્યાન દેવ ગતિએ એ ધુળની આંધીમાં ફાણ જાણે ક્યારે નીકળી પડ્યું, કાંઈને ખબર રહી નહિ, અને તરવારની પીછી અકસ્માત કુંવરના જ ગળાની ભૂંગળી પર લખરકો લેતી ગઇ. કુંવર એક તો કુમળી વયનો, અને વળી નસોબદારનું બચ્ચું એટલે તો બગીચાનું ફુલ : તૂર્ત એના મ્રાણ નીકળી ગયા.

પલકમાં તો માણસો ડેલીએ દોડ્યાં. કાવા કસ્ટુંબામાં આખો દાયરો ઘેલુર છે. દરબાર મંદોદરખાન જાતના સેતા મોલેસલામ : પણ અસલ તો રાઠોડ રજપૂતની ઓલાદ : એટલે ઉંચા કુળનું લોહી હજીય રંગમાં લયું છે. એક જ ગામડીનો ઘણી : વાટકીનું શીરામણ કહેવાય : પણ પેટ બહુ મોટું : એટલે ફુલની સુવાસ પામીને જેમ ભમરા વીંટાય તેમ કારીગરો, નટવાઓ, કવિઓ, ગાણાં વાજણાં કરનારાઓ, તમામ મોટી આશાએ આજ વરસ દિવસના ઉજળા પરબ ઉપર દેવળીયાની ડેલીએ સમાતા નથી. ત્યાં પણ સહુ કેસરીઆ રંગમાં તરખોળ છે. રાગ ઝકાળા ચાલે છે. ત્યાં તો રંગમાં ભંગ પડ્યો રાડ ગઇ કે કુંવરને માર્યા !

“અરે કાણે ?”

“કા’ક મુસાફર.”

“મોટી વાત. આજ કોનો દિ’ ફર્યો છે ?

“અરે બાપુ, મારીને આ જાણ ઉભે માર્ગે-ઉઘાડી તરવારે !”

“ હાં ! લાવો મારી ઘોડી ! ”

રૂપાયા એ હજારની રોઝડી ઘોડી : હાથીના કુંભાચળ માથે જતી ગયા માટે તેવી : ભાગતાં દરણુની સાથે ભેટાં કરનારી : એને ફક્ત ચોકડાભર મદોદરખાને રાંગમાં લીધી. સાથળ હેઠે તરવાર ઢળાવી અને રોઝડીને ડચકારી. જાણે તીર છૂટયું.

ઝમ ! ઝમ ! ઝમ ! આંખના ત્રણ પલકારા ભેળી તો ઘોડી સીમાડે પહોંચી. સમથળ ધરતીમાં સામે જીવે ત્યાં તો આદમીને ભામતો લાલ્યો. હાથમાં ઉઘાડી તરવાર, પ્યાલા જેવી ચકચકે છે. સમજી લીધું કે એ જ ખુની. અને દરખારે ઘોડીને ચાંપી.

મહેમાન દોડ્યો જાય છે, ત્યાં તો ગયા સંભળાણા. થંભી ગયો. પાછો ફરીને જોતાંની વાર જ જાણી લીધું કે મારો કાળ આવી પહોંચ્યો. હવે હું પાળો તે ભાગીને કેટલોક જઈશ ? આમેય મરવું તો છે જ. માટે હવે ચીંથરાં શીદ ફાડું ?

ઉભો રહ્યો. બોલીને તો કાળને અટકાવાય એવું રહ્યું નથી. ખુલાસા કરવાનો તો વખત નથી રહ્યો. એટલે સામા ઉભા રહીને આ મુસાફરે પોતાની તરવાર પોતાને જ ગળે માંડી.

અસવાર એ સમસ્યાને સમજી ગયો. જાણ્યું કે કોઈ ત્રાગાળું વર્ણ લાગે છે. અને જો હું આગળ વધીશ તો એ તરવાર ગળામાં પરોવીને મારે સીમાડે લોહી છાંટશે. એમ સમજીને એણે રોઝડીને થંભાવી. આધેથી હાથનો ઇસારો કરીને પૂછ્યું,

“ કાણ છો ? ”

“ ચારણ. ”

“ શા માટે આવ્યો તો ? ”

“ કાળનો બોલાવ્યો. ભેંસ્યું બધી મરી ખુટી, છોરડાં જાશ રાખ વગર રાવે છે, નોતો આવતો, પણ ચારણ્યે ધકેલ્યો—મદોદરખાનની વાસના માથે ” અવાજ તૂટક તૂટક નીકળે છે.

“કુંવરને તેં માર્યો ?”

“છશ્વર જાણે !” ચારણે આજ સામે હાથ કર્યા. “મને ખબર નથી. હું તો એટલું જ જાણું છું—કે મારે ડેલીએ આવવું હતું. ચીથરાં પહેર્યાં હશે તો ખૂટે દેખાઇશ, એમ માનીને ભેળી એક લૂગડાંની કોરી જેડ્ય હતી તે ગામ બહાર બહલાવી. ઘેરેયા રાજવા આવ્યા. મેં એમાંથી ઉગરવા મ્યાનમાં ખીડેલી તરવાર વીંઝી—મ્યાન ક્યારે નીકળી પડ્યું તેની મને એ ધૂળની આંધીમાં ખબર નથી રહી.”

આટલી વાત થાય છે ત્યાં તો પછવાડે ગોડીરા સંભળાયા. કાળી ચીસો પાડતું ગામ આખું હલકીતે ચાલ્યું આવે છે. કાંઈના હાથમાં તલવારો તો કાંઈના હાથમાં સાંભિત્રાં : ઘો ! ઘો ! ઘો ! એવો દેકારો બોલતો આવે છે.

ભાળતાં જ ચારણે ભેસત ખાધી. અને મદોદરખાને રોજી દીને માથેથી રાંચ છાંડી. પોતાની તલવાર આધેરી ફગાવી દીધી. અને પછી સાદ કર્યા,

“ગઢવા, આંહી આવ. આ લે.”

“શું ! ! !”

“આ મારી થોડી આપું છું. ચડીને લાગવા માંડ.”

“શું બોલો છો ?”

“ગઢવા, વાતું કરવાની વેળા નથી. જેયું ? આ ગામ હલકયું છે. અને તેં એના રાજકુંવરને મારી નાખ્યો છે. આંબ્યા ભેળા તારી કાયાના રાઇ રાઈ જેવા કટકા જાણજે—”

“અરે પણ ભાઇ—તમે ?”

“હું ! મારી ઝોળખાણ અટાણે નહિ. પછી. અટાણે તો ભાગી નીકળ. નીકર તારા છોકરાં રજીળી પડશે. અને ગામલોકો તમામાં ને તમામાં મારા રોડ્યા રહેશે નહિ.”

“ પણ બાપ તાર નામ— ”

“ અરે—નામ ખુદાનું ” કહીને મંદોદરખાન દોડ્યો. ચારણને બાવડે ઝાલીને રોઝડી પર બેસાર્યો. ચોકડું હાથમાં આપીને વાંસેથી રોઝડીને ડચકારી. “ બાપ રોઝડી ! આવજો ! ”

પૂછનો ઝુંડો માથે કરતી ઘોડી ગધ. જોતજોતામાં તો અલોપ !

મંદોદરખાન અડવાણે પગે પાછા ચાલ્યા આવે છે. રાંગમાં રોઝડી નથી, કાખમાં તરવાર નથી. ગામલોકોએ દોડીને પૂછ્યું “ કાં બાપુ ? ”

“ માજો લોંઠકો આદમી ! અને ન જીતવા ન દીધો. ઘોડી ને તરવાર બે ય લઇ ગયો. ”

“ અરે રાખો રે રાખો, બાપુ ! ” વસ્તીએ ખીન્નધને વેણ કાઢ્યાં, “ ફણીધરને માથેથી મણિ લઇ જાય, તો જ મંદોદર-ખાનની રાંગમાંથી રોઝડી લેવાય ! ઠાલા મુરખ શું બનાવો છો અમને ? સાત ખોટનો એક દીકરો—એના મારને ઉઘટો ભગવ્યો ? ”

“ હ્યો, હવે જાતી કરો. ” દરબારે શાંતિથી જવાબ વાલ્યો.

“ જાતી શું કરે—એને પાતાળમાંથી પણ ગોતી કાઢશું. ”

“ લાઇ ! ” મંદોદરખાન બોલ્યા, “ તમે તે કાંઈ દિવાના થયા ? એણે શું મારા કુંવરને જાણી યુઝીને માર્યો તો ? એને ઘેરે એવા કેટલા દીકરા ભૂખે મરે છે, જાણો છો ? કાડબર્યોએ મારે ઉંબરે આવ્યો, અને દૈવગતિથી દીકરો મર્યો—એ તો ખુદાતાલાની મરજી ! આપણા કિસ્મતમાં નહિ હોય એટલે ખડી ગયો. પણ એટલા સાઈં હું આજ ઉજળે દિવસે મારા સીમાડા માથે સામી હત્યા બોદાઈ ? હાલો બાપ, બેટાની મૈયત કાઢીએ ”

હસતે મુખે બાપે દીકરાને દફનાવ્યો.

હીપો ખુમાણ

કોરી જગન્નાથી જેવા રંગની બે મની ઘોડીઓ ઉપર ચડેલા બે અસવારો ઠેક ચોરા સુધી ચડીને ચાલ્યા આવે છે. એ જોઈને કરીઆણા ગામને ચોરે બેઠેલ આખા કાઠી દાયરાને અચંબાનો પાર રહેતો નથી. જીવા ખાચર જેવા આબરૂદાર મલઠેરાની આંખનું કારજ ! અને એની કાણે આવનાર કાઠી છેક ચોરા સુધી ઘોડે ચડીને ચાલ્યો આવે ! પાદરમાંથી જ ઉતરી જઈને માથે પછેડી ઢાંકી લોકિક કરતા કરતા પગપાળા આવવું જોઈએ, એને બદલે આ બે અસવારો તો રાંગમાં ઘોડીઓને રમાડતા રમાડતા, જાણે વિવાહ વાજને આવતા હોય તેમ ચાલ્યા આવે છે !

“ સૌ દાયરાને રામ રામ છે, બા ” એમ કહીને બેમાંથી છુટી અસવારે પાધડી સુધી હાથ ઉંચા કરી પાગડું છાંડ્યું. બીજો અસવાર, કે જેને મોઢે હજી મૂછનો દોરો પુટતો આવતો હતો, તેણે પણ પોતાની ઘોડીની રાંગ છોડી, વૃક્ષના હાથમાંથી પણ મોટી ઘોડી લઈ લીધી. બન્ને ઘોડીઓ, એ જીવાનના બેઉ

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

હાથમાં હમચી ખુંદવા, હણહણાટી દેવા અને કાનસુરીની દોઢ્યો ચડાવવા લાગી ગઇ.

“ રામ રામ આપા, પધારો માથે. ” એમ બોલીને જીવા ખાચર બેઠા થયા, અને વૃદ્ધ અસવારને ખભે લાંબા હાથ કરી આદર દીધો.

“ હીપા ! ” વૃદ્ધે જીવાન અસવારને સચના કરી; “ બેય ઘોડી-યુને સમાયેં બાંધીને તું પાસે ને પાસે રે’જે હો, રેઢી મેલતો નહિ. ”

“ અરે હા હા ! ” કહી જીવા ખાચરે પોતાનાં માણસોને હુકમ કર્યો. “ જાવ ભાઇ, આપાની બેય ઘોડીયુંને કાણમાં બંધાવો; અને ઘોડીયું પંથ કરીને આવે છે, ઘેરે રાતબ દેવાની ટેવ હોય, એટલે ઘી ગળની રાતબ ખવરાવો, આપણી મોટી કાઠીમાંથી ખાવા સાઈં રાખ્યો છે તે લીલો બાજરો કાઠીને જોગાણના પાવરા ચડાવો; ઉનાં પાણી મેલીને બેય ઘોડીયુંના પગ ઝારો; અને જો જો હો ભાઇ, પડખે બીજું કાંઈ ટારકું બાંધ્યું ન હોય; નીકર આપાની ઘોડીને ચાંચ બગાડે એટી પડશે ! ”

આવી રીતે જીવા ખાચરનાં વેણની દોઢ્ય વળતી જાય છે. દાઝમાં ને દાઝમાં એના મમ્મિહારોના સપાટા લાગી રહ્યા છે. અને આખા દાયરાનાં મ્હોં ઉપર ઠાવકું સ્મિત ફરકે છે. પણ આ વૃદ્ધ મહેમાન, કે જેનું નામ રાવત ખુમાણ હતું, એ પોતાના યજમાનના મમ્મવાક્યોને સમજી શક્યો નહિ. એણે તો અરખરો કર્યો કે

“ આખને તો સુવાણ થઇ નહિ. આપા જીવા ! ”

“ લેણાદેવીની વાત છે, આપા રાવત !

“ પાંચ વરસ બેઠાં હોત તો તમારે આથ હતી. ”

“ હાજ તો ભાઇ. સો વરસે દુકાળ પડે તો ય વસમો તો લાગે જ છે ને બા ! ”

રાતે સહુએ વાળુ પાણી કર્યાં. કારણે આવનાર કાઠીઓએ પાવલી પાવલી આપીને ‘વહેવાર’ કર્યો. અને બીજો દિવસ સવારે તો કસુંબા પાણી લઇને મહેમાનો વિખરાઇ ગયા. રાવત ખુમાણ અને એનો દીકરો હીપો ખુમાણ પણ પોતાની ઘોડીઓની પીઠ પર શોભતા નાના રાજકોટને માર્ગે ચાલી નીકળ્યા. પણ ગામની બજારે થઇને જ્યારે એ બે ય ઘોડીઓ ડાબા નાખતી નાખતી રેવાળ ચાલે ચાલી ગઇ, ત્યારે માણસો ગ્રહોમાં આંગળી નાખીને વાતો કરવા લાગ્યાં કે

“ ભાઇ, ઘોડાંને મરત લોકનાં વિમાન કહ્યાં છે, તે આનું નામ. ”

“ બાપ, છ તો જેના ધણીએ આંગળીયું કરડાવીને ઉઝેર્યા હોય, ને અંજળીમાં પાણી પાયાં હોય એનાં ઘોડાં એવાં નીવડે. ”

સાંભળી સાંભળીને જીવા ખાચરના કોઠામાં ઉની જાળ ઉપડી.

(૨)

“ એલા સાલેભાઇ ! ” પોતાને ઘેરે જતનો એક છોકરો ઉછેરીને મોટો કરેલો, તેને જીવા ખાચરે બોલાવ્યો.

“ શું કહ્યું બાપુ ? ” સાલેભાઇ આવીને ઉભો રહ્યો.

“ એલા તારું તો નામ જ ‘સાલે’ ને ! મલક બધાનો સાજો કે ? ”

“ એમ શા સારું બોલવું પડે છે બાપુ ? ”

“ ત્યારે બીજું શું ? ”

“ પણ કાંઈ વાંક ગુન્હો ખોળે નાખશો કે ? ”

“ શું નાખે, કપાળ ? એટલા રાજકોટના બે કાઠી અસવારો મારું નાક વાઢી ગયા ! મારી મરેલી માની પણ મરજા ન કરી ! એવડી બધી ફાટય ! બસ ફક્ત એને ઘેરે જ ઘોડાં

અધાય છે ? અને ઇ ઘોડીયું હોય ત્યારે જ કાઠીને એટલી ફાટય આવે ને ? ”

“તે બાપુ, એના ઠાણમાં ઘોડીયું સમાતી નહિ હોય.”

“તો પછી ઠાલી સાંકડ શા સાદુ ભોગવવા દેવી ? ”

“ભલે. આજથી બે મહિને કાઠી આવું.”

કરવતે કપાય એવું જાણું—ગરેડી જેવું તો જેનું કાંધ છે, અને જેની એક જ થપાટે માણસનું માથું ખડી જાય, એવો સાલેભાઈ, કાંઈ પરદેશીને વેશે નાના રાજકોટ ગામમાં રાવત ખુમાણની ડેલીએ આવ્યો. પોતે રઝળી પડ્યો છે, પેટવડીએ પણ રહેવા રાજ છે, એવું એવું કહીને રાવત ખુમાણની ડેલીએ આકર રહ્યો. કામ કરી કરીને આખા ગઢમાં એ એવો તો વ્હાલો થઈ પડ્યો છે કે એની છુપી મતલબનો કાંઈને પણ જ્ઞેમ રહ્યો નથી. એમ કરતાં કરતાં બે મહિના વીતવા આવ્યા. જીવા ખાચરે આપેલી અવધિ પૂરી થવા આવી.

એક દિવસ પ્રભાતનો પહોર છે. હીપો ખુમાણ વાડીએ ગયો છે. જુદો રાવત ખુમાણ ઓરડામાં બેઠો બેઠો હોકા પાવે છે. આઈ છાશ ફેરવવામાં રોકાણું છે. આસપાસ કાંઈ પંખીકું ચે ફરકતું નથી. તે લાગ જોઈને સાલેભાઈએ ઠાણમાં જઈ બે ઘોડી-ઓમાંથી જે મા હતી, તેને છોડી. જલંગ મારીને ઘોડીને રાંગમાં લીધી અને ડેલી બહાર હાંકી.

બાપ બેટાને પણ ચડવા ન આપે એવી પોતાના ધણીની માનીતી મની ઉપર જેમ આઈએ સાલેભાઈને અસવાર થયેલો જોયો, તેમ તો આઈ હાથમાંથી રવાઈનાં નેતરાં મેલી દધને ઓસરીએ દોડ્યાં આવ્યાં અને હાકોટો કર્યો,

“એલા ઇ ઘોડીએ કેમ ચડ્યો ? અને ક્યાં લઈ જાઈ ? ”

“આઈ, હીપાભાઈએ વાડીએ મગાવી છે, પોતાને આંહી જરૂર દીમના ચડી આવવા સાર.”

ઘોડીની વાત સાંભળતાં જ ડોસો રાવત ખુમાણ હડી કઢીને બહાર નીકળ્યા. ચરકો કર્યો કે “એલા તેં કાઢને પૂછીને ઘોડી છોડી છે ? ઉતર હેઠો, હીપોભાઇ છ ઘોડીએ કદી ચડે નહિ. ”

“ એ...આપા, હેઠો ઉતારવા તો હવે કરીયાણું આવજો ! ” એટલું બોલીને સાલેભાઇએ ઘોડીને ડચકારી. ડોસો પાછળ દોડ્યો, ગામનાં લોકોએ રીડીઆ કર્યાં. પણ મની ઘોડીને કાઢ આંખે એમ નહોતું. ભોંઠા પડીને સહુ ઉભા રહ્યા અને સાલેભાઇ મનીને જાણે કે આકાશને માર્ગે ઉડાડતો ઉપાડી ગયો.

“ હવે ? ” આંધએ હોઠે આંગળી માંડીને ઉચ્ચાધું “ છ ઘોડીના ચોરની વાંસે કાણ જાય ? દાંતુંમાં દધને શું જાતો રીયો ? ”

“ બીજું ઘોડું એને આંખે એમ નથી. વછેરી જ આંખે. બોલાવો હીપાને ઝટ. હીપા વિના બીજો કાણ ચડે એમ છે ? ” બાપે હીપા ખુમાણને બોલાવવા વાડીએ માણસ દોડાવ્યું. હીપો દોડતો દોડતો શ્વાસભર્યો ગઢમાં આવ્યો. મની ઘોડીની બેળા જાણે કે હીપાના પ્રાણ પણ જાતા રહ્યા હતા !

“ કંઈ દશ્યે ગયો ? ” હીપે પૂછ્યું.

“ બાપ, કરીઆણું. બીજો ક્યાં ? તે દિ’ ગામતર ક્યું” તું ને, તે જવા ખાચરને ઘોડીયું ગમી ગઇ હશે ? ”

“ ઠીક, હું જાઉં છું. ” કહેતો હીપો વછેરી છોડવા ચાલ્યો.

“ માડી હીપા ! ” આંધએ સાદ કર્યો, “બટકું છાશ પીને પછી જ ચડજો ને બાપ ! કાણ જાણે ક્યાં રાટલા બેળો થાઇશ ! ”

માએ ખાવાનું કહ્યું, એટલે પછી તો જમવા બેઠા વગર ગામતર જ ન થાય, એવા બહેમથી હીપો ખુમાણ ખાવા બેઠો. ઉનો ઉનો બાજરાનો રાટલો, પળી એક ઘી, દૂધ દહીંની ભરેલી તાંસળીઓ અને અને સાકરનો ભુકો થાળીમાં પીરસીને હીપાની વહુ લઇ આવ્યાં. બાજઠ ઉપર થાળ મૂકીને એ ધુમટાવાળી કાઠીઆણી તો એક બાજુએ બારણાના ટોડલાને ટેકે ઉભી

રહી. અને પોતાના સાત ખોટયના એક જ દીકરાની સામે બેસીને આઘ થાળી પરથી માખીઓ ઉડાડવા લાગ્યાં.

રોટલામાં ઘીની ધાર દેવાણી. ધીંગા રોટલો ઘી પી રહ્યો છે: હીપો દૂધની તાંસળીમાં મૂકી ભરીને સાકર નાખે છે: સામે મા બેઠી છે: ને પાછળ કાઠીઆણી વહુ ધુમટો તાણીને પોતાના આછા કસુંબલ મલીરમાંથી ત્રાંસી નજરે બે કમળ જેવી આંખો ખેંચીને પોતાના નાથને નિરખી રહી છે: હજુ બે જ દિવસ થયાં એ વહુ બાપને ઘેરથી આણું વળીને, પુલેલ તેલના કુંપા, હીંગળાની ડાબલીઓ, ડબરો ભરીને સુખકું અને સ્વામીને વાહર ઢાળવાના આલલે જડયા, મોતીભર્યા, રેશમી વીંઝણા લેતી આવી છે: હજુ તો ગંધ કાલે જ કરીઆવર પાથરેલો તે જોવા ગામ હલકયું હતું, ને તેવતેવડી સહીયરોએ એની ભરત ભરેલી ચોપાટ ભાળીને ધરાઘ ધરાઘ હાંસી કરી હતી: ને ગામમાં વાતો થતી હતી કે આવો સુગંધી સોંધો તથા આવું આંખ-ઉન્નળતું કાળજી તો કે' દિ'એ ગામમાં આવ્યું નથી જાણ્યું !

એવી કાડભરી કાઠીઆણી, કંકુની લોળ જેવી, એક હાથે આંગળીઓની વચ્ચે ધુમટાની કોરને રમાડતી ને બીજે હાથે બારણાનો ટોડલો ઝાલી કાણી સુધીની પોતાની શરણાઈ જેવી હાથની કળા બતાવતી, પુલના હાર ઉપર ભમરા બેઠા હોય તેવાં છુંદણાંથી શોભતી ઉભી છે. અને બીજી બાજુ જ્યાં હીપો રોટલાનું બટકું ભાંગવા જાય છે, ત્યાં વાહર ઢાળતાં આઘ બોલ્યાં,

“ હેં માડી ! અટાણે હવે નો જ તો ? છેટું બહુ ઝાઝું પડી ગયું છે, ને કેની કોર ઇ કાળમુખો હાલ્યો, તેની કાંઈ થોડી ખબર છે ? ”

“ ત્યારે શું કરવું માડી ? ” હીપો નીચું માથું રાખીને બોલ્યો.

“ આપણે વાવડ કઢાવીએ. ઇ બાપડો માકડ તે જન્મ જન્મને ક્યાં સંતાશે ? વાવડ મળ્યા પછી પાતાળમાં હશે તો ૫

ખોળી કાઢશું. અને આમ ને આમ જવાથી એક તો ઘોડીને પેટપીડ ઉપડશે અને વળી ઇ પીટયો રાખહ તુંને એકલાને પોગવા ય કેમ દેશે ? ”

“ પુછ ! ” ધુમટામાંથી કાઠીઆણીનો અવાજ આવ્યો.

“ કેમ દીકરા ? ”

“ તો તો પછી પુછ, હવે ગલદેરો વછેરી ઉપર ખેસીને ગામતર કરી રીયા ! ”

સાંભળતાં જ હીપો ચોંક્યો. બટકું હાથમાં જ ધંભી રહ્યું. અને રાતીયોળ મુખમુદ્રા કરીને આંધળે પૂછ્યું,

“ શું છે તે ? ”

“ બીજું શું હોય ? વછેરીએ ચડીને ગલદેરો ગામતરાં કરશે, એટલે ગામેગામને ચોરેથી કાઠી દાયરો મહર કરશે ! ”

“ શું મહર કરશે ? ”

“ આંગળી ચીંધાડીને કે’શે કે ‘આની માને ચોર લઇ ગયા.’ અને ગલદેરો કજીઓ કરવા ઉઠશે તો કહેશે કે ‘અમે તો આ વછેરીની માની વાત કરતા હતા.’ એમ નામ દેશે વછેરીની માનું, અને ગાળ પડશે તમને ! માટે જો એવી ગાળ્યું ખાવી હોય તો બલે હમણે ઘોડીને ગોતવા ગલદેરો નો જય ! ”

રામ ! કહીને હીપાએ હાથમાંથી પહેલું જ બટકું પડતું મૂક્યું. હાથ ધોધને એણે માતાને કહ્યું કે

“માડી ! હવે કાંઇ ખોલો તો મારું લોહી; હું હવે ખાવા નહિ રોકાઉં. તમારી ભત્રીજીની વાત સાચી છે.”

યુવાન કાઠીઆણી ટાડલો જાલીને અને લાંબા છટાદાર ધુમટા આડે એવું ને એવું ગરવું મ્હેં રાખી, હેમની ખંભ શી ઉભી રહી. સાસુજીની ખેચ બૂકૂટી ખેંચાઇને ભેળી થઇ ગઇ. અને અન્નદેવતા સામે હાથની અંજલિ જોડી અદાર વરસનો દીકરો

ઉભો થઈ ગયો. એણે વછેરીને છોડી, ફક્ત ચોકડાભર રાંગ વાળી. સાથળ નીચે એક તરવાર દબાવી ને ખોળામાં એક કામળો લીધો. અને ખરે મધ્યાન્હે એણે કરીઆણાને માર્ગે વછેરીને ખેલવી.

સંધ્યાની રૂંઝે વળી તે વખતે હીપો કરીઆણાના ઝાંખામાં દાખલ થયો. ચોરે જાય ત્યાં જીવા ખાચર પચીસેક કાઠીઓની વચ્ચે વીંટાઈને ખેડા છે. ઘોડીએથી ઉતરીને હીપાએ દરબારને રામરામ કર્યા.

“ આવો જીવાન ! કેવા છો ? ”

“ કાઠી છું. ”

“ ઠીક, ખેસા કાઠીલાઈ, ખેસા. ”

પોતાની ઘોડીની સરક હાથમાં ઝાલીને હીપો ચોરાની કારે થાંભલીને ટેકા દઈ ખેસી ગયો. જીવા ખાચરે પ્રથમ દાઢ લીંસીને પ્રશ્ન પૂછ્યો તે પૂછ્યો. તે પછી મિજબાનની સામે પણ ન જોયું. હોકા પીવાતો પીવાતો એક પછી એક માણસના હાથમાં કુંડાને ફરવા લાગ્યો. ફક્ત હીપાનો જ વારો આવ્યો નહિ. ઝાંખવાણો પડી ગયેલ જીવાનડો પોતાની પાંપણો વડે ધરતી ખણતો ખણતો સુપચાપ ખેઠો રહ્યો.

રાતે વાળુ ટાણું થયું. ચાકરે આવીને કહ્યું કે “બાપુ, થાળી પીરસાણી છે. ”

“ઉઠો કાઠીલાઈ વાળુ કરવા.” કહીને જીવો ખાચર પોતાની પચીસ માણસોની પંગત લઈને ઉઠ્યા. વાંસે વાંસે હીપો ખુમાણ પણ પોતાની ઘોડી દોરીને ચોરાની ઓસરીએ જમવા ગયો.

ચાકર દૂધની ત્રાંબડી લઈને પંગતમાં પીરસી રહ્યો છે. પીરસતાં પીરસતાં હીપાની થાળી પાસે પહોંચે છે. તે વખતે જીવો ખાચર છેટે ખેઠો ખેઠો બેઠ્યો,

“એલા, ઇ કાઠીલાઈને દૂધ સમાયે પીરસજે હો કે ! એના મોઢમાં હજી દૂધ ફેરે છે.”

એટલું બોલીને પંગતના તમામ ભાઈબહેની સામે જવા ખાચરે આંખનો મીચકારો માર્યો. તમામના હોઠ મરક ! મરક ! હસી પડ્યા.

હીપો આ મર્મ-વાક્યનો માયલો બેદ સમજી ગયો. “દરબાર જીવો ખાચર મને એમ કહે છે કે હજુ તો તું નાનો છે. માતાનું સ્તનપાન છોડ્યાં તને હજુ ઝાઝી અવસ્થા નથી થઈ. એટલે તું પાછો ફરી જા, નહિ તો તું બાળક છે તેથી માર્યો જઈશ !”

“હાય જીતવા ! એક તો ચોરી ને એની ઉપર આ શિર-જોરી ! દાઝ્યાને માથે ડામ ! પણ શું કરું ? અટાણે મારો સમો નથી.”

ખાવું તો ઝેર થઈ પડ્યું હતું. અન્નના બે ત્રણ કાળીઆ તો મહા મહેનતે ગળે ઉતાર્યા. શે સુખે અનાજ ભાવે ! ઘોડીનો પતો એ દરબારગઢમાં તો ક્યાંયે ન લાગ્યો. પંગત ઉઠી એટલે પોતે પણ ઘોડીએ ચડીને જીવા ખાચરની રજા લીધી.

પણ જીવું ક્યાં ? પૂછવું કોને ? એવી મુંઝવણમાં ગરક બનીને એ તો ચાલ્યો જાય છે. ગામ બહાર નીકળ્યો. ત્યાં પાદરમાં દેખાયો કે તૂર્ત જ દેવવાડમાંથી એક બાઈ બોલી,

“આ અસવાર તો નવી નવાઈનો લાગે છે ! બપોર દિ’નો ઘોડીએ ચડીને આંટા જ ખાધા કરે છે. આ સોત થઈને ચોથી વાર નીકળ્યો !”

સૌ ઢેઢાએ ખડ ખડ દાંત કાઢ્યા. હીપાને કાને પણ આ શબ્દો પડ્યા. લગામ તાણીને હીપો થંબ્યો. ઘોડીને વાળીને ઢેઢવાડામાં ગયો. જઈને પૂછ્યું “ભાઈ, તમે હમણાં શી વાત કરતા હતા ?”

“કાંઈ નહિ બાપુ, તમે તમારે ચાલ્યા જાવ. આ અમારે એક બાઈ જરા બટકબોલી છે, તે બોલ્યા વિના ન રહી શકી.”

“પણ તમે મને ચાર વાર આવતો દીકો ખરો ?”

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

“અમને આપુ, તમારું મ્હોં તો યાદ નથી. પણ ઘોડી તો આવી ઘોળા વાનની જ હતી.”

“હું બપોરે બહાર નીકળીને ક્યે માર્ગે ગયો હતો?”

“આમ કાળુભાર દીમના !”

“ઠીક, હશે.”

એટલું બોલીને હીપાએ ઘોડી હાંકી. એ સમજ્યો કે ઘોડી લાઇ આવીને આંહીથી પાછો સાલેલાઇ ઉપડી ગયો છે. ધીરી આપા ! ધીરી આપા ! કરતી એણે વછેરીને વ્હેતી મેલી. બરાબર ચંદ્રમા આકાશે ચડી ગયો તે વખતે લીંબાળા ગામના માર્ગે એક ચાર-ણનો નેસ પડેલ ત્યાં એ પહોંચ્યો.

જમીન ઉપર પચાસેક નાગપદ્મણી જેવી ભેંસો, કુંગરાનાં ટુંક તોડી નાખે તેવી, સાવજને તગડી મેલે એવી, કુંઠી ને નવ-ચંદરી દાણા દાણા થઇને ચરી રહી છે. બટક ! બટક ! ખડની કાળીઓ કરડી રહી છે. અને એક પરજીઓ ચારણ લાકડીનો ટેકા દઇને મોટા છત્રપતિ જેવી છટાથી ઉભો છે. એના હાથમાં ત્રીજે કણ્ય કરેલો હોડકા છે. કાળી ભમ્મર દાઢી વાળો અને ચળકતી મોટી આંખો વાળો આ નેસવાસી ચારણ નવખંડ ધરતીનું રાજ ચલાવીને પછી વિસામો ખાતો હોય તેમ કુંધો પીચે છે. નજીકના નેસમાંથી પાવા વગડતા હતા તેનો સૂર સીમ આખીમાં પથરાયો છે. ચંદ્રમાની આંદની અને પાવાના સંગીત વચ્ચે દહેકાર બંધાઇ ગયેલ, તેમાં ત્રીજો ઉમેરો એકતારા ઉપર વાગતા ભજનનો થાતો હતો. ગોળા જેવડા તુંબડવાળા તંબૂર પર કોઇ પરજીઆનો ઘેરો રવ ટપકતો હતો કે

“ એક વાર આવો રે હરિ મારે નેસડે હો જી

“ એ નાંવો તમને નંદબાવળી આણું

“ એ નાંવો તમને ગોરાંપીરાંની આણું—એકો

“દૂધલડે પખાણું રે હરિ તમારાં પાહુલાં હો ॥
 “એ પાનનાં અમને ચરણામૃતનાં નીમ—એકઠ
 “ભોજનીયાં જમાડું રે હરિ તમને લાપસી હો ॥
 “એ તેમાં પિરસું જોખલે જોખલે ખાંડ—એકઠ
 “મુખવાસ આહું રે હરિ તમને એળચી હો ॥
 “એ બીજનાં આહું પાનનાં બીડલાં પચાસ—એકઠ

આખા દિવસના લોથપોથ થએલા હીપાની નસો તૂટતી હતી. મનમાં કરીઆણાની ડેલીએ મળેલી હીણપ ખટકતી હતી. વળી હજી કેટલા કુંગરા વીંધવાના હશે તેની જાણ નહોતી. એટલે હોકાની બે ઘુંટ લઈ લેવાની લાલચ થઈ આવી. ઘોડી સાંભાવીને એણે ચારણને પૂછ્યું,

“લાઈ, કુંઘો પીવારશો ?”

સાંભળીને ચારણે સામે જોયું. પૂછ્યું “મામા છો ?”

“હા લાઈ !”

ચારણ હમેશાં કાઠીને “મામો” કહે છે. અસવાર કાઠી છે, એમ જાણીને તૂર્ત એણે હોકા અસવારના હાથમાં આપ્યો. હીપો ખુમાણ પુકો ખેંચવા લાગ્યો. ચારણે પૂછ્યું,

“અટાણે કેમના ?”

“ગઢવા, નાક કપાણું છે, તે જોતવા !”

“ભેંસ ? કે ઘોડી ?”

“ઘોડી.”

“ખાતમી આપું તો મોરાપું શું દેશો ?”

“તો બેય ઘોડીયું તને મોરાપામાં આપી દઉં ! આ ચડ્યો છું ઇ વહેરી અને ચોરાણી છે ઇ એની મા, બેય અટાણથી તારી થઈ ચૂકી.”

“ના, ના,” ચારણે ડોકું ધુણાવીને ના પાડી. એની નજરમાં ઘોડીઓ નહોતી. એની મીટ તો બીજે જ ઠેકાણે મંડાઇ ગઇ છે. ચંદ્રમાને અજવાળે, હીપા ખુમાણના ખોળામાં, રંગબેરંગી સાંગરી બાધેલો, ઘોળો પુલ એક ધાબળો ઝગમગી રહ્યો છે. એવો રૂડો ધાબળો પોતાને ખંભે નાખી ડોળાં ચારવાની હોંશમાં, ચારણને હળર હળર રૂપાઆની બે ઘોડીઓ તુચ્છ લાગી, અને એણે ઉંડા કાઝથી માગ્યું કે “આ કામળો દેશો ?”

“આ લે ગઢવા, આ કામળો; ઘોડીયું તો આવે કે ન આવે તોય કામળો તો તને રહ્યો.”

એટલું કહેતાં કહેતાં હીપાએ ખોળામાંથી કામળો ઉપાડીને ધા કર્યો. કામળો ચારણના ખંભા ઉપર જઈ પડ્યો. અને ઉલ્લાસમાં ગરક બનેલો ચારણ ખોલી ઉઠ્યો,

“જો મામા, આહીથી આડી એક ધાર છે. આથમણી કાર ધાર તૂટેલ પડી છે, ને ત્યાં એક સજીવન વોંકળો લાલ્યો જાય છે. ત્યાં તારી ઘોડી બાંધીને તારો ચોર પડ્યો છે. બહુ વંકી જગ્યા છે. અને તુંને એકલાને ધ પોગવા નહિ દે. માટે તું ઉભો રહે. હું ભેંસુંને ભેળીયું કરીને અબધડી હારે આવું છું.”

એટલું કહીને ચારણ ગોખો લઇને દોડ્યો. ભેંસોને ભેળી કરવા લાગ્યો. અને આ તરફ ઘોડી માથે બેઠાં બેઠાં હીપા ખુમાણનો હોકા હાથમાં થંભી ગયો. એના દિલમાં વિચાર ઉપડ્યો,

“બે જણા જઈને એક શત્રુને જીતશું, એમાં શી મરદાનગી લેખાશે ? અને હું આજ પ્રથમ પહેલો નીકળ્યો છું, તેમાં જ શું જશના લાગલા પડશે ? એ તો ઠીક, પણ એલી મેણું દઇને મોકલનારી કાઠીઆણીને હું કાલ્ય રાતે મળીશ ત્યારે શું જવાબ દઇશ ? પછી એ કાંઈ બોલવામાં બાકી રાખશે ? અરે ધિકાર છે જીતવા ! જાઉં તો એકલો જ જાઉં. નીકર ઘોડી ન ખપે.”

તૂર્ત જ એણે નીચે હાથ લંબાવી વાજને ટેકે હોડા મેલી દીધી અને ઘોડીને કુંગરામાં ચડાવી. સાલેમાળ કુંગરનું જ એ પીછું નીકળ્યું હતું : અંદર મોટાં મોટાં કાંતલ પડ્યાં છે. ચડ્યે ઘોડે અંદરથી નીકળાય તેમ નથી. ઉતરીને વછેરી ઝાડને થડ બાંધી, પોતે પોતાનાં પગરખાં કાઢી નાખ્યાં, ઉપર ચડ્યો. ત્યાં તો દેખાણી : ગરૂના ઈંડા જેવી ઘોડી, ચંદ્રમાને અજવાળે દેખાણી : કાંઈ દૂધીઆ સરોવરમાં જાણે કમળપુલ ખીલ્યું છે. ઉભી ઉભી ઘોડી પૂછતી ચમરી વીઝે છે. અને પડખેજ બંદૂકનો ટેકો દધને ચોર સૂતો છે. જરાક ઝોલે લેવાઈ ગયેલો લાગ્યો. પાડાના કાંધ જેવી ગરદન : કરવતે કપાય એવી : અને મહિષાસૂરના જેવી પડછંદ ફાટેલી કાયા : સામે ભયંકર એકાન્ત : શત્રુના હાથમાં બંદુક અને પોતાની પાસે ફક્ત તલવાર જ : એક પળ તો કાળજી ચડકી ગયું. પણ ખીજી જ ઘડીયે કાડીઆણીને કહપનામાં ઉભેલી દીડી.

તરવાર તાણીને ચંદ્રમાના તેજમાં વળળક ! વળળક ! નચાવતો હીપો દોડ્યો. પોતાના ઘણીને ભાળતાં જ ઘોડીએ હાવળ દીધી. કુંગરા ફાટ ! ફાટ થઈ રહ્યા. ઝોલે ચડેલો જત જાગી ઉઠ્યો. અને જ્યાં પડખું ફેરવીને નજર કરવા જાય ત્યાં ગરદન ઉપર હીપાના જોરાવર હાથનો ઝાટકો પડ્યો. કાણ જાણે કેવા ય મેળની તરવાર પડી, કે કરવતે વેરાય તેવું ડોકું એકજ ઝાટકે ધડથી નોખું થઈ ગયું. એક વાધરી પણ ન વળગી રહી. અને કુંગરમાળમાં એ ઝાટકાના પડછંદા ઉઠ્યા.

ઘોડીની હાવળ : સામે વછેરીની હણહણાટી : ને ત્રીજો ગરદન પર ગાળેલો ઝાટકો : ત્રણે અવાજ અધરાતને ટાઢે પહોરે કુંગરાની ગાળીમાં ભયંકર નિર્જનતા વચ્ચે એટલા તો કારમા અને ઘોર લાગ્યા, કે ભેંસા ભેળી કરનાર ચારણે નક્કી 'મામા'નું મોત થઈ ગયેલું માન્યું. આવી પહોંચ્યો છું ! આવ્યો છું ! એવી હાઠલ સાથે એણે કુંગરા ભણી દોટ દીધી, કાળમાં

ને ફાળમાં એનો શ્વાસ ચડી ગયો. પણ જ્યાં અંદર જઈને નજર કરે ત્યાં તો હીપાને હેમખેમ લોહીઆળું ખડગ લઈને ઉભેલો દીકો. જોઈને ચારણની છાતીએથી કસો તૂટવા મંડી. અઢાર વરસના જુવાન કાઠીનો ઝાટકો જોઈને ચારણે બથ ભરી લીધી. અને મા-દીકરી બે ય ઘોડીઓના સામસામા હર્ષનાદથી કુંગરા ડોલવા લાગ્યા. રાતનાં જળ ઝંપી ગયેલાં તે જાગી ઉઠ્યાં.

“ અખીઆત કરી ! મામા, તેં તો અખીઆત કરી ! ” એવા પડકાર ચારણના કંઠમાંથી નીકળવા લાગ્યા.

“ બાપો ! બાપો મારો ! બાપો ઘોડી ! ” એમ બોલીને હીપો ઘોડીને બચ્ચીઓ દેવા લાગ્યો. ઘોડી થનગની ઉઠી.

હીપાએ ચોરના માથાના મોટા વાળનો ચોટલો ઝાલી, નીતરતે લોહીએ લટકતું માથું હાથમાં ઉપાડ્યું. ઘોડી છોડી. વછેરીને પણ લીધી. ચારે જીવ ચારણને નેસડે આવ્યા. ત્યાં બાકીની રાત હીપાએ બેઠાં બેઠાં અને બેય ઘોડીઓને પંપાળતાં પંપાળતાં પૂરી કરી. એને નીંદર આવે તેવું તો નહોતું રહ્યું. સવારે ઉઠીને એણે ચારણની ઓસરીએ ઢીંગલનાં દૂધ ગોરસ અને લીલા કંજર બાજરાના રોટલાની મહેમાની ચાખી. જમી કરીને એણે બેય ઘોડીઓની સરક ચારણના હાથમાં મૂકી.

“ આ લે ગઢવા, આ તારા મોરાપામાં. ”

“ અરે રામ રામ કર, મામા ! મારે ઘોડીયું ને શું કરવી છે ? ”

“ તું ગમે તે કર. પણ મારા નસીબમાં તો હવે એ ઘોડીયું સમાતી નથી. ”

ધણી રકાઝક કરી. પણ ચારણ પીગલ્યો નહિ. આખરે હીપાએ કહ્યું કે “ ભલો થઈને હાલ્ય મારી સાથે. એક બેંસ આપું. ”

“ હમણું નહિ. મારે તાણ પડશે તે દિ’ આવીશ. ”

હીપો તૈયાર થયો. ચોરતું માથું ચોટલે ઝાલીને એ ઘોડીએ ચડ્યો. વાંસે વછેરી છૂટી ચાલી આવે છે. વિદાય લેતી વખતે ચારણે હીપાને ચેતાવ્યો,

“ મામા, પાધરો રાજકોટનો મારગ લેજો હો ! કરીઆણે થઇને હાલતો નહિ. ”

“ ત્યારે તો હવે કરીઆણાની બજાર વચ્ચોવચ્ચ થઇને જ હાલવું જોશે ગઢવા ! તેં ઠીક સંભારી દીધું. ”

એમ કહીને હઠાજો જુવાન માર્ગે પડ્યો. હૈયે જરાયે થડકાર વિના એ કરીઆણાની બજાર સોંસરવો પડ્યો. જુવા ખાચરની ડેલીએ બેઠેલા દાયરાએ એને આવતો ભાળતાં જ સહુની આંખ ઘાટી રહી. બન્ને ઘોડીઓ એક ખીજનાં મ્હોં ચાટતી ચાટતી રમતી આવે છે. અને હીપાના હાથમાં સાલેભાઇ જતતું લોહી-ટપકતું માથું લટકે છે !

“ હવે આદમીએ આદમીને માર્યો એમાં લોહીએ ત્રબકતું માથું લઇને શું હાલ્યો આવે છ ? ” જુવા ખાચરે કહ્યું.

“ કાઇની આંખમાં રાઇ આવતી હોય તો એ....આ લ્યો બા ! ” કહીને હીપાએ માથાનો ધા કર્યો. માથું દાયરા વચ્ચે જઇ પડ્યું.

“ લ્યો બા ઇ માથું, અને ધડ જોતું હોય તો પડ્યું છે સાલેમાળની ધારમાં. બાજો કે દાટો. અને માર્શ નામ હીપો ખુમાણ; બાપતું નામ રાવત ખુમાણ; રહું છું નાને રાજકોટ; વેર વાળવા આવવું હોય તો હાલ્યા આવજો. ”

બેચ ઘોડીઓને નાટારંભ કરાવતો કાઠી ચાલ્યો ગયો. અને કરીઆણું ગામ એની પાછળ મીટ માંડીને જોતું રહ્યું. આજની ધડી ને કાલનો દિ !

(૨)

હીપો પછાડે હાથીયાં પટાધર પ્રોંચાળ
ગજ ભાંગી હોળા ગજે લાંઘણીઓ લાંકાળ

[કમ્બરની પાતળી લાંક વાળા ભૂખ્યા કેસરી સિંહ શો' હીપો ખુમાણ પોતાની જીભઓ વડે હાથી સરખા શત્રુઓને પછાડે છે, અને એનાં માંસ આરોગી જાય છે.]

અઢાર વરસના જીવાન હીપાને આજ બીજાં ચાલીસ ચોમાસાં વીતી ગયાં છે-રૂપાનાં પતરાં હોય તેવા રંગમાં દાઢી મૂછ ને માથાના મોવાળા જરાવરચાએ આવીને રંગી નાખ્યા છે. જીવાન દેખાવા માટે હીપો ખુમાણ કલપ લગાવતો નથી. પોતાના જોખ-નને એણે વાળના રંગમાં નહિ પણ ભૂખઓની અંદર હજુ રોકી રાખ્યું છે. એને ઘેરે બે દીકરા છે : એક સુરીગ અને બીજો ચાંપો. બેય છોકરાને પણ આવતી જીવાની છે. સાવજના તો સાવજ જ પાકે એ કહેવત સુરીગ ચાંપાએ સાચી પાડી છે.

એમાં ઇશ્વરે ખુદ્દાને માથે કાળી વાઢીની છાયા ઉતારી. ગારીઆધાર ગામ પાલીતાણા રાજને કબ્જે છે. એ ગારીઆધારમાં, રાજકોટ ગામના સીમાડા ઉપર, હીપો ખુમાણ પંદર સાંતીની જમીન ખાતો. એમાં પાલીતાણા ઠાકોર પ્રતાપસંગની હીણી નજર પડી. હીપો સમજે છે કે એ જમીન મારી ગરાસની છે, પ્રતાપ-સંગજી કહે છે કે જીવાઈ ખાવા જ દીધેલી એ જમીન છે.

તે દિવસ અંગ્રેજ સરકારની આવતી જીવાની : સોનગઢની કચારીમાં આ તકરારનો મુકદ્દમો ચાલ્યો. ગારીઆધારના વાણીયા નરસીં પીતામ્બરવાળા; કે જે વરસોવરસ આ જમીનના પાકનો તોલ વહીવટ કરી પાલીતાણાને અને હીપા ખુમાણને એ નીપજ બહેંચી દેતા, એ વાણીયાની સાક્ષી પૂછાણી.

“તમે આ જમીનની નીપજનો તોલ કરી પાલીતાણા દરબાર અને હીપા ખુમાણ વચ્ચે બહેંચી દેતા ?”

“હા સાહેબ.”

“એ વરસોવરસના વહીવટનો ચોપડો છે?”

“ના, ચોપડામાં હિસાબ મંડાતો નહિ. મોઢથી જ વેચી લેવાતું.”

વાણીઆએ ફૂટી સાખ પૂરી. જાણી જોઈને વાણીઆ બનાવટી સાહેબ હોય એવો દેખાણો. અદાલતે એ જમીન પાલીતાણા દરબારની ઠરાવી. હીપા ખુમાણના હાથમાંથી એ જમીન છૂટી ગઈ.

*

*

*

“હીપા ખુમાણ ! વિચાર કરો. આ અંગ્રેજ સરકારની આવતી બાદશાહી : એકલું પાલીતાણું જ નથી, પણ આ તો સૈ રાજાઓની ભીંસ થાશે. અને એ તો સમદરનાં પાણી. ઝીંક જલાશે આપા ?”

હેતુ મિત્રોએ હીપા ખુમાણને બારવટે નીકળતા અટકાવવા માટે આવી રીતે સમજાવવા માંડ્યું.

“હું તો ખીજું કંઈ ન જાણું. મારે તો પાલીતાણાના દરબારગઢની દેવડી વચાળે જ મારો રણસગો મંડાવવો છે. મારો પાળીઆ દેખશે ત્યાં સુધી પાલીતાણાના ઠાકોરાને અંતરમાં ઝાણું લાગ્યા કરશે. અને એનો અધર્મ એનાં સ્વપ્નામાં આવીને એને ઝંપવા નહિ આપે.”

“પણ મરી મટવાથી શો લાભ ખાટવો છે આપા હીપા?”

“એ બા, એવો હિસાબ આજ સુધી આવડ્યો નથી. અને હવે પળીયાં આવ્યાં, હવે આવડશે નહિ. કહો બાઈ સુરગ, ભાઈ આંખા, તમારો શું મત થાય છે?”

“અમે તો બાપુ, જમીન પાછી ન મળે ત્યાં સુધી રાજાકાટનું પાણી અગરાજ કરીને જ બેઠા છીએ.”

“ત્યારે પછી હવે શીદ તરશે મરવું?”

એય દીકરાને લઇ બાપ બેઠો થયો. હથીઆર પડીઆર બાંધી, ઘોડીઓ રાંગમાં લઇ, બહાર નીકળી પડ્યા. પંદર જણાની એક નાની ફોજ ઉભી કરીને પાલીતાણાનાં ગામડાં ધમરાળવા મંડ્યા. દરબારે હીપા ખુમાણના ગામ ઉપર થાણું બેસાડ્યું.

* * *

મહા મહિનો ચાલ્યો જાય છે. પણ પાલીતાણાની સીમમાં ઘઉંની વાડીઓ ઉજ્જડ પડી છે. ફાસ બેડવા કણખીનો દીકરો ફાઇ આવતો નથી. વાડી યે વાડીના કુવા સુનકાર છે. ઝાઝી ઘટામાં કાગડા કળેળે છે.

એ ટાણે હીપો ખુમાણ પોતાની ટુકડીને લઇ ધામળાની સીમમાં ઘોડાં ફેરવે છે. પાસે નાણું નથી રહ્યું.

“ભાઇ સુરગ, ભાઇ ચાંપા, ખરચીખુટ બનીને બારવટાં નહિ બેડાય. અને ગારીઆધારને માથે પડ્યા વગર સોનામોહના ખડીયા નહિ ભરાય.”

“સાચું બાપુ !” સુરગ બોલ્યો. “અને નરસી પીતાંબર-વાળાએ જ આપણો રોટલો રઝળાવ્યો છે, એટલે એની પાસેથી જ ખરચી માગીએ.”

સાથે એક શુકન જાણવાવાળો હતો. એણે કહ્યું “બાપુ, આ ગઇ રાતે મહા મહિનાનું માવડું થયું છે. અને આપણે માથે અણગળ પાણી પડ્યું છે. એટલે દેખી પેખીને અપશુકનનાં પગલાં શીદને ભરીએ ?”

“અરે ભાઇ, ક્યાં આપણે લગન કરવાં છે તે શુકન અપ-શુકન જોવા બેસીએ ? અને મારે આટલાં માણસોને ખવરાવવું શું ? તેમ ગારીઆધાર વગર ખડીયા પણ ભરાય એવું નથી.”

તે દિવસ સાંજનો પહોર નમતો હતો. ખીજે દિવસ ગારી-આધાર લૂંટવાનું નક્કી થયું. હીપા ખુમાણે નાનેરા દીકરાને હુકમ દીધો કે “ભાઇ ચાંપા, તું રાજકોટ જઈને ઘેરે ખરચી લઇ આવીશ ?”

“ એક શરતે આપુ ! ”

“ શું ? ”

“ કે મારા આવ્યા પહેલાં ગારીઆધાર ઉપર જો તમે જાવ તો તમને આપા દેવાનું દેવસું ! ”

“ ભલે આપ, જા, જહેલો વળી નીકળજો. ”

રૂપીઆ આપવા ચાંપો બરાબર દીવાટાણું વીત્યા પછી ગામમાં પહોંચ્યો. અદાર વરસના દીકરાને આટ આટલા રઝળ-પાટ પછી ઘેર આવેલ દેખીને એની મા, ને એની કુદ ઘેલાં ઘેલાં થઇ ગયાં. દીકરાને ખોળામાં લઇને અનોધાં હેતની બચ્ચીઓ કરવા લાગ્યાં. કુદ સમાચાર પૂછવા લાગ્યાં કે

“ આપ, તહારા આપુને પડ્યે સુવાણ છે ? મોટો ભાઇ મુંઝાતો નથી ને ? ”

એવા એવા સવાલો કરે છે. ત્યાં થાણાવાળો સિપાઇ આવ્યો. આવીને કહે “ કુદ, આ છાલીઆમાં કઢી આપજો તો ! અને મહેમાન કાણ આવેલ છે ? ”

“ ઇ તો મારી બેનનો દીકરો છે. ” એમ કહીને ચાંપાની માએ ચાંપાની વહુને કહ્યું “ લે દીકરી, આ છાલીઆમાં જમાદાર સાર કઢી લઇ આવ્ય. ”

ચતૂર નારી સમજી ગઇ. ઓરડામાં જઇને એણે તાવણ્યમાંથી ડોલરનાં ફુલ જેવું ઘોળું ઘી તાંસળીમાં ભર્યું. તાંસળી એણે સિપાઇના હાથમાં દીધી. “લ્યો જમાદાર કઢી.”

સિપાઇએ અધારી રાતે તાંસળીમાં સફેદ ઘી ચળકતું દીધું. સિપાઇનું મોઢું ભાંગી ગયું. એણે વગર પૂછ્યે કહ્યું કે “કુદ, જો મહેમાન હોય તે રાત ભલે રોકાય. પણ સવારે જહેલો ગામ મેલી છે એટલું કરજો. નીકર અમારો રાટલો તૂટશે. ”

“ સારું માડી ! ”

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

એમ સિપાઇનું મ્હોં ભાંગીને આઘ દીકરાને સમજાવવા લાગ્યાં કે “ચાંપા, આજની રાત વિસામો લઇને પછો ભળકડે ચડી જાજો ભાઇ.”

“ના માડી, રોકાઇશ તો નહિ. ધરનું પાણી મ્હોંમાં મેલાય તેમ નથી. એટલે હવે ચીથરાં ફાડશો મા.”

ધણું ધણું મનાવ્યો, પણ ચાંપો બદલ્યો નહિ.

“હીક ભાઇ, પણ ધરમાં જઈને તારા બાપુની બરછી તો લેતો જ. સળાઇને આવી ગઇ છે.”

માતાના મનમાં આશા છે કે ઓરડાની અંદર ચાંપાની આણાત વહુ ઉભી છે, એનો રોક્યો ચાંપો રોકાઇ જશે.

ચાંપો અંદર ગયો. સામે જ હેમની ખંભ સરીખી નવ-જોખનવતી નારી ઉભેલી દીઠી.

કાણુ દેવળરી પૂતળી, કાણુ તને ધડી સોનાર
કયા રાજની કુંવરી, કાણુ પુરૂષ ધરનાર

અરે

નૈ દેવળરી પૂતળી, નૈ મને ધડી સોનાર
અસૂરો રેવત ખેલવે, એહ પુરૂષ ધરનાર

એવા અસૂરી વેળાના ઘોડા ખેલવનાર વીરનું ઓઢણું ઓઢનારી કાઠીઆણીએ કંથને ભાળી, ખે ધડી ખેસીને વાતો કરવા આવ્યો હશે એમ સમજી, ઢાલીઓ ઢાલ્યો.

“કાઠીની દીકરી છો ?” ચાંપાએ ત્રાંસી આંખે ઠપકાનાં વેણુ કાઢ્યાં. “અટાણુ ઢાલીઓ ? ખબર નથી ? હું બારવટે છું. આવડી અધીરાઇ ?”

“ના ના કાઠી, જેવો તું છો તેવી જ જાતવંત હું ચે છું. ખીજો વિચાર હું કરું નહિ. તું ખે ધડી ખેસીશ અને હું તારું મોઢું જોઇ લઇશ, એટલી જ હાંશ હતી. બાકી તો ખુશીથી બારવડું ખેડો ને બાપુનું ફૂળ ઉગાળો.”

બોલતાં બોલતાં બેય ગાલે પ્રીતિની લાલ ટશરો કુટી નીકળી. પાંપણુ જરાક પલળી ગઇ.

“હીક કાઠીઆણી ! બારવટું તો હવે ઘડી બ ઘડીમાં પૂરું થાશે. તો તો સાત સાત જન્મારાની ભૂખું ભાંજ્યું. નીકર જીવ્યા મુવાના જીવાર.....”

એટલું વેળુ ચાંપાના ગળામાં કુખી ગયું. અને ખોંખારો ખાઇ ચાંપો ઘોડે ચડ્યો. માતા, કુછ અને ઘરની નારી નિરખી રહ્યાં. જેના મ્હોંમાં હજુ તો માતાનું ધાવણ ફેરે છે, એવા દીકરાને અસૂરી રાતે અંધારામાં એકલો વળાવીને મા આલનાં ચાંદરડાં સામે શૂન્ય મીટ માંડીને થંભી ગઇ. આરડામાં કાઠીઆણીએ ઢાલીયો ઢાલ્યો હતો તે ઉપાડીને પોતે હાથમાં માળા લઇ ખુણામાં બેસી ગઇ.

સવારે મહારાજે ઉદ્યાયજનાં શિખર ઉપર કોર કાઠી તે વેળાએ ચાંપો ખુમાણ પીપાવાડીએ પહોંચીને બાપુને જઇ મળ્યો. હેડી હેડીના ભાઇબંધો પોતપોતાનું નોખનોખું કુંડાળું કરીને કાવા-કસુંબા લઇ રહ્યા હતા, તેમાં પોતાની વડયે વડય ગોતીને ચાંપો પણ બેસી ગયો. મ્હોંએ માટીના થર વળી ગયા છે. બોકાનું છોડીને એણે પાણી વતી મ્હોં વીંછીયું.

“એ બા ! ચાંપભાઇને જરા કસુંબો સમાયે લેવરાવજો હો ! ઘરે જઇને આવે છે.” એમ એક ભાઇબંધે મર્મ કર્યો.

“ જરાક વિચારીને વેળુ કાઢજો હો ભાઇ ! ” ચાંપે નીચે મ્હોંએ બોલીને હાંસીને તોડી, “હું બારવટે છું અને ઘેરે તો ખરચી દેવા ગયો હતો. એટલું ભૂલશો મા.”

મિત્રો ચેતી ગયા. મસ્કરી બંધ પડી. દાયરામાં એમ ઠરાવ થયો કે સાંજે દીવે વાટયો ચડે તે વેળા ગારીઆધારને માથે ત્રાટકવું, કેમકે બારવટીઆની ખોટી બાતમી મળવા પરથી તે દ્વિસ ગારીઆધારની ફેાજ બીજી દિશામાં જવાની હતી.

“સરગ ! તું દસ જાણુને લઇ નરસી પીતાંબરની દુકાનો માથે ચડી જા. હડકા તોડી તોડીને ખડીયા લરવા મડો. અને હું, ચાંપો, અમે બધા દરબારગઢ ઉઘડાવીએ.” એમ હીપા ખુમાણે માણસો બહેંચી નાખ્યાં. ને પોતે દરબારગઢને દરવાજો લટકતી તોતીંગ સાંકળ ખખડાવી.

“ મીરાંજી જમાદાર ! ”

“ કાણુ બાપુ હીપો ખુમાણ ? ” અંદરથી ચોકીદારે સાદ જોળખ્યો. “ આવી પોગ્યા બાપુ ? ”

“ હા મીરાંજી ! હવે ઝટ બાર નીકળો. ”

“ એ નીકળું છું બાપુ ! હવે કાંઇ થોડો બેઠો રહીશ ? ”

થોડીક વાર થઇ. બજારમાં લૂંટફાટનો ગોળીરો જગી ઉઠ્યો. મીરાંજીને કાંઇક વખત લાગ્યો.

“ કાં મીરાંજી ! જીવ કાંઇ ઓળે ગરે ? ”

“ ના બાપુ, અટાણે મીરાંજીનો જીવ ઓળે થોડો ગરે ? ” અંદરથી જવાબ આવ્યો; “ અટાણે તો લેખે ચડી જવાનું ટાણું કે’વાય. ”

“ ત્યારે ? ”

“ આ એક નાનો બાલ્યકો મને ઝાલી રાખે છે બાપુ ! એને ધક્કો દેતાં જીવ પાછો પડે છે. ”

“ એ યે લલેને બહાર રમવા આવે ! ”

અડડ ! દરવાજો ઉઘડ્યો. અને બે જાણુ બહાર નીકળ્યાઃ એક આઠ વરસનો નાનો દીકરો છે, એના હાથમાં નાની એવી તરવાર (નીમળો) છે : અને બીજો એંશી વરસનો બુઢો મીરાંજી જેને ખંભે બંદૂક છેઃ દાઢી મૂછ રૂની પૂણી જેવાં સફેદ થઇ ગયાં છે.

છોકરો નાનકડી તરવાર લઇને કુહો, અને સાંઢીઆ તેમજ

ઘોડાંને પગે ઝાટકા મારી મારીને ચરકા કરવા લાગ્યો. મીરાંજીએ ખંભેથી અંદૂક ઉતારી.

“મીરાંજી ! હીપા ખુમાણે હાકલ દીધી, “પેલો ધા તમારો.”

“આપુ, મારો ન હોય !”

“શુદ્ધા છો. કરો ધા.”

ઠહેલા એ પહેલા અને ભૂલે એ ઘેલા: એમ વિચારીને મીરાંજીએ અંદૂકના કાન ઉપર જામગ્રી ચાંપી. અંધારે હીપા ખુમાણની ઘોડી ઉપર એંધાણ માંડીને ગોળા છોડી.

ગોળા ક્યાં ગઇ ? હીપા ખુમાણની ઘોડીના કાઠાની મૂંઝીમાં ભટકાઇ, અણીંગ ! કરતી ગોળા બીજી બાજુ ગઇ, અને ચાંપો ખુમાણ ઉભો હતો તેના પડખામાં પેસી, લોહીમાં નહાઇ ઘોઇ, ઘ્રોપટ બીજે પડખે થઇને નીકળી ગઇ. ચાંપાને બંને પડખે લોહીનાં પરનાળાં મંડાયાં. તત્કાળ ચાંપે હાથ ઉંચો કરી, પડખે ખોરડું હતું તેને નેવેથી એક નળીયું ખેંચી, તોડી, એ ચીપો બંને બાજુના ધા ઉપર મૂકી દઇ, પોતાનો ફેટો કસકસાવીને તેની ઉપર બાંધી લીધો. અંધારે કાઇએ એ દીકું નહિ.

“મીરાંજી ! ગોળા ખાલી ગઇ.” હીપા ખુમાણે હાસ્ય કયું.

“આપુ ! મારી ગોળા ખાલી જાય નહિ. મારો હાથ ઈયો છે ને ? જીંદગાનીભર કદિ ખાલી નથી ગઇ ને આજ છેલી વેળા મને ભેઠિ પાડશે ?”

“શીકર નહિ મીરાંજી, ફરી ધા કરો.”

“હોય નહિ આપુ, મીરાંજી બીજો ધા કાઇ દિ’ ન કરે.”

“આ લે ત્યારે, કર સદ્ગતિ !” કહીને હીપા ખુમાણે મીરાંજીને બાલે વીધ્યો. બીજી બાજુ લૂંટ પૂરી થઇ

ચાંપો બોલ્યો “ આપુને ગારીઆધારના ખડીયા ભરવા’તા, તે ભરાઇ ગયા.” હવે હાલો ઝટ. અસવાર પાલીતાણે પહોંચી

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

ગમે હશે. અને હમણાં ફોજ આવી પડશે.

બારવટીયાએ સાણના કુંગર લણી ઘોડાં હાંકી મેલ્યાં. માર્ગે ખડીયામાં સોનામહોરો અને બાબાશાહી રૂપીઆ ખખડતા આવે છે. હવે ક્યાંય લૂંટવા જવું નહિ પડે એવા હરખના નાદ થાતા આવે છે. અને જોતજોતામાં તો ગારીઆધારના દીવા ટમકતા અદૃશ્ય થાય છે.

ફક્ત ચાંપો ખુમાણ વારે વારે સૂરગની પાસેથી પાણી માગી માગીને પીતો આવે છે.

બારવટીયાએ ધાંતરવડી નદીને કાંઠે મોટે ભજકડે આવી પહોંચ્યા, ત્યારે ચાંપે ફરી કહ્યું “ભાઈ, પાણી દે ને !”

“એલા આટલું બધું પાણી કેમ પી છે ?”

“અમથો.”

“બાપુ ! ચાંપોભાઈ વારે વારે પાણી માગતો આવે છે.”

“કેમ ચાંપા ?” હીપાએ પૂછ્યું.

“છ તો મારાથી કાલ સાંજે કસુ”બો વધુ પડતો લેવાઈ ગયો”તો એટલે.” બોલતાં બોલતાં ચાંપાનો સ્વર તૂટતો આવે છે.

એટલું પૂછતાં તો બાપની નજર ચાંપાના શરીર પર બરાબર પડી. ને બાપ ચમક્યો.

“એલા, આ શું ! ફેટો કડ્યે બાંધ્યો છે, ને ફાળીયું માથે કાં બાંધ્યું છે ?”

“કાંઈ નહિ બાપુ, હાલો. ઝટ સાણા ભેળા થઈ જવ.”

“અરે કાંઈ નહિ શું, કપાળ ? આલ્યો મીરાંજી બોલ્યો”તો, કે એનો હાથ ઢર્યો છે ! નક્કી એની ગાળી તને ચોંટી. લે છોડય ફેટો.”

“બાપુ, એમ ફેટો ન છોડાય. અને ઝટ સાણા ભેળા થાઓ. વાંસે વાર પહોંચી સમજાવે.”

બાપે ન માન્યું અને હઠ પકડી.

“ ઠીક હ્યો ત્યારે બાપુ, કાઢો કમાણી ! ” એટલું બોલીને ચાંપાએ પેટ ઉપરથી ફેંટાના બંધ ઉખેલ્યા. ઉખેળતાં જ આંતરડાંનો ઢગલો બહાર પડ્યો અને ત્રણ આંચકા બાંધને ચાંપાએ એ હાથ જોડતાં જોડતાં પોતાના મ્રાણ છોડ્યા.

“ પેલા જીહાર મારા દાદાજીને કુંજે,
 “ હોઠ્ઠીઆનો ભરનારો ઢિરો તારો ત્યાં રહ્યો !
 “ બીજો જીહાર મારી માતાજીને કુંજે,
 “ ઘડપણનો પાળનારો ખેટડો તારો ત્યાં રહ્યો !
 “ ત્રીજો જીહાર મારી બેનીજીને કુંજે
 “ કરીયાવરનો વોરનારો બાંધવ તારો ત્યાં રહ્યો !
 “ ચોથા જીહાર મારી ભાભલડીને કુંજે
 “ હાંસીનો હસનારો દેવર તારો ત્યાં રહ્યો !
 “ પાંચમા જીહાર મારી પરણેતરને કુંજે
 “ ખોળામાં પોઢાડનારો પરણ્યો તારો ત્યાં રહ્યો ! ”

એવા અણસાંભળ્યા સરે ગાતો ગાતો જાણે એ જીવાન દીકરાનો હંસલો આકાશ માર્ગે ચાલી નકળ્યો. અને ખુદો બાપ કાઠી આંખે એ શબ્દની સામે જોઈ રહ્યો.

“ બાપુ ! ” સુરંગે સાદ દીધો, “ હવે આંસુ ખેરવા ઉભા રહેવાનું નથી. તમે આ બધાં માણસોને લઈ સાળામાં દાખલ થઈ જાઓ. હું ચાંપલાધને ઠેકાણે પાડું છું. ”

હીપો ખુમાણે અને બીજા બારવડીયાએ કુચ કરી મેલી. અને આંહી સુરંગે ચોક્કાળની ખોઈ કરી, એમાં ચાંપાની લાશ સુવાડી, અને બેય ઘોડીઓ ઉપર ચાંપાની લાશ નાખી, ઘોડીઓને દોરતો દોરતો જોગીદાસ ખુમાણની આંબરડીએ લઈ ગયો. પાદરમાં જ લાશ ઉતારી, એક કાઠી ઉભેલો હશે તેને કહ્યું.

“ ભાઈ, લાખા ખુમાણને કહેજો કે મારા ભાઈ ચાંપાનું મઝડું બળાવી જાઉં છું. અને તો દેન દેજો, નીકર આધામાં

નાખીને ડુંકી દેજો. મારી વાંસે વાર હાલી આવે છે. એટલે હું એનો સગો ભાઈ થાઉં છું તો પણ જાઉં છું.”

માના જણ્યા નાનેરા ભાઈની લાશને પારકે પાદર પ્રભુને ભરોસે મેલીને સુરંગ સાણા તરફ ચાલતો થયો. અને બીજા બાળુ સુરજનાં કિરણો ચડતાં તો આંખરડીનો ખુમાણ દાયરો પાદરે આવીને એંશી માણસે હાજર થયો. સમાચાર સાંભળીને લાખો ખાચર બોલ્યો,

“અરે વાત છે કાંઈ ? ચાંપા ખુમાણ જેવા કાઠીને ઓઘામાં ડુંકાય ? લઈ લ્યો ઝોળી દરબારગઢમાં. ડેલો કરવો છે.”

ઢાલીઆ ઉપર ચાંપાના શબને સુવારી, ઉપર કીનખાળ ઓઘાડી ચાંપાને દહન કરવા આંખરડી ગામનું નાનું મોટું પાંચસો માણસ નીકળ્યું. સહુ સ્મશાને પહોંચ્યા છે. ચિતા ખડકાય છે. ચાંપા સરખો વીર મર્યાનાં વિલાપ ચાલે છે. ત્યાં પાલીતાણાની વારે સ્મશાનને વીંટી લીધું.

“લાવો અમારા ચોરને !” જમાદારે પડકારો દીધો.

“ભાઈ જમાદાર !” લાખા ખુમાણે મક્કમ અવાજે ઉત્તર દીધો. “તમારો ગુન્હેગાર તો એનો જીવ હતો. એનો દેહ નહિ. એ ગુન્હેગાર તો હવે ચાલ્યો ગયો છે. તેમ છતાં પણ જો તમારે મન હોય તો થાવ તૈયાર. અમે છીએ એટલા કપાઈ જાઈએ, પછી ખુશીથી તમારા ચોરને પાલીતાણે લઈ જઈએ.”

“ના ના, અમે લડવા નથી આવ્યા. અમારે તો દરબાર સાહેબનો હુકમ છે કે પાલીતાણાને ખરચે ચાંપા ખુમાણને દેન દેવું છે. માટે માગણી કરીએ છીએ.”

“તો પછી આંહી પણ પાલીતાણાનો જ પ્રતાપ છે. આલડવા આવ્યા હો તો ઉતરો હેઠા.”

પાલીતાણાની ફાંજે પણ ફાળીયાં પહેરી આલડવામાં ભાગ લીધો. એ રીતે ચાંપો ખુમાણ પોતાની આણાત કાઠીઆણીને એકલા જુવાર કરીને પોઢી ગયો.

(૩)

સાણાના કુંગરને પત્થરે પત્થરે અને ઝાડવે ઝાડવે હીપો ખુમાણ ચાંપાને બોલાવે છે. હીપાને ચિત્તભ્રમ ઉપડ્યું છે. ગારીઆધારની લૂંટનો તમામ માલ વહેંચી દધને પોતાની સાથેના પગારદારોને હીપા ખુમાણે રળ આપી દીધી છે. આપ અને દીકરો બે જ જણા, મુવેલ માણસના પ્રેત જેવા કુંગરે કુંગરેમાં આથડે છે. બેમાંથી કાઠ કાઠની સાથે બોલતું નથી. પાલીતાણા રાજ્યના પાયા અદખલાવી નાખે એવા નિસાસા હીપા ખુમાણના હૈયામાંથી નીકળી રહ્યા છે.

ચોક-હાથસણીના વંકા કુંગરામાં એક રાતે આપ દીકરો છાનામાના સુતા છે. જળ ઝપી ગયાં છે. અંધારે જેટલાં ઝાડવાં એટલા ચાંપા દેખાય છે ! જેટલા કુંગરા એટલી ચિતાઓ બળે છે ! ઝાડની ડાળીઓ પવનને સુસવાટે કડ ! કડ ! અવાજ કરે છે, એમાં જાણે કે ચાંપાની રંડવાળ કાઠીઆણીની ચૂડલી તૂટી રહી છે !

એ વખતે હીપો ઉઠ્યો. સુરગની પથારી સામે નજર કરી. લપાતો લપાતો પોતાની ઘોડી છોડી, અસવાર થઈ ચાલી નીકળ્યો.

સુરગ પણ ક્યાં સૂઈ ગયો હતો ? એ પણ ઉઠ્યો. ચડ્યો ઘોડીએ, અને આપની પાછળ પાછળ, થોડું થોડું છેડું રાખતો ચાલ્યો.

ચાલ્યા જાય છે-અસ ચાલ્યા જ જાય છે. આખા રાત ચાલ્યા જ જાય છે. ઘોડીઓ પણ પોતે ક્યાં જાય છે તેની કશી ગમ વગર, ખોંખારો પણ ખાધા વગર ચાલી જાય છે.

લગકડું થયું ને અસવારો શેત્રુજની ઓથમાં પહોંચ્યા. ઘેટી અને પાલીતાણાની વચ્ચે ઘોડીઓ ચાલી જાય છે, સામે પાલીતાણાના ગઢ કાંગરા દેખાય છે, તો પણ હીપો અટકતો નથી. એટલે પડખે ચડીને સુરગે આપનું આવડું ઝાલ્યું. હાથ હડખડાવીને પૂછ્યું,

“ આમ ક્યાં જવ છો ? ”

“ તું કેમ આવ્યો ? તારું કામ નથી. પાછો જા ! ”

“ અરે બાપુ, પાછો તે શે મ્હેંચે જઈ ? પણ આમ તો જીવો ! પાલીતાણાનો દરબારગઢ કળાય. હમણાં વાર વીંટી લેશે. ”

“ મારે પણ દરબારગઢનું જ કામ છે. ”

“ શું કામ છે ? ”

“ ગઢની ડેલી વચ્ચે મારો રણસગો મંડાવવો છે. ”

“ ઠીક, લાલો. ”

અંધારામાં બેય અસવારો જઈને પાલીતાણાના ગઢના દીઘેલ દરવાજા પાસે ગઢની ઓથ લઈ ઉભા છે. ત્યાં ડેલીએ સવાલ જવાબ સાંભળ્યા.

“ એ ભાઈ દરવાજા ! ઉઘાડને. ” બહારથી એક ગાડીવાન મુસાફર આજીજી કરે છે.

“ અટાણે નહિ, દિ’ ઉગવા દે. ” અંદરથી સત્રી કહે છે.

“ ભલો થઈને— ”

“ ના ભાઈ, તારો બાપ હીપો ખુમાણ લાલ્યો છે ? ”

“ આ એક હીપો ખુમાણ સાલો— ”

“ સાલો ” શબ્દ સાંભળતાં જ સુરગે છલંગ દીધી. તલવારનો એક ઝાટકો અને ગાડીવાનનું શિર ઉપાડી લીધું. ગોડીરો થયો. દરવાજા ઉઘડ્યા. બીંગલ પુકાણું. ચડો ! ચડો ! ચડો ! એવા ચરકા થયા.

હીપો અને સુરગ લાગ્યા.

“ સુરગ ! તેં ગઢનું ક્યો. મારું મોત બગાડ્યું. મારે આજ મરવું હતું તે સાચું, પણ પાલીતાણાના દરબારગઢની ડેલી વચ્ચે મારો રણસગો મંડાવવો હતો. પાલીતાણાનો દીઓ તપે ત્યાં

સુધી મારે એની છતી માથે ઉભા રહેવું હતું. આપ સુરંગ ! તું બહુ અધીરો થઈ ગયો ! આજ આપણે ફૂતરાને મોતે મરવું પડશે ભાઈ !”

સુરંગના મનમાં પણ વીમાસણનો પાર ન રહ્યો. બન્ને અસવારો પૂર પાટીએ ઘોડી ફેંકયે જાય છે અને પાછળ પડકાર કરતી વાર લગોલગ આવી પહોંચી છે. ચાર પાંચ ગાઉનો પંથ કાપ્યો ત્યાં શેત્રુજી આડી પડેલી દીડી. જ્યાં જુએ ત્યાં બળે, ને ત્રણ ત્રણ માથોડાં ઉંચી ભેખડો ! ઉતરવાનો ક્યાં ચે આરો ન મળે. પણ રસ્તો શોધવાનો સમય ક્યાં હતો ? વાંસે મોત વધું આવતું હતું !

ખખોખખ ! બેય ઘોડીઓ કુદીને નદીના પટમાં પડી. પાછળ વારના અસવારો પણ ખાબક્યા. સુરંગે સામી ભેખડે જઈને ઘોડી ટેકાવી. એની ઘોડી તો લાથામાંથી તીર જાય તેમ ભેખડ ઉપર ચારે પગે પહોંચી ગઈ. પણ હીપાની ઘોડીના બે ડાબલા કાંઠા ઉપર મંઝાતાં જ ભેખડ ફસડી. હીપો પડ્યો. હીપા ઉપર ઘોડી : અને ઘોડી ઉપર ભેખડનું મોટું ગાંઠળું : કચરાઈને હીપાએ ત્યાં ને ત્યાં ગ્રાણ છોડ્યા. *

અસવારો એની લાશને ઉપાડીને પાલીતાણે લઈ ગયા. ઠાકોર પ્રતાપસંગજીને હીપાના મૃત્યુની ખબર પડતાં પોતે બહુ કદપાંત કયું.

“ અરે જમાદાર ! મેં બારવટીયાને જીવતા ઝાલવાનું કહ્યું તું ને તમે બેય વાર આપ-દીકરાને ઠાર માર્યાં ? હીપા ખુમાણ.. જેવું દીમ લાળી દીધું ? ”

* ખીલા ખુટવડાની સીમમાં વાળાકી કુંગર છે. એનું નામ હીપાનો કુંગર : એ કુંગર ઉપર હીપા ખુમાણની દેરી છે.

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

“ અન્નદાતા ! અમારો દોષ નથી. અમે જીવ નથી લીધો.
એય પોતાને મોતે મર્યા છે. ”

હીપા ખુમાણનું કારજ એ ઠેકાણે થયુંઃ એક નાને રાજકોટઃ
અને બીજું પાલીતાણામાં, રાજ્યને ખરચે.

હીપાની હાકલમાં ખંભાતી ખખડી જાય
તાઈ જે રાવતતણા વહણું વેર કે'વાય

[હીપો ખુમાણ એક હાકલ કરે ત્યાં તો શત્રુઓના ધરના
પટારાનાં ખંભાતી તાળાં પણ ખખડી જાય. હે રાવત ખુમાણના
પુત્ર ! તાઈ વેર તો એવું વિકરાલ હતું.]

ભીમો ગરણીયો

મચ્છુ નદીને કાંઠે મોરલીધરે આહિરોને વરદાન દીધાં, તે દિવસથી માંડી આજ સુધી આહિરના દીકરાને છાપડે-ને એ છાપડું સતનું હોય તો-મોરલીધર ખેસતા જ આવ્યા છે. આહિર તો ધુડીયું વરણુઃ ઘોડે ચડીને ફાજ બેળો હાલે કે ન હાલે. પણ આયરનો દીકરો તો ગામને ટીબે ઉભો રહીને ખરેખરો રૂડો દેખાય. એવો જ રૂડો દેખાણો હતો એક ગરણીયોઃ આજથી દોઢસો વરસ ઉપરઃ સાતપડા ગામને ટીબે.

સાતપડાને ચોરે મહેતા મસુદી અને પગી પસાયતા મુંઝા-ધને બેઠા છે. શું કરવું તેની કાઠને ગમ પડતી નથી. પાલીતાણાના દરબાર પ્રતાપસંગજી આજ પોતાના નવા ગામનાં તોરણ બાંધવા આવ્યા છે. એની હદ સાતપડાના ગઢની રાંગની અડોઅડ આવેલી છે. એટલે ના પણ કેમ પડાય ?

“બીજું કાંઈ નહિ,” એક આદમી બોલ્યો, “પણ નોખ-નોખાં બે રજવાડાંના ગામ અડોઅડ કયાંઈ ભાળ્યાં છે ? નત્યનો કળખો ધરમાં ગરશે.”

“પણ બાળે ઉપાય શો ? એના આપની જમીન આપણા મઠના પાયા સુધી પોગે છે, એની ના પડાય છે ?” બીજાએ વાંધો બતાવ્યો.

“અરે બાપુકી શું—સાત પેઢીની જૂની જમીન હોય તો ય મેલી દેવી જોઈએ. ગામ ગામ વચ્ચેના સંપ સાડુ શું પાલી-તાણાનો ધણી એટલો લોભ નહિ છાંડે ?”

“હાજ તો. હજી કાલ સવારની જ વાત. સધરા જેસંગની મા મીણલદેએ મલાવ સરોવર ખાંડું થાતું”તું તોય વેશ્યાનું ખોરડું પણ નહોતું પાડ્યું.”

“અને આપણે ક્યાં એની જમીનનાં બટકાં ભરવાં છે ? ફક્ત ગોંદરા વા’ જમીન મેલી દે. એટલે બે ય ગામ વચ્ચે ગોંદરા કરશું. બિચારાં પશુડાં પોરો ખાશે, વાટમાર્ગું વિસામો લેશે અને વળી કળઓ કંકાસ નહિ થાય.”

“પણ ઇ સાવજને કાણ કે’વા જાય કે તારું મોઢું ગંધાય છે ?”

“મહેતો જાય. બીજું વળી કાણ ?”

લમણે આંગળી મૂકીને બેઠેલા વહીવટદારને શરીરે પરસેવો વળી ગયો. એણે જવાબ દીધો કે “એ મારું કામ નહિ ભાંધ. તમે સહુ પસાયતાઓ જઈને મારા નામે દરબારને સમજાવો.”

“તો ભલે, હાલો.” કહેતા પસાયતા ઊભા થયા. પાદર જાય ત્યાં પ્રતાપસંગજી ઢોલીઓ ઢળાવીને બેઠેલા. પાલીતાણાનું ખોરડું ગાંડું કહેવાય છે. તેનું સાક્ષાત પ્રમાણ દેતી એની વિકરાળ મુખા-કૃતિની સામે કોઈ હાલી મવાલી તો મીટ પણ માંડી શકે નહિ, એવા તાપ ઝરે છે. બેઠા બેઠા ઝરીફાને હાકલા કરે છે કે,

“હાં ! ભરતર કરીને નાખો ખુંટ. અને પછી પાયો દોરી લ્યો ઝટ.”

“બાપુ રામ રામ !” કહીને નીચા વળી સલામ કરતા પસાયતા ઊભા રહ્યા.

“કેમ શું છે?” પ્રતાપસંગજીએ તોરમાં ને તોરમાં ત્રાડ દીધી.

“બાપુ, વહીવટદારે કહેવરાવેલ છે કે, તમારી જમીન સાચી, પણ નત્યના કજીઆ નો થાય માટે ગોંદરા વા જમીન મેલી....

“મેલી દઉં એમને?” પ્રતાપસંગજીનો પિતો ફાટી ગયો. “લીલાંછમ માથાંનાં ખાતર ભર્યાં છે એ જમીન મેલી દઉં ખરું કે? જમીનનાં મૂલ ધ કાછડો શું જાણે? જાણો ધર ભેળા થઈ જાણો. કહેજો એને કે સીમાડે તો સરપ ચીરાણો તો, કાછડા?”

જાંખા ઝપટ મ્હોં લઇને પસાયતા પાછા ફર્યા. ચોરે જઈ વહીવટદારને વાત કહી. પ્રતાપસંગજીની અકોણાઈથી સહુ ધોળે દિવસે તારા દેખી ગયા. ઉંડા નિસાસા નાખીને બધા ચોરે સૂનસાન થઈ બેઠા. ભાવનગર આધુનિક રહી ગયું, એટલે ત્યાં સમાચાર પહોંચતા પહેલાં તો પ્રતાપસંગજી પાયા રોપી દેશે, એ ફડકે સહુના શ્વાસ ઉંચા ચડી ગયા છે.

★ સીમાડે સરપ ચીરાણો : કથા એવી ચાલે છે કે, જુનાગઢ તાલે માણેકવાડા અને મધરવાડા નામનાં ચારણુ લોકોનાં બે ગામ છે. બન્ને વચ્ચે સીમાડાનો કજીઆ હતો. વારંવાર જરીફો માપણી કરવા આવતા. પરંતુ ટંટો ટળતો નહોતો. એક દિવસ બન્ને પક્ષો સીમાડો કાઢવા માટે સીમમાં ઉભા છે : કોઈ એકમત થતા નથી : લાકડીઓ ઉડવા ભેટલો ઉશ્કેરાઈ થઈ ગયો છે : તે વખતે તેઓએ સામેથી એક જબરદસ્ત સર્પને આવતો દીડો. કોઈકે મશ્કરીમાં કહ્યું કે “ભાઈ, આ નાગ દેવતાને જ કહીએ કે આપણો સીમાડો નહેંચી આપે.” વર્ત જ બન્ને પક્ષો હાથ ભેડીને સર્પને સંભાળી એક સામઠા બોલી ઉઠ્યા કે “હે બાપા ! સાચી વાત છે. તમે દેવ પ્રાણી છો નહેંચી હો અમારો સીમાડો. તમારા સરીરનો લીંટો પડે, એ અમારે સીમાડા વરીકે કખૂલ છે.”

સંભળીને વર્ત જ એ ફણીધર થઈ ગયા. વાંકી ચૂંકી ચાલ્યો છાંડીને એણે સીધું સોડી નેચું સરીર કહ્યું. અને પછી એ ચાલ્યો. એનો લીંટો પડતો ગયો, તે પ્રમાણે ખૂંટ નખાતા ગયા અને એ લીંટાથી પોતાની જમીનની બરાબર સરખી નહેંચી થતી બેઠીને બેઠા પક્ષો “વાહ બાપા ! વાહ

“પણ તમે તે આટલા બધા કાંપોછો શીદને ? પરતાપસંગજી શું સાવજ દીપડો છે ? માણસ જેવું માણસ છે. આપણે જઈને ઉભા રહીએ. ફરી સમજાવીએ. ન માને તો પાણીનો કળશો ભરીને આડા ઉભા રહીએ. આમ રોયે શું વળશે ?”

સહુની નજર આ વેળા બોલનાર માણસ માથે ઠેરાણી. આખા પાંખા કાતરા : એકવડીયું ડીલ : ફાટલ તૂટલ લુગડાં : ખંભે ચોક્ષાળનું આડસોડીયું નાખેલું : કાખમાં તરવાર ને હાથમાં હોડા : ચોરાની પડસાળની કારે સહુથી આધેરા એ આદમી ખેઠો છે.

મારા દેવતા !” ઉચ્ચારતા ઉચ્ચારતા સર્પની પાંજળ ચાલ્યા ગયાં. સર્પ ચાલતો ચાલતો બરાબર એક વિકટ રથજે આવ્યો. ફેરડાના ઝાડનું એક સૂકાઈ ગયેલું અણીદાર કુંડું પોતાની સામે ઉભું છે. બરછી જેવી ઝીણી એની અણી નેહને નામ પલ્લવર થઈ ગયો. અને તુર્ત માણસો બોલી ઉઠ્યાં કે

“હવે શું થારો ? બરાબર આપણા સરખે સરખા સીમાડા ઉપર જ આ ફેરડો મોટા બાપુએ વાવેલો. હવે નેઈએ કે દાદો કોને રેસ દેશે.”

આ શબ્દો બાણે કાન માંડીને સર્પ સાંભળતો હોય એમ ફેંધું ચડાવીને ઉભો છે. એના અંતરમાં પણ સમસ્યા થઈ પડી છે કે કઈ બાળુ ચાલું ? જે બાળુ ચાલીશ તે બાળુવાળાની એક તસુ જમીન કપાઈ જશે !

એક જ તસુ જમીનનો પ્રશ્ન હતો. છતાં સર્પે નિશ્ચય કરી નાખ્યો. પોતે સીધાને સીધા ચાલ્યો. ફેરડાના થડ ઉપર જ ચડ્યો. સીધેસીધા એ કુંડાની અણી ઉપર ચડ્યો. અણી એની ફેંધામાં સોંસરી પડેવાઈ ગઈ. પણ સર્પ નેર કરીને બીજી બાળુ ઉતરવા લાગ્યો. એમ ને એમ પૂછડી સુધી ચીરાઈ ગયો. લગાર પણ તર્યો હોત તો બહેન અણસરખી કહેવાત.

એનું નામ સીમાડે સર્પ ચીરાણો ! આજ એ માણેકવાડા ગામની નદીને સામે તીર એ સર્પની દેરી છે. એને લોકો ‘માલ’ નામે ઓળખે છે. અનેક વિન્ન વિન્ન કાઠીઆવાડી કુંડુંબીલા એ કુલદેવતા મનાય છે. વર-કન્યાની ઉદાસિદી ત્યાં જઈને છોડાય છે.

ભીમો ગરણીયો

“ ત્યારે ભીમો ગરણીયા,” માણસોએ કહ્યું, “ તમે અમારી હારે આવશો ? ”

“ ભલે. એમાં શું ? તમે કહેતા હો તો હું બોલું. ”

“ જે ઠાકર ! ” કરીને સહુ ઉપડ્યા. મોખરે ભીમો ગરણીયો હાથો સડેડટ ધીરે પગલે પ્રતાપસંગળને ગોઠણે હાથ નમાવી બોલ્યો “ બાપુ રામ રામ ! ”

“ રામ રામ ! કોણ છો ? ” દરબાર આ આયરના વહરા વેશ સામે નોંધ રહ્યા. મ્હેં આડો રમાલ રાખીને હસવું ખાળ્યું.

“ છંઉ તો આયર. ”

“ ખાખરો રૂંઢ ને આયર મૂંઢ ! ” દરબારે મશ્કરી કરી. “ બોલો આયર ભાઈ, શું હુકમ છે ? ”

“ બાપુ, હુકમ અમારા ગરીબના તે હોય ? હું તો આપને વિનવવા આવ્યો છું કે ગોંદરા વા મારગ છોડીને ગામનો પાયો નખાય તો સહુનો પ્રભુ રાજ રે ! ”

“ આયરભાઈ ! ” પ્રતાપસંગળનું તાળવું તૂટ ! તૂટ ! થઈ રહ્યું. “ તમે ભાવનગરના કારભારી લાગો છો ! ”

“ ના બાપુ ! હું તો પસાયતો યે નથી. ”

“ ત્યારે ? ”

“ હું તો મુસાફર છું. અસૂર થયું છે ને રાત રહ્યો છું. ”

“ તો પછી આખરે સોતા પાછા ફરી જવ ! ”

“ અમારે આયરને આખરે શી, બાપુ ? હું તો એમ કહું છું કે ભાવનગર અને પાલીતાણું બેય એક જ છોડવાની બે પ્રાણી : એક જ ખોરડું કહેવાય : ગંગાજળીયું ગોહિલકુળ બેયનું એક જ. અને એક બાપના બે દીકરા આવી માલ વગરની વાતમાં બાધી પડે એવું કળ્યાનું ઝાડ કાં વાવો ? ”

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

“ હવે બાધ રસ્તો લે ને ! બલે બાવનગરનો ધણી મને ફાંસીએ લટકાવે. ”

“ અરે બાપ ! ” ગરણીઓ, જેમ જેમ ઠાકાર નમતા જાય છે, તેમ તેમ ટાઢો રહીને ડામ દેતો જાય છે. “ બાપ ! શેત્રુંજીના બાદશાહ ! એમ ન હોય. હેડા હેડાનીયું આટકે ત્યારે અગ્નિ ઝરે : વજ્રે વજ્રે લટકાય તે વખતે પછી દાવાનળ ઉપડે. ”

“ આયરડા ! ! ! ” પ્રતાપસંગતી આંખમાંથી તણખા ઝર્પા.

“ બાપુ, તમારે આવું તોજી પેટ ન જોવે. અને બાવનગર પાલીતાણું બાખડે—

“ તે ટાણે તને વજ્રિ કરવા બોલાવશું. ”

“ એ ટાણે પછી તેડાવ્યાનું વેળુ નહિ રહે. ભેંસ્યું જે ધડીએ માંદણાંમાં પડે તે ધડી ડેડકાં બિચારાં એવાજે ચડે બાપુ ! ઇ ટાણે વજ્રિનો વખત ન રહે. પછી તો જેના ઘર માથે ઝાઝાં નળીઆં— ”

“ તો પછી તું મારાં નળીઆં ઉતરાવી લેજે. ”

“ હું તો અસૂર થયું છે ને રાત રહ્યો છું. પણ બાપુ રેવા દો. ”

“ નીકર ? તું શું બંધ કરાવીશ ? ”

“ ઇ યે થાય ! ”

“ એ...મ ! ” પ્રતાપસંગજીએ ઝરીફીને હાકલ દીધી કે “ નાખો ખુંટ. ગધેડીઓ ખોદો—આયરડો આવ્યો છે બંધ કરાવવા. ”

ઠાકારની હાકલ સાંભળીને ઝરીફા ડગલું માંડે, તે પહેલાં તો બીમાના મ્યાનમાંથી કાળા નાગણી જેવી તરવાર પુકાડી ઉઠી. ઉઘાડી તરવાર લઇને બીમો આડો ઉભો. અને ઝરીફીને કહ્યું,

“ જો જો હો, ટોચો પડ્યો કે ખાંડાં ખડ્યાં સમજજો.”

ઘડી પહેલાંનો પામર આદમી, ઘડી પછી બદલાયો. ને બદલાતાં તો તાડ જેવડો થયો. ઝરીફિના પગ જાણે ઝલાઈ ગયા. ઠાકોર તરવાર લઈને ઢાલીએથી ઉઠવા જાય છે ત્યાં તો ભીમો ઠાકોરની આંખમાં પોતાની નજર પરોવીને પડકાયું,

“ ત્યાં જ બેઠા રે’જો દરબાર. નીકર ઓખાત બગડી જશે. હું તો આયરડો છું. મરીશ તો ચપડી ધુળ લીંબજો. પણ જો તમારા ગળાને આ કાળકા અડશે ને, તો લાખ ત્રાંસળીયું ખડખડી પડશે, શેતુજના ઘણી ! આ સગી નહિ થાય. ”

પ્રતાપસંગજીએ આજ જીવતરમાં પહેલી જ વાર સાચા રંગમાં આવેલા પુરૂષને દીઠો. સોળ કળાના હતા, પણ એક કળાના થઈ ગયા. આંખોની પાંપણો ધરતી ખોતરવાં મંડી. અને ફરીવાર ભીમો બોલ્યો,

“ અમારું માથું તો ઘરઘણી માણસનું દરબાર ! ચાળીનો બોકડો મર્યો તો ય શું ? પણ સંભાળજો. હથ્થા છો કે હમણાં ઉતારી લઈશ માથું—આકડેથી માટીનો પીડો ઉતરે એમ. ”

ભૂવો ધુણતો હોય એમ ભીમાનું ડીલ ધૂળ ઉઠયું. માણસાએ ભીમાને ઝાલી લીધો. પ્રતાપસંગજી ઉડીને હાલી નીકળ્યા, બીજો દિવસ બળકડે ઉડીને પાલીતાણે પહોંચી ગયા.

આ બાબુથી સાતપડાના વહીવટદારે મહારાજ વજેશંગજીને માથે કાગળ લખ્યો કે આવી આવી રીતે ભીમા ગરણીઆ નામના એક આયરે ભાવનગરની આબરૂ રાખી છે. એવી તમામ વિગતવાળો કાગળીયો બીડીને એક અસવારને બીડા સાથે ભાવનગર તરફ બેઠો કરી દીધો. અને ગામડે ગામડે ભીમા ગરણીઆની કીર્તિનો ડંકો વાગ્યો.

(૨)

“દરબાર કેમ દેખાતા નથી ?”

“મામા, એ તો ત્રણ દિ'થી મેડી માથે જ બેઠા છે. બા'રા નીકળતા જ નથી.”

“માંદા છે ?”

“ના, મામા. કાયા તો રાતી રાણ્ય જેવી છે.”

“ત્યારે ?”

“હ તો રામધણી જાણે. પણ સાતપડેથી આવ્યા તે દિ'થી તેલમાં માખી છુડી છે. વાતું થાય છે કે કાંઈક આયરે બાપુને ભોંઠામણુ દીધું.”

“હીક. ખબર આપો દરબારને. મારે મળવું છે.”

એનું નામ હતું વાળા સામજો ભા. દાઠા તરફના એ દરબાર હતા. પાલીતાણા ઠાકોર પ્રતાપસંગજીના એ સાળા થતા હતા. માથા ઉપર ત્રણ મલોખાં મેલીને ફગ બાંધતા હતા. એના જુજબળની ખ્યાતિ આખી સરવૈયાવાડમાં પથરાઈ ગઈ હતી. મેડી ઉપર જઈને એણે દરબારને હિંમત દીધી કે

“શેત્રુજનો ધણી કચારીએ કસુંબા પીવા ન આવે એ રૂકું ન દેખાય દરબાર ! અને એમાં ભોંઠામણુ શું છે ?”

“પણ વાળા ઠાકોર, માજો એક આયર નરપલાઈ કરી ગયો.”

“અરે સાંજે એના કાતર્યામાં ધૂળ ભરશું. આયરડું બચાડું શું—”

“રંગ, વાળા ઠાકોર !” કહેતાં દરબારને સ્ફુર્તિ આવી. પણ તરત પાછો ગરણીઓ નજરે તરવા મંડ્યો. બોલ્યા કે “પણ વાળા ઠાકોર ! સાતપડે જાવા જેવું નથી હો. આયર બહુ કાબાડ માણસ છે. બહુ વસમો છે.”

“હવે દોઢા જોડેલો છે ને?”

“અરે રંગ ! વાળા ઠાકાર ! પણ વાળા ઠાકાર, ઇતરવાર હ્યે છે ત્યારે તોડ જોવડો લાગે છે હો. જાળવો તો ફીક.”

“તાડ જોવડો છે કે કાંઈ નાનો મોટો, એ હું હમણાં માપી આવું છું દરબાર. તમ તમારે દહેરથી કસુંબા પીઓ. બાકી એમ રોયે રાજ નહિ થાય.”

દોઢ સો અસવારે શામળો ભા સાતપડાને માથે ચડ્યા. ઢાર વાંલવાની વખત થઈ ત્યારે સીમમાં આવી ઉભા રહ્યા. જોવાળને હાકલ દીધી કે

“એલા આયકુ ! કયા ગામનો માલ છે ?”

“બાપુ, સાતપડાનો.”

“હાંકય મોઢા આગળ. નીકળ બાલે પરોવી લઈ છું.”

“એ હાંકું છું. બાપા ! હું તો તમારો વાછરવેલીયો કે’વાઉ” એમ કહીને જોવાળે ગાયો ભેંસો ઘોળીને પાલીતાણાને માર્ગે ચડાવી. મોખરે માલ, ને વાંસે શામળાભાની સેના.

ધ્રુસાંગ ! ધ્રુસાંગ ! ધ્રુસાંગ ! સાતપડે ઢાલ થયો. પાલીતાણાની વાર સાતપડાનાં ધણુ તગડી જાય છે, એમ વાવડ પહોંચ્યા. પણ આયરો બધા જોઈ રહ્યા કે દોઢસો અસવાર બાલે આજ ઉપાડતા, વળળક ! વળળક ! કરતા હાલ્યા જાય છે, એને જીતાશે શી રીતે ? સહુનાં મ્હેં જાંબા ઝપટ થઈ ગયાં.

ત્યાં તો બીમાના ધરવાળી આયરાણી બહાર નીકળી. ચોરે જઈને ધૂટે ચોટલે એણે ચરકા કર્યો કે

“અરે આયર ! એ ભાઈ પસાયતાઓ ! કોઈ વાસ નહિ રાખે હો. અને આજ ગરણીઓ ગામતરે ગયેલ છે, તે ટાણે શુંડ દેખાવું છે ?”

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

એમ વાત થાય છે ત્યાં ભીમે ગરણીઓ ગામતરેથી હાલ્યો આવતો દેખાણો. ખોલળે ભાલું : ખંભામાં ઢાલોતર : કડ્યે તર-વાર : અને હાથીનાં કુંભાથળને માથે જતી કાળા મોંડે એવી રાંગમાં ઘોડી, ઝાંપામાં આવતાં જ એણે પૂછ્યું,

“ શું ગોકીરો છે ભાઈ ? ”

“ ભીમભાઈ, દુશ્મન ફેરો કરી ગયા. ”

“ કોણ ? ”

“ પાલીતાણા દરબારનો સાજો. ”

સાંભળતાં જ ભીમાનાં રૂંવાડાં અવળાં થઈ ગયાં. હાકલ કરી કે “ એલા આયરો ઉભા થાઓ. નીકર કોઈ વાસ નહિ રાખે. ”

“ અને આયરાણી ! મારી સાંગ લાવ્ય. ” પાણીની તરસે ગળે કાંચકી બાઝી ગઈ હતી, પણ ભીમે પાણી ન માગ્યું, સાંગ માગી. ઘોડાનું પલાણુ પણ ન જાંડ્યું. આયરાણીએ દોટ દીધી. ધણીની ઢેલીયા સાંગ પડેલી તે ઉપાડીને લાંબી કરી. સાંગ દબને બાઈ પાછી વળી. માથે મોતી ભરેલી ઇંદોણી મેલીને હેલ્ય ચડાવી. ખંભે સાંખેલું લીધું. અને આયરાણીઓને હાકલ કરી. ધરેધર-માંથી આયરની વહુ દીકરીઓ હેલ્યો ને સાંખેલાં લઈને નીકળી. રણધેલડી આહિરાણીઓનો હેલારો ચડ્યો.

ગામ હલક્યું. ખંપાળી, કોદાળી, કે લાકડી ઉપાડી, રીડ ચરકા કરતું ટોળું નીસર્યું. મોખરે ભીમે પોતે ઘોડી ઉપર, ને બીજા બધા પાળા: ભીમે એકલો છે. પણ એકે હજારાં જેવો દેખાય છે. ઘોડીને આધસોડે લેતો આવે છે. માણસો વાંસે દોડ્યાં આવે છે, આયરાણીઓનો હેલારો આજતો આવે છે.

સીમાડે માલ દેખાણો. શામળા ભાએ તો ત્રીજી પાંસળીએ તરતર બાંધેલી: કમાડ જેવડી ઢાલ ગળામાં લીધેલી: ને માથે

મલોખાં ગોઠવીને ફગ પહેરેલી: વાંસે જોયું તો એક અસવાર વશો આવે.

“અરે, એક અસવાર બાપડો શું કરતો તો ?”

એમ વિચારીને થોભા માથે હાથ નાખે છે ત્યાં ભીમો આવ્યો. હરણુ ખોડાં કરી દે એવી ઘોડીના ડાબા ગાજ્યા. હાથમાં ગણુણુ ! ગણુણુ ! ગણુણુણુ ! સાંગ ફરતી આવે છે. આવતાં જ હાકલ કરી. તાડ જેવડો થયો. “ક્યાં છે દરબારનો સાળો !” એવી હાકલ સાંભળતાં અસવારો ઓઝપાણા. ઘડીમાં તો ભીમાએ ફાજ વચ્ચે ઘોડો ઝપલાવ્યો. પાડો પાડાને કાઢે એમ એણે ભા'ના ઘોડાને બહાર કાઢી પાટીએ ચડાવ્યો.

લગાફગ ! લગાફગ ! લગાફગ ! કરતા ભા ભાગ્યા. ત્રણસો ઉજ્જડ મોઢાં ઉભાં થઈ રહ્યાં. ફરડક હું, ફરડ ! ફરડક હું, ફરડ ! ફરડક હું ફરડ ! એમ ફરડકારા બોલાવતા ભા'ના ઘોડાને પોણાક ગાઉને માથે કાઢી જઈને પછી લગોલગ જઈ ભીમાએ સાંગ તોળી. બોલ્યો કે “જો માફ તો આટલી વાર લાગે. પણ મને અને ભાવનગરને ખોટય બેસ; તું પાલીતાણાના કુંવરનો મામો કે'વા ! પણ જો ! આ તો નહિ મેલું.”

એમ કહીને ભીમે સાંગ લાંબી કરી. શામળા ભાને માથેથી મલોખાંની ફગ ઉતારી લીધી. સાંગની અણીમાં પરોવાયલી ફગ લઈને આયર પાછો વળ્યો. કાંધરોટો દેતો નીકળ્યો. ત્રણસો અસવારની ગાંઠ પડી ગઈ છે. પણ કાંઈએ એને છાંછેડ્યો નહિ.

શામળા ભા તો પાટીએ ચડી ગયા, તે ઠેક કુંગરામાં દરશાણા. ઉભા ઉભા ચોટલી ખંખેરી રહ્યા છે. ત્યાં પોતાના અસવારો પહોંચ્યા.

એક કહે “અરે બાપાની ફગ ઉપાડી લીધી.

બીજો કહે “છ તો માથાનો મેલ ગયો.”

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

ત્રીજો બોલ્યો “છ તો મોરલીધર આપાને છાબડે આવ્યા. ફગ ગછ તો ઘોળી. માથાનો મેલ ઉતર્યો. આપા ! વાંધો નહિ. ક્યેથી ફાળીયું છોડીને ફેટો બાંધી હ્યો.”

દીવે વાટયો ચડી ત્યારે શામળો ભા પાલીતાણામાં દાખલ થયા. પ્રતાપસંગજી નજર કરે ત્યાં લમણાં ઉજ્જડ ! મ્હોં પર વિભૂતિનો છાટો યે ન મળે. ભાએ સલામ કરી.

“ગરાસીઆના પેટનો છો ?” દરબારે કહ્યું, “મેં નહોતો ચેતાવ્યો ?”

“માળો....આયરડો ત્રણ તાડ જેવડો થાય છે. કાઠામાં સમાતો નથી.” ભા’ની જીભના લોચા વળવા લાગ્યા.

“તે ન થાય ? અમથો હું હાલ્યો આવ્યો હોષશ ? જાઓ, મને મોહું દેખાડશો મા.”

શામળો ભા પાટીએ ચડી ગયા. તે દિવસથી એવા તો અબોલા રહ્યા કે પ્રતાપસંગજીના મોતને ટાણે પણ એનાથી અવાયું નહોતું.

(૩)

પતંગીઆ જેવો બીમો ફગ લઇને સીમાડેથી પાછો વળ્યો. વાંસે ધણુ ચાલ્યુ આવે છે. ગામલોકાએ એને આવતો જાલ્યો અને લલકાર કર્યો કે “રંગ બીમા ! રંગ ગરજીઆ !”

“અરે બા, મને રંગ શેના ?” બીમે કંઈ યે પોરસ વગર જવાબ વાલ્યો; “એ તો ભાવનગરના બાદશાહનું નસીબ જાળ્યર છે. અને બાકી તો આયર કાઠીનું કામ છે, કે વારે ચડવું.”

ભાવનગરના દરબારગઢની મેડીએ કૈયો લાલ વજ્રેસંગ મહારાજ કીચકૂક ! કીચકૂક ! હીડાળાખાટે હીચકૂ છે. સામે દિવાન પરમાણુદદાસ, અને મેરુબાઇ બેઠા છે. સાતપડેથી બીડો આવ્યો છે એને ફરી ફરી વાંચી વાંચીને મહારાજ બોલે છે કે,

ભીમા ગરણીયા

“ પરમાણુંદાસ, આયરે માળે અખીઆત કરી હો ! એને આંહી તેડાવીએ. મારે એને જોવો છે.”

“ભલે મહારાજ, અસવાર મોકલીએ.”

એમ વાતો થાય છે ત્યાં ખીજો અસવાર આવીને ઉભો રહ્યો.

“ એલા ક્યાંનો ખીડો ? ”

“ બાપુ, સાતપડાનો. ”

“ ઉઘાડો, ઝટ ઉઘાડો પરમાણુંદાસ. ”

પરમાણુંદાસ વાંચે છે તે મહારાજ સાંભળે છે : લખ્યું હતું કે ભીમા ગરણીયાએ ખીજ વાર મહારાજને રૂડા દેખાડ્યા છે. ત્રણસે અસવારને એકલે તગડી, ધણુ પાછું વાળ્યું છે, અને શામળા બાની ફગ સાંગની અણીએ ઉતારી લઈ જવતા જવા દીધા છે.

વળ મહારાજની છાતી પહોળી થવા માંડી. પાસાબંધી અંગરખું પહેર્યું છે તેની કસો તૂટી પડી. રંગ ! ધણુ ધણુ રંગ ! એમ મહારાજના મુખમાંથી ધન્યવાદ વહૂટયા. અને હુકમ કર્યો કે

“પરમાણુંદાસ, દાદન શેખને પચાસ ઘોડે સાતપડે મોકલો. ભીમાને તેડી આવે.”

“ભલે બાપુ.”

“પણ કેવી રીતે તેડી લાવવા, ખબર છે?”

“ફરમાવો.”

“પ્રથમ તો એણે જે ફગ ઉપાડી લીધી છે તે સાથે લેતા આવવી : અને ખીજું, સાતપડા ને બાવનગર વચ્ચે આપણાં જેટલાં ગામ આવે છે, એ દરેક ગામને ચોર, વસ્તીને ભેળી કરી, કસુંબા કાઢી, ભીમા ગરણીયાના પરાક્રમને ચર્ચા દેખાડવું : ગામેગામ એ આયરને છતો કરવો.”

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

દાદન જમાદાર ઉપડ્યા સાતપડા માથે. જમને લીમા ગર-
ણીયાને બથમાં લઇ લીધા.

“અરે રંગ ગરણીયા ! મહારાજની લાજ વધારી.”

“ અરે બાપુ ! ઇ તો મહારાજનાં લાગ્ય જખરાં ! હું શું કરી
શકતો’ તો ? ”

“હ્યો થાવ સાબદા. તમારે લાવનગર આવવાનું છે.”

“અરે બાપા, હું ગરીબ માણસ ! મહારાજ પાસે મેંથી
કાંઈ અવાય ?”

“ અને ઓલી ફગ સાથે લેવાની છે.”

“ હં ! હં ! લાઇ, મારી હાંસી કરાવવી છે ? ”

લીમો તૈયાર થયો, પણ ફગ લેવાનું ન માન્યો. એટલે દાદન
શેખે પટેલને લઇ લીમાના ઘરમાંથી સાંગમાં પરોવેલી ફગ ગાતી
કાઢી. સંચોડી સાંગ જ સાથે લઇ લીધી.

“હ્યો ગરણીઆ, નાખો સાંગ પાધડામાં.”

“અરે બાપ ! માફ મોત કાં કરાવો ? ”

“તો અમે લઇ લેશું.”

મોખરે ફગ સોતી સાંગ : પછી ગરણીઓ. : અને વાંસે
અસવારોઃ એમ અસવારી ચાલી. ગામડે ગામડે સામૈયાં : વધા-
મણાં : ને કંકુના ચાંદલા. ગામડે ગામડે ચોરામાં દાયરો બેળો
થાય છે. ગરણીઆના શરાતનની વાત મંડાય છે. શરમાળ આયર
નીએ નિહાળીને બેઠો રહે છે. ઘાટા કસુબાની અંજળીઓ ઉપર
અંજલીઓ અપાય છે. એમ થાતાં થાતાં લાવનગર આવ્યું.

શરમાતે પગલે ગરણીઓ મેડી ઉપર ચડવા મંડ્યો. અને
જે ધડીએ દાદરા ઉપર એ શુરવીરનું ડોકું દેખાણું, તેજ ધડીએ
ગાદી ઉપરથી ચારે પલા ઝાટકીને અદારસે પાદરના ધણી ઉભા
થઇ ગયા.

ભીમે ગરણીયો

“અરે બાપ ! રે’વા દો ! મને બોંઠામણુ દો મા !” એમ ભીમે અવાજ દીધો.

પણ મહારાજની તો છાતી ફાટતી હતી. એ શી સીતે અટકે ? આઠ કદમ સામા ચાલ્યા.

“આવો ! ગરણીઆ આવો ! આવો !” એમ આદર દીધો. પણ મ્હોંમાં શબ્દો સમાતા નથી.

દોડીને ભીમે મહારાજના પગમાં હાથ નાખવા જાય ત્યાં તે મહારાજે બાવડું પકડી લીધું. લઘ જધને ખોતાને પડખે બેઠક દીધી. મરક ! મરક ! મહારાજ તો હોઠમાં હસતા જાય છે અને આ દુબળા પાતળા પરોણાની સામે પગથી તે માથા સુધી નજર કરતા જાય છે. ભીમાની પાંપણો તો નીચી ઢળીને ધરતી ખોતરી રહી છે. એને મ્હોં ચે શરમના શેરડા પડે છે.

આખી વાત માંડીને દાદન શેખે કહી સંભળાવી. સાંભળીને મહારાજ મ્હોંમાં આંગળી નાખી ગયા.

“ગરણીયા !” મહારાજે પૂછ્યું, “શું દરબાર તમને પાળે છે ?”

“ના બાપુ, હું તો વડીયા તાબે અકાળાનો વાસી છું. આંહી તો સગાવળાટે આવ્યો હતો.”

“ઠીક. મેર ! ત્રાંબાનું પતર મગાવો.”

ત્રાંબાનું પતર આવ્યું.

“લખો. ચાર સાંતીની જમીન : બે વાડીના કોસ : રાજની ગાદીએ દીવો રહે ત્યાં સુધી ભીમા ગરણીઆનાં વંશનાં બાય. ”

લેખ લખાણો.

“હવે લાવો પહેરામણી ”

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

પોશાક આવ્યો. લાટપાટા શણગારેલો ઘોડો આવી. હીરની સરક બેય બાજુ હીંડળતી આવે છે. સાચા કીનખાખના આગેવાળ અને જેરખંધ ઘોડોની ગરદને શોભી રહ્યા છે. કાંઈ કુશળ વેપારીએ લેખણ ઘડી હોય એવી કાનોટી ઘોડોને રહી ગઈ છે. અને જેમ કાંઈ આણાત કાઠીઆણી લાજના ધુમટા તાણતી હોય તેમ ઘોડોની કાનસરીની અવળ સવળ દોલત ચડી રહી છે.

ગરણીઆને પોશાક પહેરાવ્યો, અને પછી ઘોડોની સરક હાથમાં આપી મહારાજે આયરનો વાંસો ચાખડ્યો. બોલ્યા કે

“ભીમા ગરણીયા ! વૃદ્ધ અવસ્થા છે. એટલે તમારે કાંઈ નોકરી નથી કરવાની. ખાઓ પીઓ ને આનંદ કરો.”

બાર મહિના ચાલે તેટલું પલાણીઆ વીડમાંથી ખડ, અને દસ કળશી બાજરો મહારાજે બેળાં મોકલાવ્યાં. અસવારો જઈને આજતે વાજતે ભીમાને સાતપડે મૂકી આવ્યા.

આજ પણ એના વંશજો એ ગરાસ ખાય છે.

શેત્રુજને કાઠે

શેત્રુજના કાંઠા બારે માસ લીલા હમ રહેતા. ગોઠણ ગોઠણ વા ઉચું ખેવડનું ખડ આઠે પહોર પવનમાં ફેરીયાં આવું. અને ખે ય કાંઠાની ભેસો, કુંગરાનાં ટુંકને તોડી નાખે તેવાં જનરમાન માથાં હલાવી, પૂછડાં ફગોળા ફગોળા ઉભે કાઠે ચારો ચરતી. પાસેની ગીરમાંથી સાવજની ડણકા સંભળાતી.

ખેય કાઠે પારેવાના માળા જેવાં આહિરોનાં ખે નેસડાં પડ્યાં છે. સવાર સાંજ ભેંસોના આંચળની શેડ્યોને ધમોડે અને જાશને વલોણે ખેય નેસડાં સીમ બધીને ગળવી મેલે છે. અંદર સળી ઉભી રહી જય એવાં ઘાટાં દૂધ દોણામાં સમાતાં નથી. વલોણાં ધુમાવતી આહિરાણીઓ નેતરાં ઉપર આખાં અંગને એવી તો છટાથી લોડાવે છે, કે શરીરમાં રૂપની છોળા જાણે છલકાઈ ઉઠે છે. કયાનાં સરોવર જાણે હેલારે ચડે છે.

પહોર દિવસ ચડતાં ખે ય નેસડાંમાંથી ભેંસો ધોળાને ખે છોકરાં નીકળે છે: એક છોકરો ને એક છોકરી: ખેયને દસ બાર વરસની

અવસ્થા વહી જાય છે. છોકરાને ઉઘાડે માથે વેંત વેંતનાં ઝોડીમાં ઝાળેલાં હોય છે, ને છોકરીનો મીઝલા લપને વાળેલ મોટો અંઝોડો ભાતીગળ કાપડની કુંચલીમાં ઢંકાયેલો હોય છે. એયના હાથમાં લાકડી: એય આંખલીની ઉંચી ઉંચી ડાળાએથી પાકા પાકા કાતરા શીધી કાઢી, લાકડીને ધાયે મનધાર્યા નિશ્ચાન આંટીને પાડી નાખે, અને વ્હેંચી વ્હેંચી ખાય. વાંદરા જેવાં રમતીયાળ એય છોકરાં ગોંદરાનાં ઝાડની ધટામાં ઝોળ કાળાંઓ રમે છે. ધણીવાર છોકરી એ છોકરાને જાણી લે છે. પણ ધણીવાર તો છોકરા જાણી જીતીને જ પોતાને જલાવા દે છે. આલણદેને જાણવી તે કરતાં એના હાથે જલાવું, એમાં દેવરાને વધુ આનંદ પડતો. ધણી વાર તો આ જાણી જોષને જલાષ જવાની, દેવરાની દાનત દેખાષ/આવતી, આલણદે ખીજાષને કહેતી કે “ તો કાંષ નહિ ખાષ ! આવી રમતમાં શી મજા પડે ? સાચુકલો તો તું દોડતો નથી ને. ”

“ તો તો સવારથી સાંજ સુધી ય તારે માથેથી દા જ નહિ ઉતરે, ખબર છે ? ”

માંઢી મોતી પડ્યું હોય તો યે વીણી લેવાય એવાં નિર્મળ, શેતલનાં પાણી ખળ ! ખળ ! નાદે આશ્યાં જતાં, અને આલણદે ને દેવરા બન્ને એખડ માથે બેસીને પાણીમાં પોતાના પગ ઘોળતાં. એય જણાંની દસે આંગળીએ માછલીઓ ટોળે વળતી, અને એમાંથી કાના પગ ઉજળા, તે વાતનો વાદ આલતો.

“ આમ જો દેવરા, મારા પગ ઉજળા. ”

“ એમાં શું ? કાઢીયાંના પગ તારાથી યે ઉજળા હોય છે. ઉજળાં એટલાં કાઢીયાં ! ”

“ ના, આયરથી ઉજળાં એટલાં કાઢીયાં. ”

“ એમ તો આપણા ગામનાં ગધેડાં ય ઘોળાં હોય છે. ”

ઉનાળાના અપોર થાતા ત્યારે આંબલી અને વડલાની છાંયડીમાં નદીની લહરીઓથી દેવરાની આંખો મળી જતી, વાગેળતી બેંસના શરીરનો તકીઓ કરી દેવરો પોઢી જતો, અને આલણદે એકલી ઉભી ઉભી ડાખાનું ખ્યાન રાખતી. કોઈ કોઈ વાર સમળીઓનાં પીછાં લઇને દેવરાનાં ઓડીયાંમાં ઉભાં કરતી. કોઈ વાર દેવરાની પછેડીની ફાંટે બાંધેલ બાજરાનો લીલોછમ રોટલો માછલીઓને ખવરાવી દઇ, પછી એ ભૂખ્યા છોકરાને પોતાના હાથનો ધડેલો ધરનો રોટલો ખવરાવવા બેસતી. ખાતો ખાતો દેવરો બોલતો કે

“અરેરે આલણદે ! મારી મા બચારી ગલદી થઇ ગઇ, એને હાથે હવે તારા જેવા રોટલા થાતા નથી.”

“તો હું તુંને દાડી રોટલા ધડીને લાવી દઇશ.”

“કેટલા દિ’ ? જોજો હો, બોલ્યે પળીશ ને ? ખુટલ નહિ આવે ?”

“હાં ! સમજી ગઇ ! તો તો આ લે !” એમ કહીને આલણદે અંશુરો ખતાવતી.

સાંજે ખાડુ ઘોળીને દેવરો પોતાને નેસડે જતો, ત્યારે ગળથી નોંધને એકાદ પાડરને હાંકવું ભૂલી જતો. પાછળથી આલણદે પાડર હાંકીને દેવરાને ધરે જતી, અને હાકલ કરી કહેતી કે

“એલા દેવરા, રોજ પાડર હાંકવું ભૂલી ગઇ, તે લાન ક્યાં બળ્યું છે ? આયરનો છોકરો થઇને આવો ભૂલકણો કાં થયો ? આ લે, હવે જો ભૂલીશ તો હું મારાં ડાખાં બેળાં હાંકી નાખશ.”

દેવરાની રડવાળી મા આ કુંજના બચ્ચા જેવી છોકરીને ટપર ટપર નોંધ રહેતી, અને એને ઉભી રાખીને ઘોળા તલનું

ગુંભું બરાવી કહેતી “લે માડી આલણુદે, તું રાજ પાડર મેલવા આવજ એનું આ મહેનતાણું.”

તૂર્ત દેવરો બોલતો “મા, દા’ડી દા’ડી તમે એને તલનાં ગુંબાં કાં બરાવો ? છ તો હેવાઇ થઇ જશે હો ? પછી નત્ત બીને આપણો ઉંબરો ટાચશે. ”

દાંત કાઢીને છોકરી પોતાને નેસડે ચાલી જતી.

ડોસી પાડોસીના ઘરમાં જઈને વગર બોલાવી, વગર સાંભળ્યે, વેવલી બનીને કહેતી “જે તો ખરી બાઇ ! કવી જોડય મળી જાય છે ! આવી છોડી આંગણે આવે તો મારે ભવની ભૂખ લાંગી જાય ને ? ”

“પણ ડોસી ! તમે તે રાજ માણસ કાં થાવ ? ક્યાં હરસર આયરનું ખોરડું, ને ક્યાં તમારો કૂખો ! ”

“અરેરે માડી ! થયું ત્યારે ! ” એમ બોલીને ડોસી કુંગર જેવડો નિસાસો મૂકતી.

(૨)

આલણુદેના અંગ ઉપર બાળાપણુ ઉતરીને હવે તો જોખ-નના રંગ ચડતા થયા છે. માથા ઉપરથી મોશલો ઉતરીને હવે તો ચુંદડી ઝોલણ મળે છે. હવે આલણુદે બેસો ચારવા આવતી બંધ થઇ છે; પણ સવાર સાંજ માથે પીતળની હેલ્થ મેલી નદીએ પાણી ભરવા નીકળે છે તે વખતે જ એક બીજાની સાથે ચાર આંખોના મેળાપ થાય છે. અને એમાં ય તે, આંખો હજુ મળી ન મળી હોય ત્યાં તો બેય જણાંની પાંપણો, કંજૂસ માણસના પટારા જેવી, તૂર્ત નીચે ઢળી જાય છે. બાળાપણુની એટલી છૂટી જીભો પણ જાણે આજ કાંઈ અદીઠ કારણથી કમ્પાઇ થઇ છે, ને મ્હોંમાંથી વાચા પુટતી નથી. વીરમ્ સાથે

બેસીને પાણી ઉલેચતી પોતાની બાળાપણની બેડીની ચુંદડીના છેડા નદીના વાયરાની અંદર ફરકતા હોય, અને એમ થાતાં માથાનો સવા ગજ ચોટલો બહાર ડોકીયાં કરી જતો હોય, તે જોવામાં પણ એમ છે એવું માનનારો દેવરો આયર, નીચે ઢળેલે પોપચે બેખડ ઉપર સનમૂન બેઠો રહેતો.

આલણદેનો બાપ માનશે, એ આશા હજી દેવરે ખોધ નથી.

x x x

“ના, ના, મારી સાત ખોટયની એક જ દીકરીને એ ડાસલીના ગોલાપા કરવા સારૂ ઢોરની જેમ દોરી નથી દેવી. માવતરમાં ખાધાનું ને પહેર્યાં ઓઢ્યાનું અઢળક સુખ લીધું, અને હવે એને એ રાંકના ઘરમાં જઈ થીંગડાં પહેરવાં, ખર્ચ ને ?”

“અરે આયરાણી, ખેય જણાંને નાનપણની પ્રીત્યું છે, અને થું દીકરીને એ દુઃખી થાવા દેશે ? વળી આપણને કરીયાવર કરવાની ક્યાં ત્રેવડ નથી ?”

“આપણે સોને મઢીએ તો ય એ પીટયાં ઉતારી લેશે. એને ખે તો છોડીયું છે, ઇ ખેય આંકેલ સાંઠ જેવી નણુંદું બાપડી દીકરીનાં ધરાણાં લુગડાં પહેરી ફાડશે. મારે એ નથી કરવું. હું તો અછો અછો સાયબીમાં દીકરીને દેવાની છું. અને આપણે ક્યાં ચિંતા છે ? સો ઠેકાણેથી આયરો અવાયા પડે છે.”

“પણ છોડીનું મન....”

“એ તો અણસમજી કહેવાય. ખે દિ’ આંસુ પાડશે. પછી વૈભવ ભાળશે ત્યાં બધુંય વિસારે પડી જશે.”

“ઠીક ત્યારે.” કહીને આલણદેનો બાપ ડેલીએ ચાલ્યો ગયો.

x x x

નેસને પાદર પરગામની બાંદૂકો વધૂટી. ઢોલ ત્રાંસા ધડુસ્યાં, શરણાધરોના મીઠા સર મંડાયા. પરદેશી આયરની જન, ગાજતે

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

વાજતે સામેયે ગામમાં ગઇ, અને તરવારધારી મોડબંધાએ પોતાના ગોઠણ સુધી ઢળકતા લાંબા હાથે સાસરાની ઉંચી ઉંચી ડેલીએ ઉભા રહીને તોરણનું પાંદડું તોડ્યું. વરરાજનાં તો બબ્બે મ્હેયે વખાણ થાવા લાગ્યાં, અને આયરોની દીકરીઓએ ઓરડે જઈને આણલદેને વાત કરી, “જહેન, આવો આયર કાઢ દિ’ ગામમાં પરણવા આવ્યો નો’તો. તું તો બહુ ભાગ્યશાળી.”

રાંદલ માના અખંડ બળતા બે દીવડાની સામે બેઠેલી, ડીલ લાંગ્રી પડે એટલાં સોનાં રૂપાંમાં શોભતી આલણદેનાં બેથ નેત્રોમાંથી ડળક ! ડળક ! આંસુડાં ચાલવા લાગ્યાં. દીવાની જ્યોત એ પાણીવાળી આંખોમાં ઝળહળી ઉઠી. અને રાંદલમાની મલકાતી મૂર્તિ સામે બે હાથ જોડીને મનમાં મનમાં આલણદે બોલી “હે મા ! તું સુરજ ડાડાની રાણી થઈને આ ફળેતી થાવા દ્રષ્ય ? તારાં સતના દીવડા બળે છે, ને શું હું ગાય ખાટકી-વાઢે દોરાઈ જઈશ ?”

માંડવા નીચે ગામોગામના આયરો એકઠા મળ્યા છે. નીખારેલ પાણુકોરાનાં નવાં લૂગડાં અને માથે પછેડીઓ પહેરી કેક જીવાનો કડીયાળી ડાંગ પછાડતા ટક્કા મારે છે. વરલાડડો ઢોલરો દ્વે આંગળીએ વેઢ પહેરી બાજઠ ઉપર વીરભદ્ર જેવો શોભે છે. સહુ પુલગુલાળી થઈને ફરે છે. ફક્ત એક દેવરાના અંગ ઉપર જ ઉજળાં લૂગડાં નથી, કે નથી મ્હેં ઉપર જરીકે તેજ. દેવરો બાનભૂલ્યો થઈને ભમે છે. બારી ઉઘાડીને આલણદે પછીતે નજર કરે છે, ત્યાં દેવરાને નીચે ઢળેલે માથે ચાલતો દેખે છે. કહે છે કે

આ ભાઠાળા ભમે, (ધ) રૂપાળાસેં રાત્રું નહિ,

(તું)સેલરીયો થઈને માણુને માંડવ દેવરા !

“અરે દેવરા ! આંહી ભમતારા આયરો રૂપાળા છે, પણ એ નાદાનોના રૂપથી હું રાજ થતી નથી. તું મારા માંડવા નીચે શીદ નથી મ્હાલતો ?”

“આલણદે ! હવે તો ડોલરીયા થઈને ફરવાના દિ’ વયા ગયા. હવે બળતાને શીદ બાળે છે બાઈ ? હવે તો ભૂલી બાવ. ને જ્યાં અંજળ દાણો પાણી લખ્યાં છે, તેની સાથે ફેરા ફેરા, કંસાર જમો, ને સંસાર માંડો. ”

“અરે દેવરા !

મળીયા મૂઠ ઘણાય, મનસાગર મળીયા નહિ,
(તેની) તરસ્યું રહી તનમાંય, દલ અમારે દેવરા !

વરઘોડીયાને માયરે પધરાવ્યાં છે. ચોરીએ ચડી ચાર આંટા ફરવાનો સમય થયો છે. પણ આલણદેની કાયા સ્થિર નથી રહેતી.

ફરતાં ચડે મું ફેર, મંગળ આંટા મન વન્યા
(મારી) આંખ્યુંમાં અંધેર, ચકડોળે ચિતડું ચડ્યું.

વર-કન્યા કંસાર જમવા બેઠાં. પણ એ કંસાર તો કન્યાને મન વિષ જેવો છે:

ચોરી આંટા ચાર, (હું) ફડફડતે દલડે ફરી
(પણ) કેમ જમું કંસાર, દઃખ માને મું દેવરા.

શેત્રુજીને કાઠે ઝાડવે ઝાડવાંની ને જળની માછલીઓની સાથે મેં જેની સાથે એક ભાણે બેસીને રોટલા ઘડવાના મીઠા કોલ દીધા, એ પુરૂષને ત્યજી, હું આજ કોની સાથે કંસારના ફાળીયા ભરવા બેઠી ? અરેરે, આયરાણીના બોલનું શું આટલુંજ મૂલ ? વિચારી વિચારીને કન્યા ઝુરે છે. પણ કુળમરજાના લંગર જેને પ્રગે પડી ગયાં, તેનાથી નાસી છૂટાવું નથી.

જન ઉલ્લસવાની થઈ છે. પાનેતરનો ધુમટો વાણીને આલણદે ઝોરડાની પાછલી પરસાળે ચાંબલી ઝાલીને ઉભી છે. શું કરે ! જલ કરડીને મરે ! કે છેડછેડીની ગાંઠ છોડીને વનશ-

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

વનના મારગ લઉં ? એવા મનસૂઆ ગાઠવે છે, ત્યાં દેવરો આવીને ઉભો રહ્યો.

“ આલણુદે, બાળાપણનો બેરખંધ આજ છેલ્લી આશિષ દેવા આવ્યો છે.

સીધાવો ભલે સજણાં, લીધો લાખેણો લાવ,
દેવરા કેરા દાવ, અમ કરમે અવળા પડ્યા.

અંતર વલોવાઇ જતું હતું, તેને દબાવીને દેવરો કાઇ પ્રેત હસે તેમ ખડ ! ખડ ! હસ્યો.

“હાં ! હાં ! દેવરા ! જાળવી જા !

દેવરા હાંત મ કાઢ્ય, દોખી તારા દેખશે,
થાશે હસવું ને હાણ્ય, વાતું બેચની વાંકશે.

“ આલણુદે ! હવે વળી વાત વાંઠીને શી થવાની હતી ? હવે હતું એટલું તો બધું ચ હારી ગયો. મારાં નાનપણથી સાચવેલાં રતન આજ રેલાઇ ગયાં. હવે શેની બ્હીક છે ? સીધાવો આલણુદે ! અને હવે ભૂલી જાઓ. ”

સસલી જેવી આલણુદે વેદ્યમાં બેઠી. પૈં સિંચાણાં. નળી-ઝેર વધેરાયાં. અને જોત જોતામાં તો વેલડું શેત્રુજી કાંકનાં ઝડવાં વળોટી ગયું. કુધરમાળના રણકાર, આધે આધેના વગણમાં આલણુદે રોતી હોય તેના રૂદન-સ્વર જેવા, પાદર ઉભીને દેવરો સાંભળતો રહ્યો.

“ સજણુ ચાલ્યાં સાસરે આંસુડાં ઝેરી,
ખાડોસી હાલ્યાં વોળામણે માવતર ધ્યાં વેરી.

માવતર ધ્યાં વેરી ને કીચો
સુખદુઃખ મનમાં સમજી લીચો

“કે” તમાચી સૂમરો, ચયાં સાજણુ ને તણ ચે શેરી,
“સાજણુ ચાહ્યાં સાસરે આંસુડાં ઝેરી.”

(૩)

નદીને તીરે ઝાડ ઉભાં છે. વેદ્યમાં એઠેલી આલણુદે એ
ધટામાં પણ પોતાના વાલમનાં સંભારણાં ભાળે છે. “આહાહા !
આંહી આવીને નદી કઠિ દેવરો રોજ સવારે દાતણુ કરતો. ને હું
એને તાળાં દોહીને શીણાળાં દૂધ પાતી !

(આ) તરવેણીને તીર, (અમે) સાગ વનેય સરજ્યાં નહિ
(નીકર) આવતડો આહીર, દાતણુ કરવા દેવરો.

“અરેરે ! હું માનવીનો અવતાર પામી, તે કરતાં આ નદીને
કઠિ વનનું ઝાડવું સરજાઈ હોત તો કેવું સુખ થાત ? રોજ
મારો પ્રીતમ દેવરો દાતણુ કરવા આવત ત્યારે હું મુંગું મુંગું
ઝાડવું થઈને એનાં દર્શન તો કરત ! મારી ડાળીઓ ઝુલાવીને
એને વીંઝણો તો ઢાળત ! મારી છાંયડી કરીને એનો તડકો તો
ખાળત ! પણ કર્મની કઠણાઈએ હું તો સ્ત્રીનો અવતાર પામી !”

બપોરના તડકા થયા. વૈશાખની લૂ વરસવા લાગી. જનૈયા
જૂખ્યા થયા. નદી કઠિ આવ્યો એટલે ટીમણુ કરવા માટે ગાડાં
છોડવામાં આવ્યાં. સહુએ ખાધું, તે પછી નદીને વીરડે સહુ
જનડીઓ પાણી પીવા ગઈ. એક પછી એક જનડીએ વીરડે
હલેચ્યો, પણ પાણી આછયું નહિ. જનડીઓ અરસપરસ હોડ
વદી કે

“એલી ખાછયું, જેને પોતાનો વર વાલો હશે એને
હાથે પાણી આછરશે.”

રૂપાળા હાથની સુંવાળી સુંવાળી થપાટો વીરડાનાં ડોળાં
પાણીને વાગવા લાગી. પણ પાણી તો એકેય આહિરાણીના

ચૌરાશ્રની રસધાર : ભાગ ૫

અંતરની વ્હાલપની સાક્ષી પૂરતું નથી. થાકીને જનડીઓ સામસામી તાળીઓ આપવા લાગી. ત્યાં બે ચાર જણી બોલી,

“ એલી એય, ઓલી વહુલાડીને ઉતારો વેલ્યમાંથી હાથ ઝાલીને હેડી. જોઇએ તો ખરા, ઇ નવી પરણીને આવે છે તે વર ઉપર કેવુંક હેત છે ? ”

મનની વરાળને પાણી કરીને પાંપણે ટપકાવતી આલણુદે વીરડાને કહી આવી. આવીને મંત્ર બોલે તે રીતે મનમાં બોલી:-

(આ) વેળુમાં વીરડા ખુંદો ન ખમે વીર
(પણ) આછાં આવજો નીર, જે દ્રવ્ય ઉભો દેવરો !

“આ મારો વીર વીરડો, બીજી સ્ત્રીઓનાં ખુંદણ ખમી શક્યો નહિ. એનાં પાણીને ચોકખાં કરવાનું કાષ્ઠી ન બન્યું. અને હવે એને કુટલોક ખુંદવો ! હવે તો, હે વિધાતા ! જે દિશામાં મારો પ્રિયતમ દેવરો ઉભો હોય, તે દિશામાંથી આછાં નીરની સરવાણીઓ ચાલી આવજો ! ”

એટલું કહીને જ્યાં આલણુદેએ એક જ છપ્પનું ભરીને વીરડો ઉલેચ્યો, ત્યાં તો પોતાનાં પીયરની દિશામાંથી વીરડામાં આછી સેરો આવવા લાગી. દેવરાનો સદેશો દેતી હોય તેમ સરવાણીઓ બડબડીયાં બોલાવી દેવરાના અંતર સરીખા ચોકખા પરપોટા પાણી ઉપર ચડાવવા લાગી. ઘડીક વારમાં તો વીરડો જાણે મોતીડે ભર્યો હોય, તેવી કાળી, વાદળી, લીલી, પીળી ને ઘોળી ઝાંકરીઓ પાણીને તળીયે ચળકી રહી. આખી જાને આખું પાણી પીધું. જનડીઓમાં વાતો ચાલી કે “વાહ રે વહુવારનાં હેત ! ઢાલરો કેવો નસીબદાર ! ”

x

x

x

વરઘોડીયાંનાં સામૈયાં થાય છે. ઢાલરાનું કળશી કુટુંબ મુળવહુવારનાં પગલાં ચયાં જાણીને કોડે ઉભરાય છે, પણ મહુને તો એ હેતુમીતમાં કયાંયે કંપ નથી:

સામેયાના સૂર પુલ-હડો ફાવે નહિ,
દેવરા મારે ફૂર, ઢાલરે મન ઢળે નહિ.

વરધોડીયાને પુલ દડે રમાડો ! ગલાલની કાથળીઓ ભરાવો !
ઢાલરાને લગનનો પૂરેપૂરો લાવો લેવરાવો ! કાડભરી લાઝીને
ઓછું ન આવવા દેજો ! પણ

મૂઠી ભરીને માર ગલાલનો ગોઠે નહિ,
અંતરમાં અંગાર દેવરા વણુ દાગી દિયો.

આલણુદેનું શરીર ઢાલરાના હાથના ગલાલના માર શી રીતે
ખમી શકે ? એને તો એ ગલાલની મૂઠીઓ સળગતા અંગારા
સરખી લાગતી હતી. દેવરા વિના બીજાના હાથનો ગલાલ શે
સહેવાય ?

x x x x

થાંલ થડકે મેડી હુસે, જોલણુ લગ્ની ખાટ
સો સજણું લલ આવીયાં જેની જોતાં વાટ

એવા ઉજળા મારતા અંતરે ઢાલરો અધરાતે દાયરામાંથી
છૂટા પડીને પોતાના ઝાકમઝોળ દીવડે દીપતા ઓરડા તરફ
આત્મો આવે છે. ઓરડામાં કેમ જાણે નાનકડું આભામંડળ
ઝાઠવાઈ ગયું હોય તેવું, ચારે બીંતે ચોડેલ ચાકળા ચંદરવાનાં
આબલાં ઉપર દીવાનું તેજ ચળકારા કરતું હોવાથી દેખાય છે.
ક્યારની મારા પગલાંના અવાજ ઉપર કાન માંડીને આચરાણી
આવૂર હેયે ઓરડાને બારણે ટોડલા જાલી ઉભી હશે, એવું ચિંત-
વતો ચિંતવતો ઢાલરો જ્યાં ઓસરીએ ચડે ત્યાં તો ઉલટું પોતાનું
નવી વહુને મલકાવેલે મેઢે ઓરડામાં બેઠેલી દેખીને ઢાલ-
રાના ઉતાવળે ડગલાં દેતા પગ ઢીલા પડી ગયા. માતાએ ઉલ-

ટથી શણગારેલ ઝોરડામાં આલણદેને શું કાંઈ ઉણપ લાગી હશે ! હસીને સામી ડગલાં માંડવાને બદલે સુનકાર હેયે બેઠી કેમ રહી છે ? માવતરની લાડકવાયી દીકરીને મહીયર સાંભરતું હશે ? કે શું હું એને મનગમતો નહિ હોઉં ?

એવી ચિંતાએ ચડીને, ભી જેમ પોતાના સ્વામીને મનાવવા કામળ ધલાળે કરે તેમ પુરૂષ ઉઠીને પરણેતરને રીઝવવા માટે મહેનત કરવા માડ્યો.

“આલો આલણદે ! તારો ચોટલો ગૂંથી દઉં. તારા માથામાં પુલેલ તેલનાં કચોળાં ઠલવું. આલ્ય, મન ઉપરથી ભાર ઉતારી નાખ.”

એમ કહીને ઢોલરો અડકવા આવ્યો. ત્યાં તો હરણી પારાધીને દેખીને ફાળ ભરે તે રીતે આહિરાણી કુદીને આધેરી જઈ બેઠી.

“કાં ?”

“કાં શું ?”

ચોટો આરજ હાથ ગૂંથ્યો ગોરે માણસે
(એનાં) ગુણની વાળેલ ગાંઠ દોરો છોડે દેવરો

“આયર ! આ ચોટલામાં તો બીજા હાથનો દોરો ગુંથાઈ ગયો અને કપાડની એ ગાંઠ વળી ગઈ. હવે તું આધેરો રે’જે. સંસ્કારને સંબંધે હું તારી પરણેતર ઠરી છું ખરી, ને મરીશ ત્યાં સુધી તારા ધરમાં રહી તારા ગોલાપા કરીશ. પણ તારો ને મારો છોડો ય અડવાના તો રામરામ જાણુને.”

ઢોલરો સમજી ગયો. છુટડો ગળી ગયો. પણ માન્યું કે થોડીક પંખાળીશ ત્યાં જૂની પ્રીત બૂલીને નવા નેહ બાંધશે. એવું ચિંતવીને ફરીવાર ફાસલામણાં આલ્યાં :-

“આલણદે ! મુંઝા મા. ઉતાવળી થા મા. એમ કાંઈ આપો ભવ નીકળવાનો છે ? આપણે તો આયર વરણુઃ જૂની વાતો ભૂલી જવામાં આપણને એવ નથી. આવ આપણે ચોપાટ રમીએ.”

“ઢાલરા ! તું જેવો ખાનદાન આયર આજ શીદ ચીથરાં ફાડી રહ્યો છે ! તુને ખબર નથી આયર, પણ

આવ સોનાને સોગઠે, પરથમ રમીયલ પાટ (તિદિ) હેયું ને જમણા હાથ, ઢા'માં જીતેલ દેવરો

“અમારી ચોપાટ તો ક્યાંની રમાઈ ગઈ છે, એમાં માઈ' હેયું ને જમણા હાથ, ખે ય દેવરો જીતી ગયો છે. હવે હું શેણે રમું ?”

“કાંઈ નહિ આલણદે. તારું ચિત ચકડોળે ચડ્યું છે. આજની રાત તું નીંદર કરી જા. મનના ઉકળાટ હેઠા ખેસી જશે. લે તને ઢાલીયો ઢાળા દઉં. સુખેથી સુઈ જા. બ્હીશ મા. હું તારી મરજાદ નહિ લોપું.”

એમ કહીને ઢાલરે ઢાલીઓ ઢાળીને તે પર મશરૂની તળાઈ બિછાવી. પણ આલણદેને તો એ ગોખરૂની પથારી ખરોખર છે.

કીમ સોઈ સજણાં, મું સૂતે ય સખ નહિ
પાંપણનાં પરીયાણુ બાળ્યા વણુ ભાંગે નહિ

“મારે શી રીતે સૂવું ? મારી ખે પાંપણો નોખી પડી ગઈ છે, એ દેવરાનાં દર્શન ક્યાં વિના તો ભેળી જ થાય તેમ નથી. પોપચાં ખીડાવાની જ ના પાડે છે. જે દિ' એને જોશું, તે દિ' જ હવે તો ઝંપીને સૂશું, નીકર જીવતર આપું ય જામવાનું જ છે.”

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર ભાગ : ૫

મનાવી મનાવીને ઢોલરાની જીભના કુચા વળી ગયા. મનો-
રથ જેના મનમાં માતા નથી એવો કાટતી જીવાનીવાળો આહિર
આજ પરણ્યાની પહેલી જ રાતે પોતાની પરણેતરના આવા
આચાર દેખીને અંતરમાં વલોવાઈ ગયો. એનાં રૂંવાડાં ખેડાં થઈ
મયાં. એના શરીરમાં ચરેરાટી છૂટી. અને હોઠ કમ્પવા લાગ્યા.
ધીરે ધીરે ક્રોધ ઉપડવા લાગ્યો. આંખો ત્રાંબાવરણી થઈ ગઈ.

“અરરર ! એક સ્ત્રીની જાત ઉઠીને આટલી હદ સુધી મને
તરછોડે ? પરણ્યા પછી પણ પારકા પુરુષનું નામ ન છોડે ? એમ
હતું તો મને પ્રથમથી કાં ન ચેતાવ્યો ? મારી ફજેતી શીદ
ખોલાવી ? મને ટળવળતો કાં કરી મેલ્યો ? બલાતકાર કરે ?
ચોટલે ઝાલીને બહાર કાઢું ? કે આંહી ને આંહી કટકા કરે ?”

થર ! થર ! થર ! થર ! આખું અંગ ધ્રુજી ઉઠ્યું. ધગધગતા
શબ્દો હોઠે આવીને પાછા વળી ગયા.

“ના, ના, જીતવા ! એમાં એનો શો ગુન્હો ! જન્મનો જે
સંગાથી હતો, એના પરથી સ્ત્રીનું હેત શી રીતે ખસે ? આખો
બવ બાળીને પણ આંહી કુળ મરજદને કાળે મારાં વાસીદાં
વાળવા જે તૈયાર થઈ છે, એ શું મારવા લાયક ? કે પૂજવા
લાયક ? હું ભૂલ્યો. મારા સ્વાર્થે મને જાન ભૂલાવ્યું. આવી
જોગમાયાને મેં દુભાવી !”

અંતરમાં ઉછળેલું બધુંય વિષ પી જઈને ઢોલરો બહાર
નીકળ્યો. ઓસરીમાં પથારી નાખીને ઉઠી ગયો. આલણદેએ
આખી રાતનું જાગરણ કર્યું.

ભગકડું ચાતાં તો આલણદે ધરનાં કામકાજમાં સહુની સાથે
લાગી પડી. બાણના સુંડ બરી બરીને ભેળા કરવા માંડી,
વાળવા લાગી અને તેવતેવડી નણદોની સાથે બાણનું વલોણ
ધૂંમવવા લાગી. સાસુજીએ ઉઠીને નવી વહુને ધૂળ રાખમાં
રેળાતી દેખી.

“અરે દીકરા, આવીને તરત કે કાંઈ વાસીદાં હોય ? મેલી દે સાવરણી. હમણાં તો બેટા, તારે ખાવા પીવાના ને હરવા કરવાના દિ’ કેવાય.”

“ ના બાઈજી, મને કામ વગર ગોઠે નહિ. પાંચ દિ’ વેણું કે મોકું, કરવું તો છે જ ને ! ”

વહુના હાથ અડયા, ત્યાં ત્યાં જાણે મોતીડાં વરસ્યાં. સાસુ ને નણંદો તો હોઠે આંગળી મેલીને ટગર ટગર જોઈ જ રહી, કે ઓહોહો ! કેવી ચતુર વહુ આવી છે !

પણ વચ્ચે વચ્ચે વહુના હાથમાં સાવરણી ને નેતરાં થંભી જાય છે. વહુને કોઈ બોલાવે તો એ સાંભળતી નથી. આંખો કોઈ જાણે ક્યાંય ફાટી રહે છે. એ વાતનું ધ્યાન કોઈને નથી રહ્યું.

જમવા ટાણું થયું છે. સાસુએ હોંશિ હોંશિ જીવના કુલ જોવા ચોખ્ખા રાંધ્યા છે. “વહુ, દીકરા, થાકી ગઈ હજાર, માટે બેસી જ ફળફળતા ચોખ્ખા ખાવા.”

ચોખ્ખામાં તપેલી ભરીને ઘી રેડ્યું. દળેલી સાકર છાંટી. પણ કાણ જમે ! વહુ તો બેઠી બેઠી લવે છે કે

ઉનાં ફળફળતાં ય ભોજનીયાં લાવે નહિ
હેતુ હૈયામાંય દાઝે સૂતેલ દેવરો

“ અરે રે, ઉનાં ભોજન તો હું શી રીતે જમું ? મારા અંતરમાં દેવરો સૂતો છે, તેની કામળ કાયા એ ઉના કાળીઆથી ક્યાંઈક દાઝી જાય તો ? ”

એવી વ્હાલાની વિજેગણ એક બાળુથી ખાતી પીતી નથી, ને ખીજી બાળુ કુળધર્મનું જતન કરવાનું ક્યાંય ચૂકતી નથી. પણ દિવસ પછી દિવસ વીતતા ગયા, તેમ તેમ એનું ચિત્ત ચક્રોળે ચડવા લાગ્યું. અંતરના ઉત્પાત સંતાડવા આલણદે બહુ બહુ મૂંઝી. પણ એનું ચિત્તબ્રમ ઉઘાડું પડવા લાગ્યું.

મેલીની ઈંઢાણીને માથે ત્રાંબાની હેમ્ય મેલી સૈયરાના સાથમાં પાદરને કુવે પાણી ભરવા જાય છે, બધી સૈયરા આઠ આઠ ખેડાં ભરીને ચાલી જાય છે. તો યે ચાલણુદેની એક પણ હેમ્ય હજી ભરાતી નથી. પાણીમાં જાણે કે દેવરાનો પડછયો પડ્યો હોય, ઝાડવામાં જાણે દેવરો પારેવું બનીને ધૂધવાટા કરતો હોય, વાદળાંમાંથી જાણે દેવરો આંસુડાં વરસાવતો હોય, દિશ્વાઓ જાણે દેવરાની ધવાયલી બાતીના રૂધિરથી રંગાઈને રાતી થઈ ગઈ હોય, એવી કંપના કરતી કરતી ચાલણુદે ઉભી રહે છે. સીંચણ હાથમાં થંભી રહે છે. એમ ને એમ દિવસ આથમે છે, કુવામાં પડછયો દેખાતો બંધ થાય છે, પારેવાં ધૂધવાટ મેલીને માળામાં લપાય છે, વાદળાં વિખરાય છે. દશાઓ ઉપર અંધારાના પડછ ઉતરે છે, ત્યારે ચાલણુદે ઠાલે ખેડે ધરે આવે છે, અને સાસુના ઠપકા સાંભળીને લવે છે કે

સીંચણ ચાલીસ હાથ પાણીમાં પૂચ્યું નહિ
વાલ્યમની જાતાં વાટ દિ' અથમાવ્યો દેવરે

“ હે બાઈજી ! સીંચણ તો ઘણું ય ચાલીસ હાથ લાંબું હતું. પણ પાણીને પહોંચ્યું જ નહિ. મારો દિવસ તો દેવરાનું વાટ જોવામાં જ આથમી ગયો. ”

નિસાસો નાખીને સાસુ બોલ્યાં કે “ અરેરે ! આ હરાયુ ઢોર આંહી ક્યાંથી આવ્યું ? આનું તો ફટકી ગયું લાગે છે આ તો મારું કુળ બોળાવવાની થઈ ! ”

(૩)

સાજણ ચાલ્યાં સાસરે, આડાં દઈને વંન
રાતે ન આવે નિંદરા દિ'નાં ન ભાવે અન્ન
દિ'નાં ન ભાવે અન્ન તે કેને કહીએ
વાલાં સજણાંને વેણે વળ્યાં સહીએ

સાંજનું ટાણું છે. દેવરા પોતાના ઘરની ઓસરીએ બેઠો છે. ડોસી આવીને પૂછે છે કે

“ ગા, આજ તો તારા સાર જારનો ખીચડો મેલું છું. ભાવશે ને ? ”

“ માડી, મને ભૂખ નથી લાગી. ”

“ ભૂખ કેમ ન લાગે બેટા ? ફક્ત રોટલો લઈને સીમમાં ગયો તો, એમાં શું પેટ ભરાઈ ગયું ? ”

“ પણ માડી, હમણાં મને પેટમાં દીક નથી રહેતું. ”

“ આપુ ! ગઈ વાતને પછે ભવ બધો સંભાર્યા જ કરાય છે ? હવે તથ્યા મેલી દે ને એ વાતની ? ”

“ ના મા, એવું કાંઈ નહીં. ” એટલું બોલતાં દેવરાને ગળે કુમો ભરાઈ આવ્યો.

દેવરાની બે જુવાન બહેનો ઓસરીના ખારણીયામાં ખીચડો ખાંડતી હતી તેની આંખમાં પણ લાંછનું ગળેલું શરીર જોઈ જોઈને જળજળીયાં આવી ગયાં.

“ દીક માડી, ખીચડો કરજો. સહુ બેશાં બેસીને આજ તો ખાશું. ”

“ બસ મારા આપ ! ”

ડોસીને તો જાણે કે આરે મેઘ ખાંગા થઈ ગયા.

બરાબર એ ટાણે એક બાવો ને બાવણ એકતારો વગાડતાં વગાડતાં ચાલ્યાં આવે છે, ને એના લજ્જનનાં વેણ સાંભળીને દેવરાના કાન ચમકે છે:—

પેલા પેલા જુગમાં રાણી, તું હતી પોપટી ને,
અમે રે પોપટ રાજ રામના.
ઓતરા તે ખંડમાં આંબલો પાક્યો ત્યારે,
સડલે મારી મને ચાંચ, રાણી પોંગલા.

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

હ રે પાપીડે મારા પ્રાણુ જ હરીયા ને,
તું ચ નો હાલી મોરી સાથ, રાણી પીંગલા.
કનડા સંભારે ખમ્મા ! પૂરવ જલમના સેવાસના !

દેવરાને લજ્જન બહુ પ્યારં લાગ્યું. એણે બાવા-બાવણને
બોલાવી પોતાની ઓસરીએ બેસાડ્યાં. લજ્જન આગળ ચાલ્યું:—

બીજા બીજા જુગમાં તું રાણી મૃગલી ને
અમે મૃગેશ્વર રાય, રાજા રામના.
વનરા તે વનમાં સાંધ્યો પારધીડે ફાંસલો ને,
પડતાં છાંડ્યા મારા પ્રાણુ રાણી પીંગલા.

હ રે પાપીડે મારા પ્રાણુ જ હરીયા ને,
તોય નો આવી તું મોરી પાસ, રાણી પીંગલા.
કનડા સંભારે ખમ્મા ! પૂરવ જલમના સેવાસ રે !

સાંભળી સાંભળીને દેવરાની છતી વીધાવા લાગી:—

ત્રીજા ત્રીજા જુગમાં રે તું રાણી આમણી ને,
અમે હતા તપેસર રાય રે.
કંડળીક વનમાં રે પુલ વીણવા ગ્યાંતાં મને
ડસીઅલ કાળુડો નાગ, રાણી પીંગલા.

હ રે પાપીડે મારા પ્રાણુ જ હરીયા ને,
તોય ન આવી તું મોરી પાસ, રાણી પીંગલા.
કનડા સંભારે ખમ્મા ! પૂરવ જલમના સેવાસ રે !

ચોથા ચોથા જુગમાં તું રાણી પીંગલા ને,
અમે ભરથરી રાય રે.

ચાર ચાર જુગનો ઘરવાસ હુતો રે,
તોય નો હાલી તું મોરી સાથ, રાણી પોંગલા.
દનડા સંભારો ખરમા ! પૂરવ જલમના સે'વાસ રે !

આડોસી પાડોસી તમામ લજ્જન ઉપર થંભી ગયાં છે. દેવરા જેવો વજ્જની છાતીવાળો જુવાન પણ આંસુડાં વહાવી રહ્યો છે. ઘરમાં ઘરડી મા રહે છે, ઓસરીમાં જુવાન બે બહેનો રહે છે, પાલવડે આંસુડાં લૂછતાં જાય છે, “તોય નો આવી તું મોરી પાસ” ના પડધા ગાજી રહ્યા છે, તે વખતે વેદ્યની ધુધર-માળ રણકી, અને ડેલીએ જાણે કાષ્ટએ પૂછ્યું કે “દેવરા આયરનું ઘર આ કે ?”

પોતાનું નામ બોલાતાં તૂતુંજ દેવરો ડેલીએ દોડ્યો અને કાષ્ટ પરદેશી પરીણાને દેખીને, ઓળખાણ નહોતી છતાં બહાણું સચું આવ્યું હોય તેવે અવાજે કહ્યું,

“આવો બા, આવો, આ જ ઘર રામ ધણીનું, ઉતરો.”

ઠેકડો મારીને ગાડાખેડુ નીચે ઉતર્યો. બે ય જણા ખંભે હાથ દબને ભેટયા. બળદનાં જોતર છોડી નાખ્યાં. મહાદેવના પોડીઆ જેવા રૂડા, ગરૂડના ઇંડા જેવા ધોળા, અને હરણ જેવા થનગનતા બે બળદને, અમુલખ ભરતભરેલી ઝૂલ્યો ઉતારી લઇને દેવરે ગમાણમાં બાંધી દીધા. નાગરવેદ્ય જેવું, આપાદ મહિનાનું નીલું ધાસ નીચું. ગળે ધુધરમાળ બાંધેલી તે ગજવતા બેય બળદ ખડ બટકાવવા મંડયા. અને પછી હાંજોઝાકીયા માફનો પડદો ઉંચો કરીને કંકુની ઢગલીઓ થાતી આવે તેવી પાનીઓ-વાળી એક જોખનવતી સ્ત્રી નીચે ઉતરી. વેદ્યને ગાડાખેડુ મોખરે આપ્યો, સ્ત્રીએ પાછળ પગલાં દીધાં. અગ્નિયો ગાડાખેડુ ઓસરીએ ચડ્યો, અને ડોસીને ટોકા કર્યો,

“આધ, આ અમારી બહેનને પોંખી દ્યો.”

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

ચકિત થાતાં ડાસી બહાર આવ્યાં. આ બહેન કાણ ? પોંખણાં શેનાં ? આ ગાડાખેડુ ક્યાંનાં ? કાંઈ સમજાતું નથી. ગાડાખેડુએ પોતાની સાથેની ઝીને કહ્યું,

“બોન, બાપ, સાસુને પગે પડ.”

યુવતીએ ડાસીના પગમાં માથું ઢાળી દીધું. વગર ઝોળખ્યે ડાસીએ વારણાં લીધાં. દેવરાની બન્ને બહેનો મહેમાનને ઘરમાં લઈ ગઈ. અને દેવરો તો ઝાસરીએ આવીને ઢાલરા સામે ચકળ ! વકળ ! તાકી જ રહ્યો.

“ ઝોળખાણ પડે છે. ? ” ઢાલરાએ પૂછ્યું.

“ થોડી થોડી ! તાળ જ નોચા હોય એવી અણસાર છે. ”

“હું ઢાલરો, દેવરા ! તારું હાથું તેને. હું ચોરી ગયેલો. તે આજ પાશ્વું દેવા આવ્યો છું.”

“ શું બાઈ ? ”

“ તારું જીવતર ! તારી પરજીતર. ”

“ મારી પરજીતર ? ”

“ હા બાપ, તારી પરજીતર. દેવતાની સામે તને વરેલી તારી પરજીતર. મેં તો ભૂલથી વેચાણ લીધેલી. વહેવારને હાટડે માનવી વેચાતાં મળે છે, પણ માનવીએ માનવીએ ફેર છે, એની મને જાણ નહોતી દેવરા ! ”

“ આયર ! બાઈ ! ” એટલું જ બોલાયું. દેવરાની છાતી ફટવા લાગી.

“દેવરા, જરાય અચકાઈશ મા. પરણ્યો ત્યારથી જ એ તો માની જણી બોન રહી છે. તેત્રીસ કરોડ દેવતા સાખ પૂરે છે.”

કપાળ ઉપર પરસેવાનાં ટીપાં યાજ્યાં હતાં. તેને લૂછતો લૂછતો દેવરો કાંઈક વિચારે ચડી ગયો. પછી મનમાં કાંઈક નક્કી કર્યું હોય, એવે અવાજે પોતાની માને સાદ પાડ્યો,

“માડી ! બેય બોનું ને પાનેતર પહેરાવો અને કટાંબને બોલાવો. ઝટ કરો. સમો જય છે. ”

ઢાલરા ચેત્યો. “અરે ભાઈ, આ તું શું કરછ ? હું આટલા સાદું આવ્યો તો ? ”

“તું ! ઢાલરા, તેં તો એવી કરી છે કે માઈ ચામડું ઉતરડી તારી સગતળીયું નખાવું તો ય તારો ગણ ન જાય. અને તારા જેવા આયરને મારી બોનું ન દઉં તો હું કેને દહશ ? ”

“ પણ ભાઈ, બે— ”

“ બોલ મા, બાર હોત તો ય ઓછી પડત. ”

દીકરીયું દેવાય, વવું દેવાય નહિ,
એક સાટે બે જાય, ઢાલ માગે તો ય ઢાલરા.

“ ઢાલરા, ભાઈ, દીકરીઓ તો દેવાય, પણ પોતાની પર-છોતરને પાછી આણીને સોંપી દેવી, એ તો મોટા જોગી જતિથી ચે નથી બન્યું. હું બે આપું છું, તો પણ તારું લેણું તો મારા ઉપર ચડેલું જ જાણજે. ”

ઘડીયાં લગ્ન લેવાણાં. થડોથડ બે માંડવા નખાણા. એકમાં દેવરા અને આલણદેની જોડ બેઠી : ખીજમાં ઢાલરા અને દેવરાની બે બહેનોની ત્રિપુટી બેઠી. જોડાજોડ વિવાહ થયા. અને પછી તો એ પાંચ છોકરાં, ને છઠ્ઠી ડોસી, જ્યે માનવીની છાતીઓમાં સુખ કયાંય સમાયાં નહિ, છલકાઈ ગયાં. સહુએ સાથે બેસીને જરનો ખીચડો ખાધો.

રખાવટ

કુંડ કાવાવ ગામના અવેડા ઉપર પચીસ ઘોડાં ચહક! ચહક! પાણી પીયે છે. અસવારે ઢીલી મેલી દીધેલી લગામે પાણીમાં પલળી રહી છે. ઘોડાંનાં શરીર પરસેવે રેળ-ઝેળ છે. તેમજ અસવારોનાં કપડાં પણ ભીંજાઈ ગયાં છે. આખી વહાર કાઢી પંદર વીસ ગાઉનો લાંબો પંથ કરીને ચાલી આવતી લાગે છે. પ્રાગ્જના દોરા પુટતા હોવાથી, કુંડાવાવ ગામના ખેડુઓ સાંતી જોડી, વૈશાખ મહિનાને ટાઢે પહોરે ખેતર ખેડવા માટે ઉતાવળે ઉતાવળે ચાલ્યા જાય છે.

“આંહીથી દેરડી ફટલી રહી?” અસવારોમાં જે મોવડી હતો તેણે થાકેલે અવાજે પોતાના સાથીઓને પૂછ્યું.

“બાપુ, દેરડી હજી ત્રણ ગાઉ આઘી રહી.” પાસવાનોએ જવાબ દીધો.

“ઝોહોહો ! હજી ત્રણ ગાઉ?”

“બાપુ, ઘોડાં દબાવ્યાં ઝોટલે દેરડી આવ્યું સમજો ને? જરા ચોંપથી લીધે જશું.”

“ પણ ભાઈ, મને તો ચાર દિ’ની લાંધણ હોય એવી ભૂખ લાગી છે. હવે તો રગું તૂટે છે.” ભૂખ્યા થયેલા જીવાન સર-દારે એમ કહીને એક બગાસું ખાધું. એની આંખમાં અંધારાં આવી ગયાં.

“ ખમા બાપુને ! હવે દેરડી દૂકડું જ છે. બાપુ વાટ જ જોતા હશે. જતાં વેંત શીરામણી ઉપર ખેસી જાઈએ. આંહી અંતરીયાળ તો ખીજું શું થાય ? ”

આમ વાતો થાય છે, અને ઘોડાં પાણી ચસકાવી ચસકાવીને લાદ કરે છે, ત્યાં એક ખેડુતે તૂર્ત સાંતી ઉભું રાખ્યું. પાછલા અસવારને પૂછી લીધું કે “ કયા ગામના દરબાર છે ? ”

“ ગોંડળ, બાપુ સગ્રામજીના કુંવર પથુભાભાઈ છે.”

“ તે શું છે ? ”

“ ભાઈ ભૂખ્યા થયા છે.”

એટલું જાણીને તૂર્ત જ પટેલ કુંવર તરફ ફર્યો. રામ રામ કરીને કહ્યું કે “ બાપુ, ભૂખ લાગી હોય તો પછી આ પણ ગોંડળનું જ ગામ છે ને ! આંહી કયાં વગડો છે ? સહુને ઘેરે ગોંડળનો જ પ્રતાપ છે. પધારો ગામમાં.”

“ પણ બાપુ વાટ જોઈ રહેશે.”

“ અરે બાપુ, ધુબાકે રોટલા થઈ જશે. નાડા વા’ સૂરજ ચડે, એટલે ચડી નીકળજો ને ? ”

“ સાહે, ચાલો ત્યારે.”

બટ દબને પટેલે સાંતી પાછું વાળ્યું. મોખરે પોતે, ને પાછળ પચીસ અસવારોનો રસાલો : એમ આખી મંડળી પટેલની ડેલીએ આવી. ચોપાટમાં ઢાલીઆ ઢાળી, માથે ધક્કીઓ પાથરી, ગોંડળના કુંવરને ખેસાડયા. ચૂલો ચાલતો થયો. બેસો દોવાઈ ગઈ. દબેલી સાકરની ડબરીએ ભરાઈ ગઈ. ગોંડળના

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

કુંવરે એ બગાચાં ખાધાં ત્યાં તો પટેલે સાદ ક્યો કું “પધારો બાપુ બાજઠ માથે.”

કણ્ણીએ ઉલટભેર તૈયાર કરેલી સાદી પણ સાચા અંતરની મીઠપથી ભરેલી મહેમાની માણીને કુંવર ઉભા થયા. કોઠો ઠરીને હીમ થઈ ગયો. પોતાની વસ્તીને આવી હેતાળ અને આવી રસકસભરી જોધને પોતાને મનમાં મોટી મોજ આવી ગઈ. મનમાં થયું કે

“અરે, હું આવતી કાલનો ગોંડળનાં બારસો પાદરનો ધણી બાજ જેને ધરે હાથ એકા કરું, એની સાત પેઢીનું દાળદર ભુક્કા ન થઈ જાય, તો ગોંડળનું બેસણું લાજે ને !”

“પટેલ, ગામના તળાટીને બોલાવો.”

તળાટી વાણીયો આવ્યો.

“તળાટી, દોત કલમ અને દસ્તાવેજનો કાગળ લાવો.”

તળાટી કાગળીયો લાવ્યો.

“હવે એમાં લખો, કે કુંવર પથુભા ભૂખ્યા થયા હતા, તે પટેલને ધરે આજરોજ શીરામણી કરવા ગયા, તે બદલ કુંકાવાવ ગામને આત્તરાદે પડખે ચાર વાડીના કોસ ચંદ્ર સરજ તપે ત્યાં સુધીને માટે માંડી દીધા છે, અને તે અમારા વંશ વારસોએ પેઢી દર પેઢી પાળવાના છે. ન પાળે એને માથે ચાર હત્યા.”

તળાટી તો લખાવ્યું તેમ લખતો જાય છે. વચ્ચે વચ્ચે માથું ઉંચું કરીને પોતાનાં ભાંગેલ ડાંડલીવાળાં ચશ્માંની અંદરથી પટેલની સામે આંખના મીંચકારા મારતો જાય છે, પટેલનું મ્હોં આ બધી મશ્કરી દેખીને ઝંખવાણું પડતું જાય છે. એમ કરતાં દસ્તાવેજ પૂરો થયો. તળાટીએ લીલા અક્ષરો ઉપર રજાયામાંથી રેતી ઊંટી, ખોંખારો ખાઈ, કાગળીયો આગળ ધર્યો અને કહ્યું, “હ્યો બાપુ, મારો મતું.”

પથુભા કુંવરે પોતાની સહી કરી. દાઢ લીંસીને તળાટી બોલવા લાગ્યો કે “વાહ ! રંગ છે ગોંડળના ખોરડાને. એ તો એમજ જાણે ને ? જોને પાણીએ આપુ હાથ વીછળે એનાં દાળદર તો દરિયાને સામે કઠે જ વયાં જાયને ? રંગ છે આપુને.”

વાણીએ બોલે છે, અને એને વેણે વેણે પટેલના મુખ પરની અકકેક કળા સંકેલાતી જાય છે. કુંવરની બ્રમણા લાંગવા માટે પટેલ તલપાપડ થઈ રહ્યો છે, પણ સાચી વાતની જાણ થતાં કુંવરને ભારી ભોંકામણ આવશે, એવી જ્ઞીકે પટેલ મુગો જ બેઠો રહ્યો. થોડીવાર રહીને કુંવર ઘોડે ચડ્યા. પોરસથી પહોળાયલી છાતીએ કુંવરે પટેલને રામ રામ કરી દેરડી ઉપર ઘોડાંને હાંકી મૂક્યાં.

“હ્યો પટેલ, આ ચાર વાડીના દસ્તાવેજ ઘોળીને પી જાજો.” એમ કહીને તળાટીએ સરખી ધડય વાળી કાગળીયો પટેલને આપ્યો. “હ્યો, સમજ્યાને પટેલ, આ દસ્તાવેજ દૂધમાં ડોળને શીરાવી જાજો !”

પટેલ શું બોલે ? પોતે આ આખી વાતની મુખાંધ સમજે છે. પટેલ મુગો રહ્યા એટલે તળાટીને વધુ શરાતન ચડ્યું.

“ડોળને પી જાજો, સમજ્યાને ? સાત પેઢી સુધી ચાર વાડી-યુંના ઘઉં ચાવજો સમજ્યાને ? હા...હા...હા...હા ! જોજો મગો ચાર વાડીયુંના કોસ દઈ ગયો ! જાણે આપાની કુંકાવાવ હશે, ખરું ? આપુ જગાવાળાનું ગામ ! અને એની ચાર વાડીયું મગો ધનામમાં દેતો ગયો ! લાજ્યો નહિ ?”

“અરે પણ શેઠ, તમે તે આ શું લવરી કરો છો ? એને આપડને ખબર નહોતી અને ભૂલ કરી તો શું થઈ ગયું ? તમે પોતે કેવા મુરખ, કે એને વાતનો ફેડ પણ ન પાડ્યો. ને ઉંધું માથું રાખીને માંડ્યા દસ્તાવેજ ઢરડવા ?”

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

“હં અં ! પટલ ! હું સમજું છું. તમે શેર ચોખ્ખા વાવર્યા, તે તમારે તો આખું ગામ મળવાની લાલચ હશે !”

“અરે માળા લખાડ ! તું તે શું રાણી રહ્યો છો ? આપણા ગામને પાદરથી અઢાર વરણનું એક પણ માનવી ખાધા વગર કાઢ દિ’ નય નહિ, તો પછી આ તો ગોંડળનો ગાદી વારસ હતો ! એમાં શું મને લાલચ હતી ? જરાક ભગવાનનો તો ભો રાખ્ય ?”

“હં...અં ! અમે સમજીએ છીએ ! પટલ, તમારે ગામ નેતુ’તું તે હ્યો, આ દસ્તાવેજ ડોષને શીરાવી નળો. કોઠે ઠરશે. સમજ્યાને ?”

કાળજી કાપી નાખે તેવાં મર્મનાં વચન કાઢતો કાઢતો વાણીઓ તો આહ્યો ગયો, અને પટેલ પણ પેટમાં કશા દુઃખ ધોખા વગર પાછો સાંતીકું જોડીને કામે વળગ્યો. પરંતુ વાત એ વાયે વાયે જેતપૂર પહોંચી ગઈ. જેતપૂરના ભાગીદાર દરબાર જગાવાળાને નળ થઈ કે આપણી કુંકાવાવની અંદર ગોંડળના પાટવી કુંવર પથુભાએ પટેલને ઘેરે શીરામણ કર્યાના બદલામાં, ભૂલ ભૂલથી કુંકાવાવને પોતાનું ગામ માનીને, દસ્તાવેજ કરી આપણી ચાર વાડીઓ પટેલને ‘નવચ્ચંદ્રદિવાકરા’ માંડી દીધી ! અને તે પછી આપણા પટેલને માથે ગામના તળાટીએ માછલાં ધોયાં !

ખડ ! ખડ ! ખડ ! ખડ ! આખો દાયરો ગોંડળના કુંવરની નાદની ઉપર દાંત કાઢવા લાગ્યો. અને દરબાર જગાવાળાએ પણ જરાક હોઠ મરકાવ્યો.

“પણ આપુ, તળાટીએ પટેલને બહુ બનાવ્યા. ગામ આખાને બારે સુવાણ કરાવી.”

“એમ કે બા ? ઠીક, ત્યારે તો આપણે ચ રમોજ લઈએ. આંહી બોલાવો છ પટેલને અને તળાટીને. આહ્યો દસ્તાવેજ પણ સાથે લાવવાનું લખજો.”

આ રીતે દરબારે હુકમ દીધો. દરબારના મન ઉપર કાંઈક કાચવણ પણ દેખાણી.

માણસ કુંકાવાવ ગયો. તળાટીને કહે કે “આપુ તેડાવે છે.”
“કાં ?”

“ઓલ્યો દસ્તાવેજવાળો ચુગલો કરવા.”

તળાટી હરખમાં આવી ગયા. પોતાની ગમ્મત ઉપર આપુ ફિદા થઈ ગયા હોવાની વાત સાંભળીને તૂર્ત જોતપુરની તૈયારી કરી. પરંતુ ખીજી બાજુ પટેલને તો પોતાની ફજોતી થાશે એમ સાંભળીને મરવા જેવું થઈ પડ્યું. પણ શું કરે ? ધણીનો હુકમ હોવાથી જવું પડ્યું. રસ્તામાં વાણીઓ એનો જીવ લઈ ગયો.

દાયરામાં જઈને એ ય જણા ઉભા રહ્યા, ત્યાં તો હસાહસનો પાર ન રહ્યો. પટેલ નીચું જોઈ ગયો. અને વાણીઆની જીભ તો માણકી ઘોડીની માફક વહેતી થઈ ગઈ.

આપુએ પૂછ્યું કે “કાં તળાટી, શું હકીકત બની ગઈ ?”

“ખીજું શું આપુ ? પટેલને આપણા ગામની ચાર વાડીયું ધનામમાં મળી !”

“કાના તરફથી ?”

“ગોંડળના પાટવી કુંવર તરફથી !”

“તે હવે શું ?”

“હવે પટેલ દસ્તાવેજને ડોઘને શીરાવી જાય. ખીજું વળી શું ? યાં કયાં લીલાંછમ માથાં વાઢીને કુંકાવાવ લેવા પથુભાને દાદો આપ્યો તો ? માટે પટેલ ! ડોઘને પી જાઓ ! સમજ્યાને !”

“જોઈ કાગળીયો ?” કહીને દરબારે દસ્તાવેજ લીધો. વાંચ્યો. એની મૂછો ફરકવા માંડી. કહ્યું “હીક, લાવો એક ત્રાંબાનું પતર.”

પતર હાજર થયું.

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

“ આ દસ્તાવેજનું વેણું વેણું એ પતરામાં ફાતરી કઢા, અને નીચે ઉમેરા કે

“ કુંવર પથુલાએ કરી દીધેલ આ લેખ અમારી પેઢી દર પેઢીએ, જોતપૂરની ગાદી તપે ત્યાં સુધી પાળવો છે. ન પાળે એને માથે ચાર હત્યાઈ. ”

તળાટી કળો ધબ થઇ ગયો. મૂછ માથે હાથ દબને દરબાર ખોલ્યા,

“ અને પથુલા કુંવરને કાગળ લખો, કે તું સત્રામજીનો દીકરો, છ મારો ચે દીકરો : તું દેતાં જૂથ્યો. આખી કુંકાવાવ માંડી દીધી હોત તો પણ હું પાળત. ન પાળું તો કાઠીના પેટનો નહિ. ”

“ અને તળાટી તુંને ! હીંગતોળને હું શું કહું ? મારા લાખ રૂખીઆના કણખીનું માથું વઢાવવા ઉભો થયો છો ? યાદ રાખજો, પગ ઝાલીને એ ઉભા ચીરા કરી નાખીશ. એલા, પાદર નીકળેલ પરાણાને એણે રાટલો નીર્મો, એમાં તારો ગુન્હો કરી નાખ્યો એણે ? ખખરદાર, જો હવે કાંઈ ખોલ્યો છો તો ? ”

ઠાકોર સત્રામજી અને પથુલા કુંવર બેઠા છે ત્યાં જગાવાળાનો કાગળ પહોંચ્યો. કુંવરને પોતાની ભૂલ માલૂમ પડી. એણે સામે કાગળ લખ્યો કે

“ શાખાશ કાકા ! રખાવટ તે આનું નામ. બાપુએ લખાવ્યું છે કે, પેટલા ગામમાં આપણે જમીનનો કળઓ છે, તેનો આજથી અંત આવે છે. પેટલા ગામનો ગોંડળનો ત્રીજો ભાગ આજથી અમે તમને માંડી દઈએ છીએ.

x

x

x

કુંકાવાવના એ કણખીના વારસો હજુ હમણાં સુધી એ ચાર વાડીનો કપાળ શરાસ ભોગવતા હતા. પણ હમણાં એજન્સીના મેનેજમેન્ટમાં એ જમીન ખાલસા કરવામાં આવી કહેવાય છે.

રતન ગયું રોળ !

“**ભ**ણેં ચારણ્ય ! જોઈ લે, આપણ મલકને માથે મેવ-
લાની શેડ્યું નીકળાયું ! જો, જો, મોળો વાલોજી
સાચાં મોતીડાં જ વરસેં રીયો છે હો ! ખમા મોળી આપને !
હવે બીસું હાથણીયું થાશે હો ચારણ્ય ! હાલો આપડે દેશ.”

આપાઢીલા મેહલાને પોતાના મુલક પર વરસતો નિહાળીને
દુકાળ ઉતરવા માટે ગુજરાતમાં ગયેલા એક નેસવાડીયા ચારણ્યનું
અંતર આવા કહલોલ કરી ઉઠ્યું છે. અને પડખેજ પોતાની
પાડીની ખરીઓ ઉપર તેલ ચોપડતી જીવાન ચારણી મરક !
મરક ! હસીને મર્મ કરે છે કે “ચારણ્ય, ભણેં ક્યાંક તોળી
કાગળી ખસેં જતી નહિ !”

“સાચોસાચ ચારણ્ય, માલધાસીયુંનાં મનડાં થયું ન રે’
ધમો ભલો મે ત્રાટકતો સૈં હો ! મોરલાનાં મળાં આમાં કીમાં
ગૂંજતાં હશે ! આજ તો ગયું ગાંડી થઈ હશે હો !”

“જેવા ગાંડા મોરલા, એવી જ ગાંડી ચારણ્યની જાત્ય.
એયનાં મન મે’ દીઠે ફટકે !

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

“ હાલો ચારણ્ય, ઉચાળા ભરો બીંસને માથે. હળુ હળુ હાલતાં થાઇએ.”

ગુજરાતનાં અધસકાં તળાવડામાં પડીને કાઢવમાં ન્હાતી અને માથે લાકડીઓના મે વરસે છતાં પણ માદળેથી ન ઉઠે તેવી મેંગલ ભેંસ ફક્ત ચારણીના મુખમાંથી “ આપો ! મેંગલ ! હાલો આપ ! હાલો મલકમાં ! ” એટલી ધીરી, ટોકારભરી બોલી સાંભળતાં તો લુંભાડ દેતી એકદમ બેડી થઇ ગઇ, અને શરીર ઉપર ચમરી દોળે તેમ પૂછડું ફંગોળીને દોડતી દોડતી ચારણના શ્રુંખડા પાસે આવી ઉભી રહી. બે ઘંટીનાં પડ, બે ગોઠાંના ગાલા, ને બે ચાર ઠામડાં, એક સીંદૂરની ડાબલી વગેરે જે થોડીક ધરવખરી હતી તે ભેંસની પાઠ પર લાદીને ચારણ ચારણી સોરઠના માર્ગે ચડી ગયાં. માથે કાંઈક દિવસ ઝરમર ! ઝરમર ! તો કાંઈક દિવસ લગડાં બોળી નાખે એવો વરસાદ વરસતો આવેછે; અને વળી પાછો ઉધાડ થાતાં જ, પોતાની બીંજાયલી ઓઢણી ને ધણીની પલળેલી પાધડી વગડામાં સૂકવતાં સૂકવતાં બેય જણાં ચાલ્યા જાય છે. વાયરામાં ચારણીના માથાની વાંલ વાંલ લાંખી, કાળી વાદળી શી' લટો ઉડી ઉડીને એના મ્હોં ઉપર નાટારંભ આદરે છે, અને એ બીનલાવરણી વહુના ગાલ ઉપર, ગોરાં રૂપ વાળી સ્ત્રીઓને પણ આંટે એવી સુખની દ્હેરો પથરાતી દેખીને ચારણ હાંસી પણ કરતો આવે છે કે “ આવાં રૂપ ને આવાં હસવાં કાંઈ ચારણ્યને અરધે ? ”

“ સાચોસાચ ચારણ ! ન અરધે. નેસમાં જનશું ત્યારે સોનાં જુદાં ને જનનાં આઇ મને ગાઝા મોઢ મેણાં મારશે.”

“ મેણાં વળી શેનાં ? ”

“ ખસ મેણાં ઇ જ કે, આવડાં બધાં રૂપ તે કાંઈ ચારણીની દીકરીને હોય ? વેશ્યાને હોય. અને આવડું ખડ ! ખડ ! તે કયાંય હસાય ? ચારણ્ય જીવાનડી હોય તો ય બીજાનાં ભાળતાં

મહેંચે કેમ મલકાવાય ? આવું આવું બોલીને મારો જીવ કાઢી નાખશે. ”

“ તે કાંઈ કટંબમાં રીયા વન્યા હાલશે ? ”

“ હું જે કહું છું કે કટંબમાં રીયા વન્યા હાલશે ? હું તો બીજું શું કરું ? મહેનત કરી કરીને મોઢું કરમાવી નાખીશ, અને હસવું રોકવા સારૂ ગાલે ડામ દબાશ. ”

“ અરરર બહેન ચારણ ? તું આ કીં બોલી ? ” બહેન પોતાની તમામ માયા મૂડી કોઈ જૂત ભરખી જાતું હોય તેમ ચારણ આંખો ફાડીને સ્ત્રીના મોં સામે જોઈ રહ્યો.

“ બીજો ઉપા કીં ચારણ ? ”

“ ના, તો આપડે નેસમાં નસે જાવું. આંહી થડમાં કો'ક ગામ આવે તો ત્યાંજ ફૂંબો કરે ને પડ્યાં રે'શું. ઇમા કટંબમાં મેલે ને આઈ તિખારો ! ”

ટોકારવ કરતાં કરતાં ચારે જણાં-એ માનવી ને એ દેશ ચાહ્યાં, અને થોડા દિવસે ગરની ઝાડીમાં ઉતર્યાં. રાવણાં, ઉંબરાં અને ટીંબરવાનાં ઝાડ ઉપર ફળપુલ ઝડુંબેછે, વાંદરાં ઓળ-કાળાંબો રમે છે અને જાંબુડા ખરી ખરીને નદીઓનાં પાણી જાંબુવરણાં થઈ ગયાં છે. ડુંગરાની ધારે ઉપરથી ગરદન પુલાવીને મોરલાને ગહેકાટ દેતા જેમ ચારણ જોયા, તેમ તો એનો જીવડો ગગન જેટલી જલગો મારીને છકડીયા દુહા ફેંકવા લાગ્યો :-

“ અસાઢ વરસે એલિયે ગાજવીજ ધમધાર

“ તેજ બાંધ્યા તરૂવરે મધુરા બોલે મોર

મધુરા બોલે મોર તે મીઠા

ઘણમૂલાં સાજન સ્વપનામાં દીઠાં.

કે' તમાચી સૂમરો રીસાણી ઢલ ને મનાવે મોર

અસાઢ વરસે એલિયે ગાજવીજ ધમધાર

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

એમ છઠ્ઠીયા પૂરો કરીને ચારણ પોતાની પડખે ચાલી આવતી 'ઢેલડી' સામે જોવેછે. બન્નેનાં મ્હેં સામસામાં મલકેછે, અને સામેથી ચારણી દુહો ઉપાડેછે કે :—

“ મોર મારે મઢૈ થીયો, વસરાં કાઢે વેણુ

“ તેની ગહુકે ગરવો ગાળે, સૂતાં જગાડે સેણુ

“ સૂતાં જગાડે સેણુ તે મોરલો ઉડી ગીયો

“ વાલાં સાજણુનો સંદેશો અધવચ રીયો

“ પાંખું પીળી પોપટની ને કોચલ રાતે નેણુ,

“ મોર મારે મઢૈ થીયો ને કાઢે વહુરાં વેણુ.

એવાં ગીત લલકારાયછે, ને કુંગરાના ગાળા સામા ગાવા લાગતા હોય તેમ ગુંજ ઉઠેછે. ધણી ને ધણીઆણી બન્ને ચારણઃ બન્નેની જીભે સરસ્વતીઃ બન્નેને મુખડે કવિતાનાં અમૃત ઝરે છે.

“ ચારણ્ય ! કેમ જાણે આપાદની રતમાં આપણે વિખૂટાં પડીને ગાતાં હોઈએ, એવો રંગ મચ્યોછે હો ! ”

“ અરે ચારણ, આ તો પારકી વાણીઃ આમાં આલ્યો સાચો સવાદ ન આવે— હું મરી ગઈ હોઉં ને તું મરશીયા કહેતો હો, એવો સવાદ ! ”

“ અરે, તું મરી જ તો તો હું ઝાડવાં રોવરાવું, ખબર છે ? મરી તો જો એકવાર ? ”

“ હું મરીને પછી ક્યાંથી તારાં ઝાડવાંનાં રોણું જોવા આવવાની હતી ? ”

એવા કિલ્લોલ થઈ રહ્યા છે, ત્યાં એક પહોળા પટવાળી નદી આવી. નદીમાં આછો આછો પ્રવાહ ચાલ્યો જાય છે. કાંઠે હાંડા જેવું રૂપાળું ગામડું શોભી રહ્યું છે, અને સાંજને સમયે પત્તીઆરીઓ પોતાને માથે અદ્દર પદ્દર પાણીની મોટી હેલ્યો

મેલી મેલીને, નદીના ઉંચા ઉંચા બેઝનો ચડાવ ચડી રહી છે. એ ચડાવના થાકથી રાતાં ચોળ થયેલાં મોઢાં ઉપર આષાઢના આથમતા સૂર્યની કેશડાંવરણી છાયા છવાય છે, અને બેખડો ઉપર કાષ્ઠ અજળ્ય જાતનાં પુલકાડ સીધે સોટે એક સામટાં ઉગી નીકળ્યાં હોય એવો ઠાઠ મચી જાય છે.

ભેંસ પાણી પીએ છે : ચારણી એના ભીનલા પગના પોંચા ઘોઘને ગારો ઉખેડે છે, અને ચારણ નદીકાંઠાનાં લોકને પૂછે છે કે

“ ભાઈ, ગામના દરબાર કાણ છે ? ”

જવાબ મળ્યો કે “ બાપુ પોરસાવાળો. ”

“ કેવાક માણસ છે ? ”

“ ગુલાબી દિલના. ”

“ વાસ રાખશે ? ”

“ માલધારીને કાણ ના પાડે ? ”

“ ઠીક, ચારણી તું આસેં વેકરામાં ઉભી રે'જે હો, ને ભીંસને સાચવજે. હું અખધડી હડી કાઢતો ગામમાં જઈને દરબારને મોઢે થઈ આવું. જ્ને હા પાડશે તો આપણે સહુ ગામમાં જશું, નીકર, સામે ગામ તોળાં માવતર છે ધસેં પોગી જશું. ”

“ ઠીક ચારણ, ઉભા છું. ”

“ પણ જોજે હો, ખાસેં જ ઉંભી રે'જે. આઘી પાછી થાતી નહિ. નીકર હું બોકાસાં દઢને ક્યાં બોલાવીશ ? અને વળી અજાણ્યું ગામ છે. ”

“ ભલેં ચારણ, નહિ ખસાં. ”

ફરીવાર ચારણે પાછા વળીને બેખડ ઉપરથી સાદ કર્યો કે “ ભણેં ચારણ ! ખસતી નહિ હો, અજાણ્યું ગામ છે. ”

“ એ...હો ! હો ! ”

સાસાજીની રસધાર : ભાગ ૫

“સોગંદ છે !” એમ બોલતાં બોલતાં બેખડેથી ચારણે પોતાની ગરદન ઉપર હાથની આંગળીઓ ફેરવી.

ચારણીએ પણ ડોકું ધૂણાવીને સોગંદ કબૂલી લીધા.

ચારણે દરબારે પોરસાવાળાની ડેલીએ જઈ છેટેથી દર-બારને બિરદાવ્યા કે

“જવ જેટલાં જળા, વાળા મું લો વતન,

“તો આણીએ ઉચાળા, પાઠર તમાણે પોરસ.”

“હે પોરસ વાળા ! મને એ પાંચ વીધા જમીનનાં જળાં કાઢી આપો તો હું આંહી વતન કરીને માત્રી ધરવખરી લઈ આવું.”

“આવો, આવો ગઢવી ! ક્યાંથી આવો છો ?”

“બાપુ ગુજરાતમાંથી દુકાળ ઉતરીને આવતો સાં. એ માણસનાં મૂઠી મૂઠી હાડકાં સમક્ષ ને એક બાકરી જેવડી ભીંસ બંધાય, એટલી જગ્યા આપો તો ગામ દીધા બરોબર માનીશ. અટાણે તો અંતરીયાળ સાં.”

“ભલે, ઠાકર મા'રાજ દઈ રે'શ. એસો ગઢવી. કસુંબા પાણી ભ્યો.”

ચારણના પેટમાં એ પ્યાલી લાલ કસુંબો પડ્યો, એટલે ચારણને ઈંદ્રાસન મળી ગયું લાગ્યું. દાયરામાં વાતોના ધુબાકા ઉપજા હતા, એમાં ચારણ પણ ઉતરી પડ્યો, જાતનો દેવીપુત્રઃ જીભમાં ભારી મીઠપઃ કાકામાં કવિતાના અખંડ દીવા બળેઃ આષાઢ જેવી મદમસ્ત ઋતુઃ અને એમાં પણ પોતે રસભરી ચતુર સુજાણ ચારણીનો જોબનવતો કંથઃ પછી તો પૂછવું શું ? ગીતછંદોના ધમાકા મગ્યા. હોકાની ત્રણ ઘુંટ લેતાં ચારણને કેકે ઉપડ્યો. આંખો બન્ને, ધુમવટા કરતા પારેવાના જેવી લા...લ ચણાંહી બની ગઈ. પોતાના પુલેલા મળાને મોકળું મેલી ચારણે

રતન ગયું રાજ !

રાધા-કાનના વિજોગની બારમાસી ઉપાડી. અને દિશાએ જોમ સજીવન બનીને સામા હોંકારા દેવા મંડી, તેમ તો ચારણે, ભાંગતી રાતે કાષ્ટ વિજોગી માનવી પોતાના મરેલા કંથને સંભારી વિલાપનાનાં ગીત ગાતું હોય, તેવાં સોરઠી ભેજબધોના વિરહનાં ગીત ઉપાડ્યા :-

ગરદે મોર જંગોરીયા,
મહેલ થડકકે માઠ,
વરખારી રત વણસુવાં,
આયો ઘઘુંબી આપાઠ.

[પહાડ પર મોર ડહુક્યા. મહેલો ને મેડીઓ યરથરી હકયાં. અજના કરતો આપાઠ આવ્યો. એવી વર્ષાની ઝડપ હું વર્ષ'વું છું.]

એટલો દુહો ઉપાડતાં તો સાચેસાચ દરબારની માઠ મેડી થર ! થર ! કાંપવા લાગી અને 'આયો ગધુંબી આપાઠ' એટલા આખરી વેણની દોઢય વાળીને ચારણે આપાઠને આલેખ્યો:-

આપાઠ ઘઘુંબીયે, લુંબીયે અંબર
વઢઢળ જેવળ આવળીયં

મહોલાર મહેલીયે લાડગહેલીયે
નીર છેલે ન ગલે નળીયં

અંદ્ર ગાજ અગાજ કરે ધર ઉપર
અંબ નયાં સર ઉભરીયાં

અજમાલ નથુ તણુ કુંવર આલણુ
સોય તણી રત સંભરીયા
જીય સોય તણી રત સંભરીયા
મુને સોય તણી રત સંભરીયા

[આપાઠ જાણે છે. આકાશ લુંબી મુંઝીને ઢળી પડ્યું છે. વાદળોં બેવડા ને આવડા યર બાંધી ગયાં છે. મહેલાતો નણે કે લાડવેલી વર્ષ]

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

થઈ છે. નીર એટલાં બધાં છલક્યાં છે કે નળીઆમાં ઝલાતાં નથી. ધરતી પર ઈંદ્ર આનંદા જ કરે છે. સરોવરમાં નવાં પાણી ઉભરાયાં છે. તેવી ઋતુમાં હે ન્યુભાઈના પુત્ર અનુભાઈ ! તું મને માફ આવે છે.]

એમ ત્રણ ત્રણ ને ચાર ચાર પહ્લા ખવરાવી છેલ્લા ચરણનું કલેજાં ચીરનારું સંભારણું ગળામાં વારંવાર ધ્રુટે છે. અને ચારણની વાણી પર શીઘ્ર બનીને દરબાર પોરસવાળો પડકારો આવે છે કે “વાહ વા ! વાહ વા ગઢવા ! આણ વીધી નાખ્યા. હાં મારો ભાઈ ! હવે આવણ ભલે થઈ જાય ! જો સામા મોરલા ગહેકે છે. જો છંદ હેઠો ન પડી જાય !

એમ ભલકારો સાંભળતાં તો ચારણે આવણનું રૂપ બાંધ્યું:-

નવખંડ નીલાણીયે પાવન પાણીએ
વાણીએ દાદર મોર વળે
શવ દાસ ચડાવણ પૂંજય શંકર
આવણ માસ ઝલે સજળે
પ્રથ નાર કરે નત નાવણ પૂંજય
શંકરનાં વ્રત સદ્ધરીયાં
અજમાલ નથુ તણ કુંવર આલણ
સોય તણી રત સંભરીયાં
મુને સોય તણી રત સંભરીયાં

[નવે ખંડ નીલા થઈ ગયા છે. પાણીથી પવિત્ર બન્યા છે. દેડકાં ને મોરને મુખેથી નવી વાણી ફુટે છે. શિવના ભક્તો શંકરને પૂજા ચડાવે છે. આવણ માસ જળમય બની ગયો છે. પુરોષો ને સ્ત્રીઓ નિત્ય ન્હાઈને શંકરનાં વ્રત ઉજવે છે. તે વખતે હે મિત્ર અનુભાઈ, તું મને સાંભરે છે.]

“ રંગ ગઢવા ! સંભરીયા ! સંભરીયા ! કેમ ન સાંભરે ! ઋતુ એ ઋતુના હીલોળા ભાળીને મરેલો ભેર ન સાંભરે તો બીજું કાણ સાંભરે ! વાહ વા ! હવે ભાદરવો ભલે થઈ જાય !

રતન મયુ' રાજ !

જો, દોર તૂટે નહિ. અભામંડળે સૂર સંધાઈ ગયા છે, હાં ગઢવા !”
અને ગઢવે ભાદરવાના રંગ આલેખ્યા:—

તે રંગ ભાદ્રવ શ્યામ ઘટા રંગ રાતો ય
રંગ નીલાંબર શ્વેત રંગે
ફળકુલ અપ્રખખળ, કમ્બળ ફેલીયે
વેલીયે નેક અનેક વળે
પરીયાં દન સોળ કિલોળમેં પોખત
કાગરખી મુખ ધ્રમ્મ કીયા
અજમાલ નથુ તણુ કુંવર આલણ
સોય તાણી રત સંભરીયા

[ભાદ્રપદ મહિનાની શ્યામ ઘટા બંધાઈ ગઈ છે. આસમાન પર વિજળીના રાતા, આસમાની ને શ્વેત રંગો છવાતા જાય છે. અપરપાર ફળકુલ ફાલે છે. કમળો ખીલે છે, અન્ય વેલડીઓ પણ ફાળે છે. શ્રાવણના સોળ દિવસ સુધી પિતૃઓ પોષણ પામે છે. ઋષિઓ મુખેથી ધર્મ-રતોનો બોલે છે. તેની ઋતુમાં તું મને સાંભરે છે હે મિત્ર !]

“ભલે ! ભલે મારો ભાઈ ! હવે ભેગભેગો આસો માસ ગામને વિજેગીનાં ભેટાં કરાવી દે ને હો !”

“અરે બાપુ ! મરેલાંના ભેટા તો થઈ રહ્યા ! આ તો મરશીયા છે. આસોમાં તો વિજેગના દુઃખની અવધિ આવી રહી : સાંભજો !”

‘સાંભજો’ શબ્દ ચારણના મ્હેંમાં રહ્યો, અને આસોના વિજેગનું પહેલું ચરણ ઉપાડવા જાય છે ત્યાં તો

“પાણી આવ્યું ! પાણી આવ્યું ! ખસી જાવ ! એ બાઈ ખસી જા !” એવા ચરકા થયા. અને હ ક હ ક હ ! પૂર આવ્યાની ગર્જના ચારણને કાને પડી. ચારણ ભરનિદ્રામાંથી ઝબક્યો હોય એમ એની જીભ થંભી ગઈ. ત્યાં તો ખીજવાર રીડીયા સંભળાણા કે

“ઓ જય ! ઓ બેંસ પાડી ને એક બાઇ તણાતી જય ! ઓ ચુંદડી વરતાય ! અરે હાય હાય ! કોક બાપડાનું ધર ભાંગ્યું !”

ચારણના મ્હેં પર લોહીનો છોટો યે ન રહ્યો. દાયરો ચારણની આ ઓચીંતી દશા જોઇ ચોંકી ઉઠ્યો અને “મારી ચારણ્ય ! મારી ચારણ્ય તણાણી !” એવા ચરકા દેતો ચારણ દોટ દધને પાદર પહોંચ્યો. નદી કિનારે જય ત્યાં તો બે ય કઠિ આસમાન સાભા જલગો મારતા લોહ ઉછળી રહ્યા છે, મોજની થપાટે થપાટે બે ય કાંઠાની બેખડો ફસકવા લાગી છે, અને અંતરનાં તોફાન ધરતી ઉપર નીતારીને આકાશ તો કાંઈ અજબેલ સરખા સંતના આત્માની માફક ઉધાડ કરતું કરતું ચારે દિશામાં ચાર મેઘધનુષ્ય ખેંચી રહ્યું છે.

“એ ... એલી બેંસને પડખે બાઇની રાતી ચુંદડી તણાતી જય ! એ દેખાય !” કઠિ ઉભેલ માણસોએ આંગળી ચીંધીને ઉત્તર દીધો.

“એ ચારણ્ય ! એજ મારી ચારણ્ય ! ઉભી રે ! એલી ઉભી રે ! એકલી ક્યાં ”

એટલું કહેતો જ ચારણ દોટ કાઠીને પૂરમાં પડવા જય છે, ત્યાં તો માણસોએ એને બાવડાં જાલીને રોકી રાખ્યો. સહુ સમજાવવા લાગ્યાં કે “ગઢવા, હવે તો એ જીવની ગધ. હવે તું એને ક્યાં આંબતો’તો ?”

“જય નહિ ! ચારણ્યને મેં બેખડ માથેથી મારા ગળાના સમ દીધા’તા અને એણે ડોકું ધુણાવ્યું’તું ! એમ તે કાંઈ મારી ચારણ્ય જય ? મેલી દો મને ! હમણાં આંખી જાઇશ. મેલો !”

માણસો સમજી ગયાં કે ચારણનું ચિત્ત ફટકી ગયું. કઠિ એક બાઇ ઉભી હતી એણે કહ્યું કે

“અરે ! લાઇ તું સમ દધજો’તો એટલે જ એ બચારી નદીના પટમાંથી ખસી નહિ ને !”

“નોતી ખસી ? સાચો સાચ નોતી ખસી કે ? એક ડગલું ય નોતી ખસી નહિ ને બો’ન ?”

ચારણ એ રીતે લવારીએ ચડવા લાગ્યો. દરબાર પોરસા વાળાએ લોકાને પૂછ્યું કે “શું થયું ભાઈ ? આ ગડબ્બ શી રીતે થઈ ગયો ?”

“જુવો બાપુ ! આ વટેમાર્ગ ક્યાંકથી નદીમાં ઉતર્યાં. ચારણીને ભેંસ પાસે ઉભી રાખીને ચારણ તમ પાસે આવ્યો. ઠેક પાદર સુધી લાલતો લાલતો કહેતો ગયો કે “ખસીશ મા ! ખસીશ મા !” અને પછી હડેડાટ પૂર આવ્યું. રૂપાળી રાત્રીઓળ ચુંદડીનો લાંબો ધુમટો તાણીને, ઉડ્ય ઉડ્ય થાતી લટે બાઈ તો બાપડી મરક ! મરક ! મોઢે આ નદી અને આલની શોભા નિરખતી’તી ! લીંબુની ફાડ્ય જેવી મોટી અને કાળી લમ્મર તો બેય આંખયું હતી. અમે તો સહુ જોઈ જ રહ્યાં’તાં. ત્યાં પૂર આવ્યું. હડેડાટ ફૂકડો સંભળાણે, અને ઉપરવાશથી ચલકા કરતાં માણસો દોડ્યાં આવ્યાં કે ‘ભાગો ! પાણી આવ્યું !’ અમે સહુ તો ઘોડીને કઠિ ચડી ગયાં, પણ ઇ બાઈ તો ચારસની કંડારેલ પૂતળી હોય એવી એમ ને એમ ઉભી રહી. અમે રીડ્યું દીધી કે ‘હાથ.’ પણ એ તો જોગમાયા જેવી હસતી જ ઉભી રહી.”

“કાંઈ બોલી’તી ?”

“હા, કીધું કે ‘મેંથી ડગલું ય દેવાય નહિ. ચારણ ગળાના સમ દઈ જ્યો છે.’ પૂરનો ખળકા આવ્યો ને બાઈ લોઢ લેવાણી. ચુંદડી ઉડતી રહી, ને મોળને માથે જુગદમ્બા જાણે અસવારી કરીને જતી હોય તેમ બાઈ તણાતી ગઈ.”

સાંભળીને સહુ શ્વાસ લઈ ગયા. દરબાર પોરસાવાળાએ ઉંડો નિસાસો મેલીને ચારણના ઉજ્જડ મ્હોં સામે મીટ માંડી. પણ નજર ઠેરાવી ન શકાણી. ચારણનું મ્હોં તો જાણે પલકવારમાં કાંઈ ધરતીકમ્પથી ફરિયો શોષાઈ ગયો હોય એવું થઈ ગયું હતું. નદીની સામે હાથ જોડીને દરબાર પોરસાવાળાએ ધા દીધી કે

સાચાઈની રસધાર : ભાગ ૫

“માડી ! આજ મારે પાદર આવીને તેં ચારણીનો બત્રીસો લીધો. મા ? કાંઈ દયા ન આવી તને ? મારા પાદરને ગોઝાઈ કયું ?”

“ગોઝાઈ નહિ દરબાર, તમારું પાદર તો કામણુગાઈ. મારી ચારણ્યને ભોળવીને લગાડી.”

એટલું બોલીને ચારણુ ચિત્તભ્રમમાં ને ચિત્તભ્રમમાં દુહા ઉપાડ્યા:-

મેં આવી ઉતારો કર્યો, જખ્ખર વસીલો જોઈ
(પણ) કામણુગાઈ કોઈ, પાદર તારું પોરહા

હે પોરસાવાળા ! તારા સરખો મોટો આશ્રયદાતા જોઈને મેં ઉતારો કર્યો. પણ તારા ગામનું પાદર તો કામણુ કરીને મારી સ્ત્રીને સંતાડી બેઠું છે.

હું તું તે હારાવીયો, ખજનો બેઠો જોઈ
(એવું) કામણુગાઈ કોઈ, પાદર તારું પોરહા

હે પોરસાવાળા ! તારું પાદર એવું તો કામણુગાઈ, એવું જાદુ કરનાર, કે મુજ ગરીબની જે મૂડી હતી તે હું આંહી ચુમાવી બેઠો. મારા જીવનનો ખજનો ચોરાઈ ગયો.

હું કામળની કોર, છેડેથી છૂટી ગીચું
રતન ગીચું રોળ, પાદર તારે પોરહા.

અરે હે પોરસાવાળા ! મેં અભાગીએ મારા એકના એક રત્નને કામળની કોરે ગાંઠ વાળીને બાંધ્યું હતું. પણ ઉનની કામળની ગાંઠ કાંઈ વળે ? ને વળે તો કેટલી વાર ટકે ? છેડે વાળેલ ગાંઠ છૂટી ગઈ, ને રત્ન રોળાઈ ગયું. મેં રત્ન જેવી ચારણીને કાળજી કરીને સાચવી નહિ. નદીના પટમાં ઉભી

રતન ગયું રોળ !

રાખી ! મારી બેકાળજીથી હું એને આજ તારા પાદરમાં
થમાવી બેઠો.

સાથે લે સંગાથ, (કોઈ) વધીઆત આવ્યાં વરતવા
(ત્યાં તો) રાખ્યાં રણમાં રાત, પાદર તારે પોરહા !

અમે વિદેશી વટેમાર્ગ, જીવતરની સંગાથી જીને સાથે લઈ
તારે આંગણ ગુજારે કરવા આવ્યાં. ત્યાં તો ઓ પોરસા વાળા !
તારા પાદરમાં જ અમને તો અંતરીયાળ રાત રાખી દીધાં.

ઓર્ચીતાં આવે મધરાતે વાદળ ગળ્યાં,
(મારું) રતન ગયું રેલે, પાદર તારે પોરહા.

જીવતરની અધરાત થઈ ગઈ છે તે ટાણે ઓર્ચીતાં જાણે
વાદળ વરસ્યાં, ને મારું રતન તણાઈ ગયું.

કાયા કંકુની લોળ, સાંચવતાં સોનાં જ
પડ્યાં રોકને રોળ, પાદર તારે પોરહા.

કંકુની પૂતળી સરખી એ પ્રિયતમાની કાયાને હું સોના
સરખી મહામૂલી ગણીને જાળવતો હતો. ત્યાં તો હું ગરીબ
આદમી તારા પાદરમાં આવીને લૂંટાઈ ગયો. મારું સાંચવેલું
ધન રોળાઈ ગયું.

બેઠલ બઢય કરે સાંસલેલ સાંસા જ
(ત્યાં તો) ફડકયું લે ફાળે પાદર તારે પોરહા

હે પોરસાવાળા ! શિકારીથી ત્રાસીને નાસેલ, આસબયું
સસલું જેમ પોતાની નાની શી' બખોલ કરીને તેની અંદર
શિકારીઓથી ગુમ પડ્યું રહે, તેમ હું પણ મારી આરણીરૂપી
ગરીબ બખોલમાં જાનોમાનો વિસામો લેતો હતો. એમાં કાળરૂપી

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર ભાગ : ૫

શિકારીની કાળ પડી, માઈં વિસામાતું ધામ છૂટી ગયું. ને હું હવે એ કાળની મોખરે, શિકારીની આગળ નિરાધાર સસલો દોડે તેમ દોડી રહ્યો છું.

હલને ડામણુ દે ઉભલ ઉંટ વારે
રીયું રાડયું દે પાદર તારે પોરહા.

હે પોરસા વાળા ! બીજી તને ખબર છે ? તેં ટોળામાંથી છૂટા પડી ગયેલ ઉંટડાને વિલાપ કરતું જોયું છે ? બીજું કોઈ પશુ પોતના સંગાથીઓથી વિખૂટું પડીને જે વેદના પામે, તે તો વિખૂટા પડેલા ઉંટની વેદના આગળ કાંઈ વિસાતમાં નથી. એના વલખાં ને એના વિલાપ તો દીઠાં ને સાંભળ્યાં ન જાય એવાં. એમાં પણ એને પગે ડામણુ બાંધેલી હોય એટલે એ હાલીચાલી પણ ન શકે. ઉભું ઉભું અહોરાત ગાંગર્યા જ કરે. એવી દશા અત્યારે મારા અંતઃકરણની થઈ રહી છે.

કુવાને કાંઠે હલ માઈં ડોકાય
(પણ) જોયે તરસ્યું ન જાય, પીધા વિનાની પોરહા

તરસ્યો માનવી, કુવાને કાંઠે ઉભો રહીને પાણીમાં ડોકીયાં કરે, તેથી એની તરસ કદી છીપતી નથી. તેવી રીતે હે પોરસા-વાળા, માઈં હૃદય તરસ્યે વલ્લવલતું, એ પ્રિયાના સ્મરણુ રૂપી કુવામાં ડોકીયાં કરે છે. પરંતુ એનાં રૂપગુણનાં નીરને પીવાનો તો વખત હવે ચાલ્યો ગયો.

બાવળ ને ઝાડ જ બીયાં, વાઘે નીર વન્યા
(પણ) પણ કેળ્યું કોળે ના, પાણી વન્યાની પોરહા

અરે હે પોરસા વાળા ! બાવળ જેવાં, બળવાન અને કઠોર ઝાડ તો પાણી વિના ઉઝરે. પણ કેળ જેવી કામળ વનસ્પતિને તો અતિશય પાણીનું સૌચન જોઈએ. તેવી રીતે અન્ય અનેક

રતન અયું રોળ !

ભેરાવર હૃદયનાં માનવી પ્રેમજળ સિવાય જીવી શકે, પણ હું
કેળ જેવો કામળ હૃદયનો જીવ મારી સ્ત્રી વગર શી રીતે જીવું ?
અથવા તો

વવારીએ વાળા, તળીએ ટાઢક જ્વેય
(પણ) કેળ્યું કોળે ના, (કે'દી) પાણી વણનો પોરહા.

હે વાળા દરબાર ! તું કહે છે કે હું ફરીવાર પરણું. મારા
સ્નેહરૂપી ઝાડને તું કોઈ ટાઢું પાણીવાળું તળ જોઈને-એટલે કે
કોઈ સ્નેહભર્યું પાત્ર જોઈને રોપવા માગે છે. પણ હે બાપ !
મારો સ્નેહ તો કેળના રોપ સરીખો કામળ છે. એને ઉપરથી
પાણીના સીંચન વિના કાળાવી નહિ સકાય. એને તો મરનાર
ચારણીનું જ પ્રેમજળ પીવા જોઈએ.

તરસ્યાં જાય તળાવ (ત્યાં તો) સરોવર સૂકે ગયાં
અગનિ કોં ઓલાય પીધા વિનાની પોરહા

હે પોરસા વાળા ! તરસ્યાં થઈને અમે સરોવર-તીરે આવ્યાં,
ત્યાં તો છલોછલ ભરેલું સરોવર અમારી આંખો સામે પલક
વારમાં સૂકાઈ ગયું. હવે પાણી પીધા વગર મજા અંતરની
ખાસની જવાલા શી રીતે ઓલાવાય ?

દેશું દીયાડે સાંચવતાં સોનાં જ
રોળાણી રાખોડે પાદર તારે પોરહા

દિવસો દિવસ અમે જે પ્રિય દેહને સોનાની માફક સાંચવતાં
હતાં તે આજ તારે પાદર રાખમાં રોળાઈ ગઈ, ઓ પોરસાવાળા !

સુઘડ હેતાળી સુંદરી સુખની છાકમછેળ
(હવે) ધોખાને ધમરોળ પાદર તારે પોરહા

એવી ચતૂર અને સ્નેહાળ સુંદરીના સાથમાં મારે સુખની છેળો.

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : બામ પર્વ

છલકતી. પણ હવે સ્ત્રી મરતાં તો હે પોરસાવાળા ! તારા પાદ-
રમાં મારે જીવતર ભરના કલેશ અને કષ્ટના ધમપછઝાજ રચા.

તરીયા ગઈ તૃષ્ણા રહી, હૈયું હાલકલોલ
રતન ગી રોળ, પાદર તમારે પોરહા

હવે તો હે પોરસાવાળા ! જીવતરમાંથી જન્મ-સંગાથી સ્ત્રી
આલી ગઈ, મનમાં સંસાર-સુખની વાંછના હતી તે અણપૂરી
રહી ગઈ, અંતઃકરણ આ ભવસાગરમાં તૂટેલી નોકા સરીખું
ક્રમાડોલ સ્થિતિમાં પડી ગયું, કેમકે તારા પાદરમાં મારું અમુ-
લ્ય રત્ન રોળાઈ ગયું. હવે બાકી શું રહ્યું ?

બધી યે શુદ્ધ શુદ્ધ ગુમાવીને ચારણ આવા દુહાઓ લવવા
લાગ્યો. તે દિવસથી પોરસાવાળાની ડેલીએથી ગાન, તાન અને
ગુસ્તાન અટકી પડ્યાં છે. ચારણના માથામાંથી દાંતીઓ છૂટી
પડ્યો છે. કેમકે પોતાના હાથનું સાંધેલ સુગંધી તેલ પાડીને
ચારણનો ચોટલો ઝોળનારી ચારણી આલી ગઈ છે. જટાધારી
ચારણ ડેલીએ પડ્યો પડ્યો અને નદીના વેકરમાં ચારણીનાં
પગલાં પડેલાં તે શોધતો શોધતો રોજે રોજ આવા છાતીફાટ
દુહાઓ નવાનવા રચ્યે જાય છે, અને ચોધાર આંસુડે રોતો રોતો
દુહા ગાયા કરે છે. દુહા સાંભળી સાંભળીને આખો દાયરો
શોકમાં ડુબી જાય છે. પણ ચારણના ચિત્તભ્રમ ઉપર કોઈ
દવા કાર કરતી નથી.

દરબાર પોરસાવાળાને અચાનક એક વિચાર આવ્યો. એણે
દાયરોમાં પૂછપરછ કરી કે “ બા, આમાં કોઈ આ ગદવાનાં
સર્ગાં વ્હાલાંનો જાણકાર છે ? ”

“ હા બાપુ, અંમે સહુ ઝોળખીએ છીએ. ”

“ બાઈનાં માવતર ક્યે ગામ ? ”

“ આ પડખેના નેસમાં. ”

“ એને બીજી એકે ય દીકરી છે ? ”

“ હા બાપુ, જીવાન દીકરી છે. સારું ઠેકાણું ગોતાય છે. ”

“ ત્યારે બોલાવો એ બાધના બાપને. ”

ચારણનો સાસરો હાજર થયો. દરબારે વાત કાઢી કે “જો લાઇ, લાણેજનું ચિત્ત ખસી ગયું, તેનું કારણ તારી દીકરી ઉપરની એની પ્રીતિ છે. એ ગાંડપણ વિન્નેગનું છે. હવે જો એ વિન્નેગમાંથી ફરીવાર સન્નેગ બને તો એના અંતરમાં પડી ગયેલી ગાંઠ પલકમાં છૂટી પડે. મને એક જીકિત સહે છે. ”

“ બોલો બાપુ ! કહો એમ કરવા તૈયાર છું. ”

“ તો હવે બરાબર આપાદ મહિને તારી નાનેરી દીકરીને આંહી લઇને આવજો. ”

“ બહુ સારું. ”

એમ આસો મહિનો ગયો. કારતક માગશરની ટાઢો ગઇ. ઉનાળો પણ ઉતર્યો. અને જે ઘડીએ આતરાદી દિશામાં મેઘ-રાજની શેડ્યો પુટવા લાગી ને ઉપરવાસ વરસાદ મૂશળધારે ત્રાટકવા લાગ્યો, તે ઘડીએ ચારણ પોતાની દીકરીને તેડીને હાજર થયો.

દરબાર બોલ્યા કે “બરાબર આલી મરનાર બોનના જેવાંજ લૂગડાં આને પહેરાવો. ” વસ્ત્રો પહેરાવ્યાં.

“ હવે આલી તણાઇ ગઇ એવી જ એક બેંસ ને હેઠ એક પાડી આપણા ખાડુમાંથી દોરી લાવો. એને માથે ચારણની બેંસ પર હતી તેવી જ ધરવખરી લાદો. ”

“એ સહુને નદીના વેકરામાં ઉભાં રાખો: જે જગ્યાએ પોર આલી ચારણી ઉભી’તી તે જ જગ્યાએ. ”

“ અને હવે બાધને કહી સૌખ્યો કે ચારણ દોડ્યો આવીને

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

પૂછે ત્યારે, પેતે જ એની પહેલી વારની પરણેતર છે એવા જ રંગ ઢંગ બતાવે. ”

દરબારે કહ્યા મુજબની બધી તૈયારી થઇ ગઇ. બરાબર એક વરસ પહેલાંનો દિવસ આવ્યો, અને બપોરનું એ જ ટાણું થયું તે વખતે વખતે દરબારે યુક્તિ ગાંઠવ્યા પ્રમાણે પાદરથી રીડીયા પડ્યા કે “દોડજો ! ભાગજો ! પાણી આવે છે ! પાણી આવે છે ! ”

રીડીઆ સાંભળતાંની વાર જ ચારણના કાન ચમક્યા. “મારી ચારણ્ય ! મારી ચારણ્ય !” બોલતો ચારણ નદી કાંઠે દોડ કાઢીને પહોંચ્યો. જઈને જોવે તો કાંઠે નીકળીને લાલ ચુંદડીવાળી ચારણી ઉભેલી દીદી : એ જ ભેંસ : હેઠ એ જ પાડી : ને એ જ અણસારની, નમણાં મ્હેંવાળી ચારણી : ચુંદડીના છેડા ફરકી રહ્યા છે : છટાથી ધુમટો ખેંચ્યો છે : લટો ઉડ ઉડ થાય છે : અને બીનલા વરણું મ્હેં મરક ! મરક ! હસે છે.

દોડ મેલીને ચારણે ચારણીનું કાંકું પકડ્યું. બાળકુંવારી કન્યા સાથે પલકવારમાં વિવાહનો હથેલાળો મળી ગયો અને એના મ્હેં સામે નિરખીને ગદવો પૂછવા લાગ્યો, “ચારણ્ય ! આંહી જ ઉભી છો ને ? ”

“ઉભી જ હોઉંને ચારણ ! તું ગળાના સમ દધને ગયો’તો ને ! ”

“ત્યારની ઉભી જ છો ? ”

“ત્યારની એટલે ક્યારની ? હજી તો હમણે જ તું ગામમાં ખેં’તો ! ”

ચારણની થેલછા ઉડવા લાગી. પોતે જાણે કસુંબાના કેશમાં કાંઈક ઝોકે આવી ગયો હોય, એવું હેયે બેસવા લાગ્યું. મ્હેં મલકાવીને ચારણીએ પૂછ્યું,

“કેમ ચારણ ! કાંઈ નીંદર કરીને ઉઠ્યો છો ? ”

“ હા માણું ! આંખ મળી ગઈ’તી ને મને કાંઈક સોણું
આવી ગયું લાગે છે. ”

“ શેનું સોણું ! ”

“ અરે બહુ લયંકર સોણું ! જાણે તું તણાઈ ગઈ, ને હું
વરસ દિ’થી રોયા કરું છું. ”

“ કસુંબો કાંઈક વધુ લેવાઈ ગયો હશે ! ”

આંખો ચોળીને ચારણે દુનિયા ઉપર દષ્ટિ ફેરવી. ઉચાળા
લઈને યુગલ ગામમાં ગયું મઢવાને દરબારે સારો જોઈને ઉતારો
કાઢી દીધો.

હજી એ કોઈ કોઈ વાર ચારણ રાત્રિનાં ચાંદરડાંને અજવાળે
ચારણીના મ્હેં ઉપર મીંટ માંડીને પૂછ્યા કરે છે કે

“ હું ચારણ્ય ! સાચોસાચ તું ત્યાં જ ઉભી’તી ! ”

બાળાપણુની પ્રીત

વીળણુંદ આડો વીંઝણું

(ને) શેણી આડી ભીંત

પડદેથી વાતું કરે

બાળાપણુની પ્રીત

માલ વતરે નાનપણુમાંથી મેલેલો અનાથ છોકરો પરાયો માલ ચારી ચારીને પેટવડીએ ઉઝરતો હતો. ગિરના કુંઝરામાં આથડતાં આથડતાં એની અવરથા વધતી જતી હતી. પણ એ નમાયા છોકરાને ઘસી ચોળીને નવરાવનાર ધોવરાવનાર કોઈ નહોતું. એના માથામાં જુઓ પડતી અને રઝળુ છોકરો મોટા થતાં થાતાં એ રીતે પોતાના ખરાં રંગરૂપ ખોઈ બેઠો હતો.

કાંઈ બેરૂબંધી વિનાના એકલા આથડતા એ છોકરાએ આખરે એક સંગાથીને હાથ કરી લીધું : ગિરની વનસ્પતિમાં ભમી ભમીને એક તુંબડના ઝાડ પરથી ગોળ મોટાં એ તુંબડાં ઉભાયાં. પવનની લહરે લહરે જેના પોલાણમાંથી દિવસ રાત કાંઈ ગેબી પાવો વગડ્યા કરતો એવા એક વાંસની પાંચ કાલ-

ળીએનો કટકે કાપી લીધો. વાંસને બેય છેડે રૂડાં તુંબડાં પસેવીને છોકરાએ તે ઉપર તાર અને તાંત્યો બાંધ્યાં. કાંઈ ઝાડવાના થડમાં ઝરતો રસ લાવીને એ વાજાંત્ર ઉપર ચોપડી દીધો. ઉપર મોરપીચ્છનો ગુચ્છો લગાવ્યો. એવું રૂપાળું બીન બનાવીને ન્યારે પહેલી વાર એ છોકરાએ એના તાર ઉપર પોતાની આંગળીઓ ફેરવી, તે વખતે એ વાંસ અને તુંબડાંના પોલાણમાં કાંઈ જુગજુગનું જૂનું સંગ્રાથી બેઠું હોય ને સામા હોંકારા દેતું હોય, એવા સૂરો સંભળાણા. જોતજોતામાં તે છોકરાએ બીનને ખભે ઉપાડી, ફક્ત હેયાની જ ઉકલત પ્રમાણે આંગળીઓ ચલાવી; ઝાડવે ઝાડવે, ઝરણે ઝરણે ને ગિરને ગાળે ગાળે ગીતો બેસાડવાનું આદરી દીધું. જંતર (બીન) ઉપર અજબ ઝડપે એનો હાથ બેસી ગયો. જાણે એ છોકરો નારદ મુનિનું વરદાન લઈને જનમ્યો હોયને તેમ ત્રીસે રાગરાગણીઓ એની સામે હાથ જોડીને ઉભાં રહ્યાં.

જંતર મોટે તુંબડે, બત્રીસે ગમે
છત્રીસ લાવણુ રમે, વીજળાંદને ટેરવે

મોટાં તુંબડા વાળું એ બીન : એમાં બત્રીસ તો ગમા ગોઠવેલા; અને એમાંથી છત્રીસ જૂદી જૂદી રાગિણીઓ વીજળાંદના ટેરવાનો સ્પર્શ થાતાં તો કલ્લોલ કરી રમવા લાગે છે !

ગિરથી થોડું દુકડું એક ગોરવીઆળી નામે ગામ આવેલું છે. કાંઈ કાંઈ વાર પોતાની પાંચ ભેંસાને ઘોળીને વીજળાંદ આ ગોરવીઆળી ગામમાં આવતો. પહેલી વાર ન્યારે એ આવ્યો ત્યારે ગામને પાદર કુવા કાંઈ જઈને એણે પનીઆરી-ઓને કહ્યું “ પાણી પાશો ? ”

એમાંથી એક પનીઆરી હજી કુમારિકા હતી. કુમારિકાએ આ પાણી માગનારા છોકરાની સામે જોયું. જોતાં જ ધડો સીંચીને કાઢ્યો હતો તે પણ એણે ઢોળી નાખ્યો. જરાક મ્હોં મચકોડ્યું.

પોતાની સંગાથણને કહ્યું કે “ બીન, તું ઇને પાણી પાળે. મું તો ઇનો વહરો રૂપ બાળેને જ ફાટે મરાં, બાધ ! ”

એટલું બોલી, એ રૂપ નીતરતી કુમારિકા, પોતાના ગોસ અંગ ઉપરની કાળી કામળી મથરાવટીએથી મોખરે તાણી લઇ, માથે બેડું મૂકી ઉતાવળે ગામ તરફ ચાલતી થઇ. પાછળથી બીજી પનીઆરીએ સાદ દીધો કે “ બહુ શેણી બા ! તોળી ગાગર કાળમખો કાગડો બોટતો સે ! ”

વીજળદે તૂર્ત એ બાધને કહ્યું કે “ અરે બાધ ! માણસ કરતાં કાગડો તો ચડીયાતા રૂપવાળો ખરો ને ! કાગડો આખો બેડો બોટતો સે, પણ મુઠેં ખોખો પાણી પાતાંયે ઇનો જીવ નો હાલ્યો. હશે ! ”

તરસેા છોકરો પાણી પીને ગામમાં ગયો. ગામમાં વેદો ગોરવીઆળો નામે મોટો માલધારી પરજીઓ ચાલણ વસે છે. વેદને આગણે ત્રણસો બેસો દૂઝે છે. પ્રભુના ચારે હાથ એ ચારણને માથે છે. એ વેદ ગોરવીઆળાની ડેલીએ જઈને વીજળદે પોતાનું જંતર ટીંગાડી વિસામે કર્યો. વેદ ગઢવીએ બાળકને આદરમાન દીધાં. રાતે વાળુ કરતાં કરતાં વીજળદે એરડીઆ તેલના દીવાને ઝાંખે ઝાંખે અજવાળે પીરસવા આવનારી કન્યાને ઝોળખી : કુવાને કાઠે મને કહરૂપો કહીને પાણી પાયા વિના ચાલી નીકળેલી છોકરી તે આ પોતે જ ! વેદની સાત બોટયની એકની એક જ દીકરી : બાપ એને વારે વારે “ શેણી ! બેટા શેણી ! ” કહીને સાદ કરે છે. ઠીક જીતવા ! વેદની દીકરી મને બિખારીને પાણી ન પાય એનો ઘોખો હોય કાંઈ ? ક્યાં હું નમાયો, નખાપો, નિર્ધન ! ને ક્યાં એ બાદ-શાહી બગીચાની ડોલર-કળી !

વાળુ કરી કારવીને સહુ રૂળીમાં ચંદ્રને અજવાળે ખાટલા ઢાળી ઢાળી બેઠા છે. ઉનાળાની રાત, એટલે આલ જાણે ફીરે મઢાઇ ગયો છે. શીતળ પવન ઝાડવાંની ડાળીઓ સાથે બાત બાતના

એલ કરી રહો છે. અને એમાં પોતાની પાંચ ભેંસાએ વીંટી લીધેલા ખાટલા ઉપરથી વીળણુદે જતરને ખંભે લઇ અળવવાનો આદર કર્યો. વાજીંત્રના પોલાણમાં પોઢેલી કાંધ વનદેવી, પોતાના ભેંસનાં સુવાળાં ટેરવાં અડતાંની વાર જ જાગીને પોતાનાં વીતકોની વાતો કરતી હોય તેવા વિલાપના સૂર સંભળાવા લાગ્યા. દીકરાવિહોણી માતા રાતી હોય, પિયુ-વિન્નેગણુ અબળા ઝૂરતી હોય, બાઇવછોછ બહેન ઝંખતી હોય, પ્રભુએ ત્યજેલો ભક્ત વલવલતો હોય, અને ધણી વિનાનાં ઢોર ધા દેતાં હોય, એવા એવા ધ્વનિ નીકળવા લાગ્યા. વચ્ચે વચ્ચે વાજીંત્રના તારમાંથી મીંડના સૂર નીકળતાં તો સાંભળનારા સહુને કહેજે ન કહેવાય, ન કળાય, ને ન સહેવાય તેવું કંઈ કંઈ થાવા લાગ્યું. હાથમાં ડાકા હતા તેની કુંકા લેવાવી બંધ થઇ ગઇ. ફૂતરાંએ ભસવું છોડી દીધું. ભેંસા વાગોળતી અટકી ગઇ. અને વેદના ધરની અંદરથી જાણે એક ઉડો. ઉડો નિઃશ્વાસ નીકળ્યો હોય તેવો અવાજ સંભળાણો.

અંતર આલ્યું હાથ, ભાંચવીએ ભાંગતી રાત્યનું
સાથે લે સંગાય, વાઢેલ સઠ વીળણુદે

ભાંગતી રાતે વીળણુદે ભાંચવીઆએ ખીન હાથમાં આવીને અળવ્યું, જાણે કે અમને પોતાની સંગાથે સંગીતના ઉંચ દરિયામાં લઇ જઈને પછી ત્યાં એણે અમારી નોકાના શબ્દ છેદી નાખ્યા !

વેદા મઢવીને મોહ લગાડીને વીળણુદે આવી નીકળ્યો. પણ પછી તો વારે વારે એને નોતરાં જવાં લાગ્યાં. જતર લઈને વારંવાર વીળણુદે ગોરવીઆણી આવ-જા કરવા લાગ્યો. એવી કે કે ભાંગતી રાતોમાં ભીંતની આડશે એઢેલી કન્યા શેણીના જીવતરની નોકાના શબ્દ ચીરતા થયા. અને

ઝમે ઝમે ગોઠડી, નવ તાંત્યુંમાં નેહ
હૈયામાં હલકેહ વીળણુંદનાં તુંબડાં

એ વાજાંત્રનો પ્રત્યેક ઝમે ગાતો ગાતો જાણે કે શેણીની સાથે જ યુગ ગોઠડી કરી રહ્યો હતો. નવે તાંતો જાણે શેણીની સાથે જ સ્નેહ બાંધતો હતો. અને એ બીનનાં તુંબડાં ઘેરા પડછંદા પાડીને જાણે એકલી શેણીના હૈયામાં જ હલકો દેતાં હતાં.

જેને કદરૂપો કહી, અને જેના મ્હેંથી બ્હી જઈ કુવાને કાઠેથી શેણી બાગી નીકળા હતી, તેનું યુગ સ્વરૂપ હવે શેણીએ એના ગુણભર્યા સંગીતમાં નિરખ્યું. નિરખીને ગાંઠ વાળી લીધી કે બીજા બધા તો બાધ બાપ છે ! પણ ચારણની દીકરી મ્હેંએ ચડીને કાષ્ટને પોતાના મનની વાત કરી ન શકી. નેસ-ડામાં કાષ્ટ સરખી સહીયર નથી. ઘરમાં કાષ્ટ બ્હેન ભોળાઈ નથી. ગામનાં સ્ત્રીપુરૂષો શેણી આપને જોગમાયાનો અવતાર કરી જાણતા. શેણી આપને અખંડ કુમારિકા રહેવાનો જ નિરધાર કર્યો છે એમ સહુને ખબર હતી. આપને તો સ્વપ્નેય ધારણા નહોતી કે આવા કદરૂપા જુવાન ઉપર પોતાની લાડકી દીકરીનું દિલ ચોંટી શકે. ફક્ત એક વીળણુંદે જ શેણીની નીચે ઢળતી આંખોમાં ને થર ! થર ! ધ્રુજતા હોઠમાં પ્રીતિની જાની વાત વાંચી લીધી.

એક રાતનો ચોથો પહેર ચાલે છે. વીળણુંદની વીણાના સ્વર-છંટકાવમાં આખો દાયરો નીતરી રહ્યો છે. જોરથી શ્વાસ લીધે પણ પાપ ખેસે એવી રાગ રાગણીની ઉંડી જમાવટ રાતના હૈયા ઉપર થઈ ગઈ છે. ચોરડાને દીવે મોગરો ચડી ગયો છે તેને ખેરવા ઉઠવાને પણ એ ચોરડાની આંખમાં ખેસી રહેલી કન્યાનું મન નથી કબૂલતું. જગાસું પણ આવ્યા વગર આખી રાત નીકળી જાય છે. પ્રભાતે વેદા ચોરવીઆએ દાયરો ભરી, કસુબો ભેવરાવી, વીળણુંદને કહ્યું કે,

“ મગા ! ઘણા દિ’ તે’ અમને મોજ કરાવી. આજ તો હવે તારી મોજનો વારો છે. આ મારા ધરમાં આટલી ગાયું બેંસું છે. રિદ્ધિ સિદ્ધિ છે. એમથી તને મોજ આવે તે ચીજ માગે લે બાણુજ !”

વીજળાદે માયું ધરતી તરફ ઢાળી દીધું. ઓરડામાં શેણીના હૈયે શ્વાસ સમાતા નથી. કાળજી કૂક ! કૂક ! થાય છે. કાણ જાણે ચારણ શી ચીજ માગશે !

“ કેમ લા ! કેમ માયું નીચું ઢાળી દીધું ? ”

“ મામા ! શું માયું ? રિદ્ધિ સિદ્ધિની તો અબજબા નથી રહી. બેંસું પણ હું સાચવી શકું એટલી તો જગદમ્યાએ દીધી છે. હવે વધુ બાર કેના સાફ વેંડાઈ ? ”

“ વીજળાદે ! માગી લે કહું છું. મારી મોજ મારી જાય નહિ. મને અસહ્ય મળે. માગી લે ઝટ. ”

“ પણ હું માગીશ છ તમથી નહિ દેવાય મામા ! ”

“ હું મારી દેહ વેચીને પણ તારો સવાલ પૂરો કરીશ. આંચકા ખા મા. માગી લે. ન આપું તો દેહ પાડી નાખું. ”

“ મામા ! એક જ માગણી કરું છું : શેણીનો હાથ...

સાંભળતાં જ વેદા ગઢવીના મુખ પરથી સોળે કળાઓ સંકેલાઈ ગઈ. હથેળીમાં કસુંબાની અંજલિ ભરેલી તે ધરતી પર ઢાળી નાખી. કપાળે પરસેવાનાં બિન્દુ બાઝી ગયાં. કાચ-વાહને વેદાએ કહ્યું,

“ છેકરા, માગવાની રીતે મગાવું જોઈએ. તે’ આજ માફ મોત બગાડયું ! વેદાની સાત ખોટની દીકરી તારા જેવા પાટ-કતા બિખારીને મળે ? જેને નથી આવતર, કે નથી એકેય કૂબો ! ”

“ કાંઈ નહિ મામા ! મારી જૂલ થઈ, મારા રાંકના કપાળમાં રતન નહિ સરજ્યું હોય. ”

એટલું જ કહી, જતર ખંભે ઉપાડીને ગરીબડે મ્હેંચે વીજળાદે

આધા પીધા વગર ચાલી નીકળ્યો. અને આખા ચારણ દાયરાએ વેદા ગોરવીઆ ઉપર પીટ પાડવાનું આદ્યું :

“વેદા ગલ્વી ! બણે વેણ પાળવો નૂતો તો વેણ દીધો કાણા સાદુ ? ચારણ તોળે આંગણે નિસાસો નાખેને હાલે નીકળ્યો ઇ ખબર છે ? તોળું ધનોત પનોત નીકળે જીસે ! ”

વીમાસણ કરીને વેદાએ કહ્યું “પાછો વાળી આવો એને.”

પાદરથી વીજળુંદને પાછો વાળી આવ્યા. વેદો ફરીવાર ખોલ્યો કે “બણે બરવાડા ! મોળા સાત ખોટયની શેણી ઇ નો મળે; શેણીનું કાંડું જોતું હોય તો જ : નવચંદરીયું ભેંરયું : એક સો ને માથે એક : ભેળીયું કરીને લે આવ્ય; એક વરસની અવધ્ય દેતો સાં. પોર બરાબર આ જ તથ્યે જો નો પોગાય, જો એક દિનું પણ મોડું થાય, તો જાણજો કે આ ભવમાં શેણીનું મ્હોં યે જોવા નૈ મળે. નીકળ એક વરસની અવધ્યમાં આવે ને એક સો એક નવચંદરીયું મોળે ખીલે બાંધે જાળે, અને ખુશીથી શેણીને હથેવાળે પરણતો જાળે. છે કબૂલ ! ”

“કબૂલ છે મામા ! ”

એટલું કહીને વીજળુંદ વળી નીકળ્યો. પોતાની પાંચ ભેંસા હતી તેને બચ્ચી ભરી ભરીને કુંગરામાં છુટી મેલી દીધી. પાંચેની સામે હાથ જોડીને ખોલ્યો, “મારી માતાજીયું ! કુંગરામાં નિરાંતે ચરજો. હું હમણાં આવું છું. વરસને વીતતાં વાર નહિ લાગે. અને પછી તમારાં ખાણ નીરનારી, ગોરસડાં મેળવનારી, પાડર પાળનારી, ને વલોણાં મળવનારી શેણી આપણે ઘેરે આવશે. રૂડાં ધર બાંધીને નહી કાંઠે ક્યાંક રેશું. કાચવાશો મા હો ! ”

ભેંસાની આંખોમાં મોટે દીપે આંસુડાં ચાલ્યાં જાય છે. વીજળુંદની પણ જીતી ભરાઇ આત્રી. પણ એ તો હિરમતભેર ચાલી નીકળ્યો. એતે તો ખાત્રી હતી કે “મારું જંતર જે નેસ-

ડામાં જઈને વગાડીશ, ત્યાંથી પાંચ પાંચ નવચંદરી ભેંસો શું મને નહિ મળે? એવાં વીસ નેસડાં તો પાંચ મહિનામાં ફરી વળીશ.”

નેસડે નેસડે જઈને ગણતી રાતનું જંતર બળવે છે. અને માનવીની આંખોમાંથી નીંદર ઉગાડી મૂકે છે. પ્રભાતે પ્રભાતે ભર દાયરામાં વીજળીંદને ભેટ આપવાની વાતો થાય છે. પણ નવચંદરી ભેંસાનું નામ પડતાં નેસવાસીઓ લાચાર બની જાય છે. ચાર ચાર પગ ધોયેલા : પૂછાને છેડે ધોળા વાળ : અકકેક આંચળ ધોળો : લલાટમાં ધોળું ટીલું : મ્હોં ધોળું : અને અકકેક આંખ ધોળી : એવાં નવ નવ સ્વેતરંગી ચંદ્ર-ચિન્હોવાળી ભેંસો તે નવચંદરી કહેવાય. એવી ભેંસો ક્યાંઈક મળે છે, ને ક્યાંઈક નથી મળતી. નવમાંથી એક પણ ઓછું ચાંદું તો ચાલે તેમ નથી.

વીજળીંદની ગણતરી ઓટી પડી. પાંચ પાંચની ધારણા હતી ત્યાંથી એક એક પણ માંર માંડ નીકળી. મળી તેમ તેમ હાંકીને વીજળીંદ ભમવા લાગ્યો. આધે આધે નીકળી ગયો. કેટલો દૂર નીકળી પડ્યો છે તેનું ભાન ન રહ્યું. ખાવું પીવું, ન્હાવું ધોવું, લૂગડાં બદલવાં કે હસી ઓલીને વાતો કરવી. એ બધુંય વીજળીંદ વિસરી ગયો છે. દિવસ ને રાત જંતર ઉપર જ ટેરવાં ફરે છે, અને ‘નવચંદરી ભેંસ’ એટલો જ મ્હોંમાંથી સવાલ પડે છે. ગિર વટાવીને વીજળીંદ બરડામાં, હાલારમાં, ઝાલાવાડમાં, જ્યાં જ્યાં કોઈ નવચંદરીના સમાચાર મળે ત્યાં ત્યાં રઝળે છે. દિવસ પછી દિવસની અને પછી તો પહોરે પહોરની ગણતરી કરે છે. એમ કરતાં એક વરસમાં એક દિવસ ઓછો રહ્યો. વેદ્યએ આપેલી અવધિ આવી ગઈ.

તે દિવસે ગોરવીઆળી ગામને પાદર પાણી સીંચતી પત્ની-આરી શેણી ગામે ગામ લણીથી ચાલ્યા આવતા લાંબા લાંબા કેડા ઉપર મીટ માંડીને જોયા કરે છે કે ક્યાંય વીજળીંદ આવે ! ક્યાંય એક સો એક નવચંદરીઓનું ખાડું ગો-રજના ડમ્બર

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

ઉડાડતું આવે ! કદાચે જાંતરના સદેશા લઇને પવનની લહરીઓ આવે !

આવે તો આજ આ કુવા કાંઠે પેટ ભરી ભરીને પીયે એટલું પાણી પાઉં : એની એકસા ને એક નવચંદરીઓને પણ મારે હાથે બેઠાં સીંચી સીંચીને પાણીએ ધરવ કરાવું : લાંબો પંથ કરીને આવતા પિયુડાને માથાબોળ નવરાવું : એનાં લૂગડાં આ ઓઝત નદીની ઘોળા ધૂળમાં ધસીને ઉજળાં દૂધ જેવાં કરી સૂકાવું : તે દિવસ પાણી પાડું નહોતું એનો આજ બદલો વાળી દઉં : પણ વીજળીનું તો દિવસ રોજ્ય કેવળ રહ્યો છતાં આવતો નથી પાદસ્થી નીકળતી ઓઝત નદીને શેણી પોકારે છે કે

ચડ ટીંબા ચડ ટીંબડી, ચડ ગુંદાળી ધાર
ઓઝત ઉછાળો લઈ વીજળીનું પાછો વાળ

ઓ બહેન ઓઝત ! તું ઉંચી ટીંબી ટેકરીએ ચડનારી છો. તું વીજળીનું કયાંઈક આધે આધે જોઈ શકતી હોઈશ. લક્ષી થઈને એક વાર ઉછાળો મારી, એનો પંથ રોકી, તું એને ઝડ પાછો વાળ્ય.

દિવસ આથમ્યો. આશા ઓઝતને કાંઠે મૂકાને શેણી બંકું ભરી ધેરે ગઇ. જઈને જોવે છે તો વેદો હરખધેલો થઈને બેઠો છે.

“આપ શેણી !” વેદો બોલ્યો, “હવે અટાણું લાપસીનાં અંધણું મેલજે હો ગીગી ! હ કાળમખો નસું પોગ્યો. ને આપણે ઉગરે ગાં ! અ ર ર ર ! મોળી હંસલી જીમી ગીગી ઈ કાગડાને હાથ જાત તો મોળો મોત બગડત ! મૂક્ય બેટા, ઝડ લાપસીનાં અંધણું મૂક્ય. ”

આંસુડે પલાળેલાં ભોટની લાપસી કરીને દીકરીએ આપને ખવરાવી. ખાઇ પીને આપ તો ધસધસાટ ઘોંટયો. પણ શેણી શે સુખે સુવે ? આખી રાત પવનમાં કમાડ લલકરે તો ઝળકે છે

કે એ વીજળુંદ આવ્યો ! પવનના સૂસવાટામાં જાણે કે વીજળુંદની વીણા રાતી લાગે છે ! ને પલકવાર ઝોલું આવતાં જ સ્વપ્નામાં વીજાણુંદને ઠપકો દેવા લાગે છે કે “અરે જુડા ! રસ્તે આટલો બધો ખોટીપો ? કેાણ કામણગાર તને મળ્યું તું ?”

આખી રાત અઝંપામાં ગાળી. પ્રભાતે ઉઠીને શેણીએ પોતાનું પોટલું બાંધ્યું. બાપુની પાસે હાથ જોડીને બોલી,

“ બાપુ ! ડમણી જોડાવી દેશો ? ”

“ કાં બાપ ? કોસેં જવો છે ? ”

“ હેમાળે ગળવા ! ”

“ અરરર ! દીકરી ! ગાંડી થે ગી ! આવડી અવસ્થાએ વેરાગ કોસેથી આદો ! બણેં બાપ ! હવે તું બ્હી મા. હવે આપણી બે માતર ટળે ગી. હવે તોળા સાદુ મું સારો ઠંકાણો જોના નીકળતો સાં. હેમાળે ગળવા તે જવાય મારા ઓધાર ! ”

“ બાપુ ! ” શેણીએ ધરતી ખોતરતાં ખોતરતાં સંભળાવ્યું. “બાપુ, હવે એ બધી આશા મેલી ઘો. હવે તો

વીજળુંદની વરમાળ, બીજની બાંધું નહિ ચારણ હોય લખ ચાર (એને) બાંધવ કહી જોલાવીએ

તે દિવસે બાપને જાણ થઇ કે દીકરી તો વીજળુંદના નામની જ માળા ફેરવે છે ! બાપે બહુ સમજાવી. છેલ્લો જવાબ વાળી દીધો કે

“ હવે તો બાપુ, એ આવે કે ન આવે ! હવે અવધિ પૂરી થઇ. ને હવે તો મળશું હેમાળાના ખોળામાં, નીકર આવતે અવતાર. હવે મારો મારગ રાકશો માં. ”

ગામનાં માણસો હજાર હજાર વાતો કરીને મનાવવા લાગ્યાં કે “ બીન ! રોકાઇ જા. હજી એ આવશે. ”

સોગંધૂની રસધાર : ભાગ ૫

“ આવી રહો બાપ ! હવે આવીને મ્હોં શું દેખાડે ? ”
કાંઈ બોલ્યું “ અરે ગામી ! વાવડ કઢાવીએ. ”

સાંભળી સાંભળી અને શેણીએ કહ્યું,

મત્સ્યું શું દીયો માનવી જણ જણની જૂજવી,
ડાહ્યપ એવડી હુતી (તો) વીજણુંદ કાં વાળ્યો નહિ.

અરે હે માનવીઓ ! હવે આવી રીતે તમે દરેક જણ જૂદી જૂદી શીખામણો શું મ્હોં લઇને આપો છો ! એટલું બધું ડહાપણ હવે ત્યારે વીજણુંદને તે દિવસે કાં પાચો ન વાળ્યો !

ડમણીમાં એસાને સોળ વરસની શેણી ચાલી નીકળી. માર્ગે અલક મલકની સીમે વીંધતી જાય છે અને વિયોગે પતવલતી જાય છે કે

મારગ કાઠે મઢી કરૂં, વોરૂં જોગણુના વેશ
ગોતું દેશ વદેશ વાવડ દો વીજણુંદના

રસ્તાને કાઠે હું મઢુલી બાંધીને જોગણુનો વેશ લઇ એસીશ.
દેશોદેશ હું વીજણુંદની શોધ કરીશ. અરે કાંઈ મને વીજણુંદના પતો આપો !

માર્ગે બાલ પ્રદેશ આવ્યો. ગામડાંની બજારે નીસરીને શેણી સાદ પાડતી જાય છે કે ઓ બાપડો !

(ક્રિધ) જંતર વાળો જીવાન બાલમાં ભૂલો પડ્યો
શેરીએ પડાવું સાદ વાવડ દો વીજણુંદના

“ હા, હા બાપ, થોડા દિ’ પહેલાં જ એવો એક જીવાન બાંધી નીકળેલો. નવચંદરી બેસોના વાવડ પૂછતો હતો. ”
એમ માણસો પતો દેવા લાગ્યાં.

“દેખાવે કેવો હતો ?”

લાલ સુરંગી ધોતીએ કેસર લીને વાન
હાથે જતો હાટડે જતરવાળો જીવાન

“કઈ દસ્યે ઉતર્યો ?”

“નવચંદરીની લાલ્ય લેતો લેતો આમ ઉપલા મલકમાં
ચાલ્યો ગયો લાગે છે, બાપ !”

સાંજળીને ત્યાંથી શેણી પગપાળા દોડવા લાગે છે. આ જય !
આ ચાલ્યો જય ! એમ માણસા એ ધાણી દેતાં જય તેમ તેમ
તો જલદી એને જાણી લેવા માટે વેગથી આગળ વધવા દોડે છે.
પણ એનાથી કેટલુંક દોડાય ? વટેમાર્ગના દેખતાં શી રીતે દોડાય ?

ચાલું તો ચુંકું નીકળે, દોડયે લાજ મરું,
વીજળીદં વાગડ ઉતર્યો ઉભી પોત્યું કરું.

હું ચાલું છું તો પેટમાં ચલ નીકળે છે. દોડતાં તો હું
લજ્જા પામું છું. અને વીજળીદં તો છેક વાગડમાં ઉતરી ગયો
દિસે છે. લાકડી ઉપર મારી ધાબળી ચડાવીને હું વનરાઇમાં ફરકા-
વતી જાઉં છું-જાણે ક્યાંક દૂર ચાલ્યો જતો વીજળીદં મારી
એ નિશાની દેખીને ઉભો રહેશે.

એમ અરધી ઘેલી બનીને પંથ કાપતી કાપતી સતી શેણી
હિમાલયના ચરણોમાં પહોંચી. આશા છોડીને ઉપર ચડવા લાગી.
તીર્થે તીર્થ કરતી કરતી ઉંચાં શીખરોમાં દાખલ થઈ ગઈ. ઋષિ
મુનિઓની ધુણીઓ આડે પહોર ધખી રહી છે : આલેક !
આલેક ! અને ઝંકારના અધોર નાદ શિખરે શિખરથી પડછંદા
ખેલાવે છે : આસરાઓ સ્નાન-ક્રીડા કરવા આવતી હોય તેવાં
સરોવરો હીલોળા ખાધ રહ્યાં છે : મઢીએ ભગવાંધારી ને કાં
બહૂતધારી તપસ્વીઓનાં પહેાળાં ગળાં હોંકારા દઈ રહ્યાં છે.

એવા જગતા જીવતા હિમાલયની લીલી, રાતી, પીળી ને ચુલાખી એવી અઢાર બાર વનસ્પતિમાં થઇને વર વાલની ત્રાડો સાંભળતી શેણી થાક્યા વિના ચાલી જ ગઇ. મઢીઓ મેલી, માનવી મેલ્યાં; વનસ્પતિ મેલી ને વાલ વર મેલ્યાં; અને ક્યાં આવી ?

જ્યાં ચારે દિશાએ બરફના કુંગરા છે: જ્યાં ઉપરથી ચે બરફ વરસે છે: નીચેનાં નીર પણ જ્યાં કરોને હોમ થઈ ગયાં છે: સરબનો તાપ જ્યાં ડાકીયું ચે કરતો નથી: એવી અધોર એકાંતમાં, સેળ વરસની કંકુવરણી ચારણીનાં પગલાં પડ્યાં. ત્યાં શેણી હેમાળો ગળવા બેઠી.

બેઠી: ધણેા સમય બેઠી: પણ શરીર ગળતું કાં નથી ? પાંડવો સરીખાનાં લોખંડી હાડ જ્યાં ઓગળી ગયાં, ત્યાં આ માખણ જેવી નાની શી' દેહડી કાં લોઢાની માફક સાશુત રહ્યા છે ?

“હે બાપ હેમાળા ! હે મોક્ષપુરીના દ્વારપાળ ! હે સતી પાર્વતીના પિતા ! હું ચ તારી દીકરી થઇને તારે ખોળે સમાવા આવી છું. મારાં એવાં તે શાં ઘોર પાતક દીઠાં, કે મને તારા પાપાણીથી પણ તેં વધુ કઠોર હેયાની માનીને તરછોડી ? આવડી વેદના હું આ બરફની ચિતામાં બેઠી બેઠી ક્યાં સુધી ખમીશ ! મને ઝટ તારા શરણમાં લે.”

જવાબમાં જણે હિમાલય સામા હોંકારા દેવા લાગ્યો : “બેટા ! તું બાળકુવારી કહેવા. એકલું આંહી કેઇ ઓગળી શકે નહિ. અને તારા અંતરમાં બીજું માનવી બેઠું છે. જ બાપ, પરણીને પછી બેલડીએ ગળવા આવજે.”

“હવે તો પાછી ફરી રહી ! પાછી જઇને ક્યાં ગાતું ? પંથભૂલ્યો એ જાંતરવાળો હવે મને ક્યાં ભેટે ? હે બાપ ! રામ-ચંદ્રજીએ જાનકાજીની પૂતળી કરીને જગન-ટાણે પડખે બેસાડેલી: તો હું ચ મારા સંકલ્પના સ્વામીનું પૂતળું કરીને આંહી જ પરણી લઉં છું.”

હાડ હેમાળે નવ ગળ્યાં, સોહામણ શેણી તણાં
(તેથી) પર ભે વાં પડ્યાં, કાસા કેરે પૂતળે

‘કાસ’ નામના દર્ભાનું પૂતળું કરીને શેણીએ એમાં જાણા વીજળાંને સંકલ્પ મૂક્યો. પૂતળાને પોતાની ગાદમાં બેસાડીને અના કુંડ સરીખા એ શિખરને ચાર આંટા દીધા. અને પછી પૂતળાને ખોળામાં લઈ શેણી બરફમાં બેસી ગઈ. આગ લાગી હોય તેવી રીતે અંગ ઓગળવા લાગ્યું. પગમાંથી લોહી શોષાય છે. ઘડી પહેલાં જે પગમાંથી કંકુવરણી કાંતિ કુટતી હતી, તે પગ શ્યામ પડી ગયા. પગમાંથી પ્રાણ જતા રહ્યા. જોતજોતામાં તો ગાદણ સુધીનાં હાડકાં પણ ગળીને પાણી થઈ ગયાં. ત્યાં તો કુંગરાનાં છટાં છટાં શિખરોમાંથી

શેણી ! શેણી ! શેણી !

એવા શબ્દ સંભળાણા.

“અરે આ મારા નામના સાદ કાણ દે છે ?”

ફરી વાર અવાજ હિંડા ગાળામાં ઉતરી ગયા.

“ફટય છે જીવવા ! હજી એ એના ભણકારા ! હે અભાગીઆ જીવ ! હવે ચીથરાં ન ફાડ.”

ત્યાં તો ફરી વાર શેણી ! શેણી ! શેણી ! એવા સાદ દુકંડા સંભળાણા.

શેણી ! શેણી ! શેણી ! એવા સાદ ફરી વાર દુકંડા ને દુકંડા આવવા લાગ્યા. અને સામે સાત કુંગરા એક સામટા પડ્યા દેવા લાગી પડ્યા: શેણી ! શેણી શેણી !

કામળી સકાડીને શેણીએ બરફની બેખોમાંથી સામે જવાબ વાળ્યો,

“હાલ્યો આવ્ય ! હાલ્યો આવ્ય ! હાલ્યો આવ્ય !”

અવાજને એંધાણે એંધાણે એક આદમી દોડ્યો આવે છે. પથરામાં દોડેરા ખાતો પડતો લોહીલોહાણુ થાતો, ને છતાં પણ પાછો ઉઠીને કાયા ખંખેરી દોડતો ભર્યે શ્વાસે ચાલ્યો આવે છે. મ્હોંમાં શેણી ! શેણી ! શેણી ! સિવાય ખીજે શબ્દ નથી.

બરફની ઉંચી દિવાલોવાળા એ ગાળામાંથી, ઝાંખે ઝાંખે અજવાળે, જેમ કાંઈ એ ઝોળા પડ્યા હોય, તેમ બન્નેએ એક ખીજાને નિહાળ્યાં : જંતરવાળો જીવાન ઉંચી ભેખડ કિપરઃ અને હાડગળતી શેણી નીચે, બરફના કુંડમાં.

હજળા પડી ગયેલા અવાજે શેણી બોલી : “વીજાણુંદ ! આવી પહેંચ્યો !”

“પહેંચ્યો છું મારા પ્રાણ ! એક જ દિવસનું મોકું થયું. પણ તારા બાપને એકસો ને એક પૂરી નવચંદરીયું ગણી દીધી છે, શેણી ! હવે હાલો ! હાલો ! એજતને કાંઠે ખોરડાં દરીએ.”

“હવે તો વૈતરણીને કાંઠે ખોરડાં કરશું બહાલા ! હવે હાલી રીયાં !”

“શેણી ! આ શેણી ! શુ થયું !” ઉપરથી પડાજ્યો બોલે છે.

હાડાં હેમાળે ગળીયાં જે ગૂડા લગે
વીજાણુંદ વળે ઘણુમૂલા જાને ઘરે

હે મહામૂલા વીજાણુંદ ! મારાં હાડકાં ગોઠણુ ગોઠણુ સુધી તો આ હિમાલયમાં ઓગળી ગયાં. માટે હવે તો હે બહાલા ! તું પાછો વળીને ઘેરે ચાલ્યો જા !

“પગ ઓગળી ગયા ? ફિકર નહિ, ફિકર નહિ !

વૈજ વળ વેદાણી, (તું) પાંગળી હો તોય પાગશું,
કાંધે કાવડ કરી, (તને) જત્રા બધી જીવારશું.”

ઉભી થા. પાછી વળ આ વેદાની પુત્રી ! તું લુલ્લી થઈ ગઈ હોઈશ તો પણ હું તને કાવડમાં બેસારી, મારા કંધ પર

ઉપાડી, અડસઠે તીથેની યાત્રા કરાવી આવીશ. પાછી વળ !
ઓ પ્રાણાધાર, પાછી વળ !

ફરી વાર અંધારેથી દૂબળો અવાજ આવ્યો : “બસ વીળ-
ણુંદ ! હવે પાછી વળી રહી ! હવે તો બહુ આવી નીકળી
ગઈ. અને હવે તું ચે શીદ પાછો વળજ ? તારા નામના પૂતળા
સાથે ચાર મંગળ વર્તનિ જ હું બેઠી છું. આવી જ ચારણ !
મારે પડખે બેસી જ ! પછી આપણને કાંઈ વિષ્ણુડાં પાડી શકશેજ
નહિ. આવ ! ધડીઓ જાય છે, ને હવે વાર નથી, બેસી જ !”

શિખર ઉપર ઉભેલો ઓળો થોડાંવાર હસ્યો. જાણે જે ડગલાં
નીચે ઉતર્યો. પાછો જાણે એ પડછાયો ઉંચે ચડી ગયો. સામે
જવાબ પણ આવ્યો નહિ.

“ આવ છ કે ? ”

બેખડોમાંથી પડ્યો ઉઠ્યો : “ આવ છ કે ? ”

“ બસ ચારણ ! જીવતર વા'લું છે હજી ? કાંઈ વધી નહિ.
પણ ચારણ ! છેલ્લી એક અબળખા રહી ગઈ છે. મરતાં મરતાં
તારું જંતર સાંભળવું છે.

વીળણુંદ જંતર વગાડ હેમાળો હલકું દીયે
મોહ્યા માછલમાર, માછલીયું ટોળે વળે.

“ એકવાર બળવી લે. ”

ખંભેથી ખીન ઉતારીને ચારણે ટેરવાં ફેરવ્યાં. ઝાંખે અજવાળે
વાજાંત્રના સૂર રડવા લાગ્યા. અંધારું કંપી ઉઠ્યું. હિમાલય પહાડ
હોંકારા દેવા લાગ્યો. પડખેના સરોવરમાં જળ નાખતા મચ્છી-
માસે થંભી ગયા. અને માછલીઓ એ ગીત સાંભળવા ટોળે
મળીને પાણી ઉપર પોતાનાં ચળકતાં મોં રાખી ઉભી રહી.

વાજાંત્ર વાજે છે : અને ગીતને તાલે તાલે બરફમાંથી રામ !
રામ ! રામ ! રામ ! એવા જપ બોલાય છે. જપ જપાલા

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

રહ્યા ને જંતર વગડતું જ રહ્યું. એક તરફથી રામ નામના અવાજ ધીર પડવા લાગ્યા. બીજી તરફથી જંતરના તાર વધુ ને વધુ ભેરથી ઝલેણાટી દેવા લાગ્યા. આખરે રામનામના ઉચ્ચાર અટકી ગયા, ને ભેખડ ઉપરથી એક ધડકો થયો. એલાન જંત્રીના હાથમાંથી જંતર નીચે પછડાયું.

જંતર લાંચું ઝડ પડી, ત્રટયો મોલી ત્રાગ
વેદાની શેણી હલ ગઈ, જંત્રી ન કાઢે રાગ

વાજંત્ર પટકાઈને લાંગી ગયું, અંદર તરડ પડી ગઈ. એનો મુખ્ય તાર પણ તૂટી પડ્યો. વેદા ચારણની પુત્રી શેણીના પ્રાણ આલી નીકળ્યા; એટલે હવે વીણાનો અન્નવનાર પણ સર કાઢતો અટકી ગયો, અને

શેણી જેવો સંગાથ વળાવી વીળણુંદ વળ્યો
ભૂખે ખાધું ભાત પેટ ભરી પામર છું

શેણી જેવા સંગાથને હિમાલયમાં વળાવીને વીળણુંદ ચારણ ખાલી હાથે પાછો વળ્યો. અને જીવતર ટકયું ત્યાં સુધી પામર માનવીની પેઠે પોતાના ભૂખ્યા પેટને ભરતો રહ્યો ! *

* અનેક ચારણો એમ કહે છે કે શેણીને વીળણુંદ ઉપર પ્રીતિ હોવાની વાત બનાવટી જ છે શેણી તો ભેમમાયાનો અવતાર હતી અને એણે તો પોતાના પિતાને બાલ્યાવસ્થાથી જ કહી શામેલું કે ‘મારો સંગાથ કરશો જ નહિ,’ તેથી પોતે તો વીળણુંદથી બચવા માટે જ હિમાલય નાસી ગયેલાં.

એ આ વાર્તામાં બંને પાત્રો પ્રેમ હોવાની હકિકત સ્વીકારી છે, તે આ પ્રાચીન દુહાઓ પરથી. ન પરણવાનો નિર્મલ હોવા છતાં પણ શેણીને વીળણુંદ પર બંધાઈ ઉપભવ્યું, એ તો ‘કલદું’ એની પ્રીતિની ઉત્કૃષ્ટતા સિદ્ધ કરે છે. અને આવા પરમ પવિત્ર પ્રેમાનંદથી તો એનું ‘સતીપણું’-અથવા અમાણપણું કલદું વધુ જન્મવલ અને ટ. બીજા અનેક ચારણી સતીઓ પણ પરણેલી હતી જ.

સંપાદક

દેહના ચૂરા

૫

નીચે પેટાળમાં માટી ને નાનાં નાનાં ઝાડવાં : અને ઉપર મથાળે જાણે કાંઈ માનવીએ ચાલી ચાલીને ગાંઠવી હોય તેવી સો સો મણની ટૂંકાણી શિલાઓ : એવી જાતનો એક કુંગરો શિહોર ગામની પાસેથી શરૂ થાય છે. અને ત્યાંથી ચાલતો થઈ, વચ્ચે વચ્ચે ક્યાંઈક ધરતીના પડ નીચે સમાતો, ક્યાંઈક થોડો બહાર દેખાતો, ને ક્યાંઈક આકાશની વાદળીઓ સાથે રમવા ઉંચો ઉછાળા લેતો એ કુંગરો, લોંબા કુંગરની નજીકમાં જઈ રસ્તાના રામ રામ કરતો કરતો, રાજુલાનો કુંગર, સોમનાથનો કુંગર, કાતરધાર અને ધુવાંસનો કુંગર—એવાં એવાં નામ ધારણ કરતો, ગીરની સરહદ ઉપર સાણા કુંગરને નામે રાખીને ઉભો રહ્યો છે. ત્યાં આવીને ગીરની અનેક ટેકરીઓ અને વીંટળાઈ વળે છે. એ આખી યે શિખરમાળાએ મોટાં ફળ—ઝાડ કે બહોળી નદીઓનાં નીર નીપજાવ્યાં નથી. કેવળ બાવળ અને કેરડાની ઝાડીમાં થોડો ગુંદર ધૂને ગરીબોનું અથાણું જ ઉત્પન્ન કરેલ છે. છતાં એણે જોગીદાસ જેવા બારવટીયાને ઓથ દીધી છે, અને ચારણ આયરોની માથો ભેંસોને અખૂટ ખાસનું અક્ષય—પાત્ર દીધું છે.

એ આખી કુંગરમાળનો સાણા નામે ઓળખાતો છેલ્લો કુંગર આશરે એસી વીધાની જમીન પર પલોંઠી વાળાને બેઠો છે. આખો યે કુંગર 'પોલો' કહેવાય છે. કેમકે એની અંદર અનેક બોંયરાં છે. અંધારાં, સાંકડાં, હિંસક પ્રાણીઓને છુપાવાનાં બોંયરાં નહિ; પણ સરખે સરખા કંડારેલા ઓરડાઓ, જેમાં આજે પણ માલધારીઓ ઢાર લઈ જઈને ઉતારા કરે છે. એક પણ ગુફા અણસરખી કે અણધડ રીતે કારેલી નથી. તમામને કાંઈ પ્રવીણ કારીગરે શોભીતા, પ્રમાણસરના ઘાટમાં ઉતારેલી દેખાય છે. ફક્ત બારણાં જ ચડવવાં બાકી હોય એવાં સરખાં તો પત્થરનાં બારસાખ છે. ત્રણ ત્રણ ઓરડે અકેકે તો મીઠા પાણીનું ટાંકું છે. એ ટાંકાં કેટલાં ઉંડાં છે તે આજે પણ કોઈએ જાણ્યું નથી. ગુફાએ ગુફાએ બંદૂકો માંડવાના મોરચા છે. એ બધું ય પત્થરોમાંથી જ કંડારી લીધેલું છે. કહે છે કે આંહી પાંડવો વસતા. પણ આપણે એટલા ઉંડા ભૂતકાળમાં આજે જવું નથી. આપણે તો દોઢસો બસો વરસ પૂર્વેની એક પ્રેમ-કથાને, આ સાણાની ગુફાઓમાં બેસીને સંભારીએ છીએ. આપણને નથી માલુમ કે અક્ષર ન લખી જાણનારી એ કાટાળા કુંવરે આમાંથી કંઈ ગુફાની ભીંતો ઉપર એકાંતે બેઠાં બેઠાં પોતાના પ્રેમીજન રાણા રબારીની આકૃતિ આલેખવા માટે કાચલાના કાલાઘેલા લીંટા કર્યા હશે !

ચલાડ બાબરીઆની એ જુવાન દીકરી કુંવર એક દિવસ મોટે પરોડીયે બરનીંદરમાંથી જાગીને કાન માંડી સાંભળી રહી છે. ધુંવાસના કુંગર ઉપરથી ટાઢે બપોરે કોઈ મીઠા ગળાની સરજૂઓ ચાલી આવે છે. ગીતનાં વેણ તો હા...હે...હ...હે સિવાય બીજાં કાંઈ સમજાતાં નથી, પણ શબ્દોની જરૂર ન પડે એવી એ રાગણીઓમાંથી જ આપોઆપ અર્થ ઉઠે છે. એકાંતે વગડામાં આવીને કોઈક માતાનો ભગત દેવીની સ્તૂતિના ધોરતા સુરો કાઢી અડખે પડખેની ચારે દિશાના સીમાડાને ભીંજવી

નાખે છે. એક માનવી માય, અને લાખોને શ્વાસ લીધા વિના સાંભળવાનું મન થાય, એવી એ સરજૂઓ ગવાય છે. ચાંદરકાં હજુ આથમ્યાં નથી. નવરંગી ઝગારા કરતાં નક્ષત્રો પણ તુલ્ય કરતાં કરતાં ધરતીની સરજૂઓ સાંભળે છે.

સાંભળતી સાંભળતી કન્યા કુંવર કાગાનીંદરમાં ઢળે છે. ઉઠવાનું મન થાય છે પણ ઉઠાતું નથી. સરજૂના સૂર હવામાં તરે એવા હળવા છતાં યે કુંવરનાં જોપચાં ઉપર ચડીને સીસા જેવા વજનદાર લાગે છે. આંખડીઓ ઉઘડી ઉઘડીને ઘેરાય છે. આલમાંથી બે તારોડીયા તૂટીને નીચે પડ્યા હોય એવી એ બે આંખો દિસે છે.

પ્રભાતે કુંવર ટાંકાંને કઠિ પાણી ભરતી ભરતી પનીઆરી-ઓની વચ્ચે વાતો થતી હતી તે મુંગી મુંગી સાંભળે છે !

“ આટલું બધું વહેલું ઇ કોણ આરડે છે ? ”

“ ઓલ્યો વાંગરનો રખારડો-રાણો; આંહી ધુંવાસને કુંગરે બેંસું લાધને આવ્યો છે. ”

“ અધરાતુંનો ઉઘવા જ દેતો નથી. ”

“ અને દિ'એ જોયો હોય તો ય બ્હી મરીએ એવો છે. વરોળ બેંસ માથે બેસીને નીકળે તે ત્યારે બરાબર જન્મ રાજ્ય જોઇ થ્યો. ”

સરજૂઓ સાંભળવાનું તો કુંવરને બંધાણ વળગ્યું. રોજ લાંગતી રાતે એની નીંદર ઉડી જાય છે. અને ધુંવાસના શિખર ઉપર લાકડીનો ટેકો લાધને છત્રપતિ જેવો ઉભેલો એક શ્યામ-વરણો જીવાન રખારી હીરે મઢેલા આલ સામે નજર રાખી પુલાવેલી છાતીએ માતાનાં અકળ અગમ બજનો ગાતો હોય, એવું રૂપાળું ચિત્ર કુંવરની કલ્પનામાં ખડું થાય છે. સરજૂના સૂર જાણે કોઇ એક રૂડી આકૃતિ આલેખી રહ્યા છે. પ્રથમ પ્રીતની ગાંઠ એ રીતે સરજૂઓના સૂરથી બંધાઇ.

સારાશ્રુતી રસધાર : ભાગ ૫

પછી એક દિવસ કુંવરે એ સરજી ગાનાર રબારીને નજરોનજર જોયો. પોતાનાં ભાઈ-બાપ પણ ખાકુ ધોળીને સાણાના કુંગરમાં ધુંવાસ તરફ ચારવા ગયા. ત્યાં સરજી ગાનાર જીવાન રબારી રાણો પણ બેઠો થયો. સફુની બેસો બેળો થઈને ચરે છે, માદણાં ખુદે છે, મુંગી મુંગી જાણે રાણા-કુંવરની સામસામી ઝોળખાણો કરાવે છે. નાનાં નાનાં ઝાડવાંની ઘટામાં ચલમેઠાં ભરી ભરીને પીનારા ભાઈ-બાપ માટે કુંવર રોજ બપોરના ભાત લાવે છે. રાણો રબારી પણ પોતાની ફટિથી બે રોટલા છોડીને બેઠો બેસી જાય છે. ગાડાના પૈડા જેવા બે રોટલા પચાવી જનાર જીવાનને કુંવરે નિહાળી નિહાળીને જોઈ લીધા. પણ જાણે જીગ જીગ સુધી જોયા જ કઈ એવી મીઠાશ એની આંખોમાં છવાઈ ગઈ. રબારીના મ્હોંની કાળપ એના ગળાના ગાનની મીઠપમાં જુડી ગઈ. કાળો મેહસો, કાળી કાયલ, ધોળાં અમૃત દેનાર કાળી બેસો, કાળો વાસુકી નામ, કાળો ભમરો, એવી એવી એક આખી ટીપ કુંવરના મનમાં લખાઈ ગઈ. એમાં શ્યામસુંદર રબારી રાણો પણ મળી ગયો.

કુંવરને જોઈ ત્યારથી રોજરોજ રાણો વરોળ બેંસ ઉપર સવારી કરીને પોતાના ખાકુને મોખરે ચાલ્યો આવે છે. અને રોજ ભાત આવવાનો વખત થાતાં તો બેળો થવાના મુકામ ઉપર પહોંચી જાય છે. આવતો આવતો, આજીબાજી કાંઈ નથી ને, એટલી નજર કરીને દુહા રેલાવ્યે જાય છે કે :—

કુંવર કાળી નાગણી, સંકેલી નખમાં સમાય
(એતુ) કરડયું ડગ નો ચાતરે, કુંવર ચાલાડય કેવાય

[કાળી નાગણી જેવું એના રૂપનું હોય છે. જેને એના પ્રેમશીલ હાંત વડે બે કરડે, તે એક ડમણ પણ ભરી શકે નહિ. એને વસ થઈ જાય, એવી કુંવર, સામે ચાલાડી કહેવાય છે]

બાળે બીજની ચાલ્ય, ડગમગતાં ડગલાં ભરે
હંસલા જેવી હાલ્ય કેટાળી કુંવર તણી

[બીજ સ્ત્રીઓની ચાલ્ય તો ઘડા વખરનાં ડગલાં ભરતી હોય છે. પણ મારી કુંવર તો હંસ ગતિએ ચાલે છે.]

બાળે બીજના વાળ, ઓડયેથી ઉંચા રીયા
ચોટો ચોસરીયાળ કડયથી હેઠો કુંવરને

[આગ ઉઠ્યે બીજ સ્ત્રીઓનાં માથામાં, જેના વાળ ઘરદન સુધી પણ ન પહોંચે એવા જથરાકા (નાના) હોય છે. અને મારી કુંવરને માથે તો જુઓ ! કેવો રૂપાળો ચોટલો કમ્મરથી પણ નીચે ઢળકતો રોએ છે !]

એવાં, કુંવરની કાયાનાં રૂપ ઉપર મોહ પામીને આંધળા
બનેલો રાણો પોતાની કુંવરને આશિષ દેતો અને બીજ બધી
સુંદરીઓને ઉતરતી માની તિરસ્કાર આપતો રોજ આવે છે ને
નય છે.

એવી માયામમતા બાંધતાં બાંધતાં અણુધ પ્રેમીઓને એટલું
પણ જ્ઞાન ન રહ્યું કે આપણ બન્નેની જતો જૂદો છે : એક છે
રખારી, ને બીજો છે બાબરીયાની દીકરી : મીઠે મીઠે મિલાવીને
બેય જણાંએ મુંગા મુંગા મનોરથો બાંધ્યા હતા તે થોડા દિવ-
સમાં જ છેદાઈ ગયા. રાણો જોઈ રહ્યો છે કે આજ તો કુંવર
ધરાણે લુગડે સજ્જ થઈને જાત દેવા આવે છે. પોતાને રીઝ-
વવા માટે જ જાણે કેમ કુંવરે અંગ શણગાર્યું હોય એવી
આંતિમાં પડેલ રાણાએ તે દિવસ ત્રણ રોટલા ચડાવ્યા. તો જ
જાણે જૂખ રહી ગઈ. ઝરણાને કાંઠે જઈને કુંવર તાંસળીઓ
ઉઠકતી હતી ત્યાં જઈને પાણી પીવા માટે રાણો બેઠો. પાણીને
ખેંચી ભરતાં ભરતાં રાણાએ પૂછ્યું કે

“ આજ જનમગાંઠ લાગે છે, કુંવર ! ”

નીચાં નેણુ ઢાળીને કુંવરે કહી દીધું કે “ હવેથી મને બોલાવીશ મા રાણા ! કાંઈક રીત રાખતો જા.”

“ કાં ! ”

“ મારું સગપણ થયું છે. ” એમ કહીને એણે અરધે માથે ગયેલ ઓઢણાને કપાળ સુધી ખેંચી લીધું.

“ ઠીક જીતવા ! ” કહીને રાણા પાણીનો ખોખો ઢાળી નાખી ઉભો થઈ ગયો. તે દિવસથી કુંવરની સાથે પોતાને એક ઘડીની પણ ઓળખાણ નથી તેવી મરજદ સાચવતો ખીજે જ માર્ગે વળી ગયો. એ જાણું એક ખીજનો પડછાયો પણ લોપતાં નથી.

થોડા જ દિવસ પછી રાણાએ એક જાનને સાણા તરફ જાતી જોઈ. એ દિવસ પછી જાનને પાછી પણ વળતી દેખી. પૂછપરછ કરીને જાણી લીધું : ઓહોહો !

રાણા રાતે પુલડે ખાખર નીંધલીયાં
સાજણુ ઘેરે સામટે આણાત ઉઘલીયાં.

જંગલમાં ફાગણ મહિને ખાખરાનાં ઝાડ રાતાં ચોળ રૂડાં કેથડાંના પુલે લાંગી પડતાં હોય, તેવી શાભીતી રાતી ચુંદડીઓ ઓઢીને આ ફાણુ ચાલ્યાં ! આ તો ઘેરો એક જાનડીઓની વચ્ચે વીંટળાઈને ચાલાડી કુંવર આણું વળી સાસરે જાય છે !

ભલે જાય ! ભલે જાય ! ભલે કાંઈ ભાગ્યશાળી આવરતુ ઘર સુખી થાય ! એ પરાયી અને તો એ શું ? એવી રૂપ ગુણવાળી સુંદરી તો જ્યાં હોય—આપણુ ઘેર કે ખીજને ઘેર—ત્યાં એને ખાખર સુખી જ કરજો !

ખહુ બોલે ને ખહુ બકે, લવ લવ કાઢે વેણુ
કરડાંને એને કાળોતરો, (મર) હોય આપણું શેણુ

અરેરે, કાંઈ ખહુ બોલનારી, જીભ ઉપર કાણુ ન રાખનારી

નારી, ભલે પોતાની સ્ત્રી હોય તો યે એને કાળો નાગ કર-
ડને ! પણ

થોડું બોલે થરહરે, મરકીને કાઠ વેણ
(એને) કાંટો કેઈ મ વાગજે, (મર) હોય પારકાં શેણ

ઓછા બોલી, આંચકા ખાનારી અને મોઢું મલકાવીને જ
શબ્દો ઉચ્ચારનારી સ્ત્રી, ભલે ને અન્ય કાષ્ઠની ધર નારી હોય,
તો યે એને કાંટો પણ ન વાગજે, એવી દુવા દઉં છું. અને વળી,

કાળમુખાં ને રીસાળવાં, નીચાં ઢાળે નેણ
(એને) કાળી નાગણ કરડજે, (મર) હોય આપણાં શેણ

પણ

હસમુખાં ને હેતાળવાં, અમૃત વરસે નેણ
(એને) કાંટો મ વાગજે, (મર) હોય પારકાં શેણ

(૨)

મેલ્યું વાંગર ને માઢીયું, મેલી મવાની બજાર
ડગલાં દિ' ને રાત ભરવાં પડે ભેરાઈનાં.

રાણાએ જાણ્યું કે કુંવર તો ભેરાઈને નેસ પોતાનાં સાસ-
રીયાંમાં રહે છે. પોતાને અને કુંવરને તો હવે ચાર નજરે
એક કરવાને પણ વહેવાર નથી રહ્યો, છતાં પણ કુંવર ન જાણે
તેમ એને નિરખી લેવાની લાલચને રાણો દબાવી શક્યો નહિ.
એણે સદાને માટે પોતાનાં ગામ વાંગર ને માઢીયું મેલી દીધાં.
મહુવાની બજારે હટાણું કરવાનું ધુવાસને કુંગરથી છેડું થઈ
પડ્યું. એટલે વારેવારે ઘી વેચવા ને કપાસીઆ લેવા રાણો
ભેરાઈ ગામે જવા લાગ્યો.

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

રાણા કે' રહીયું નહિ તનડું ટેક ધરી,
કફરા જોગ કરી હાથેથી હળવું પડ્યું

મનની ટેક ન રહી શકી. કુંવરને જોવામાં પણ પાપ છે, એવો નિરધાર કરી બેઠેલ પ્રેમી. પાછો નબળો પડી, વિટંબનાઓ વેઠી કુંવરને મળવા ગયો. અને પોતાની મેળે જ હલકો બન્યો. અને થોડા વખત પછી એક દિવસ બેરાઇમાં જઈને રાણાએ શું જોયું ?

જીવ ઢંઢાળે ઝુંપડાં, જૂને નેખમ જય
ખોરડ ખાવા ધાય (તોય) મન વાયું વારે નહિ

જઈને જીવે ત્યાં ઉજ્જડ ઝુંપડાં પડેલાં. જૂનાં નેસડાંમાં રહેનારાં બેરાઇવાળાં આદિરીયાં ત્યાંથી ઉચાળા ભરીને ઉપડી ગયાં હતાં. કોઈએ કહ્યું કે આખો કબીલો સાણાને કુંગર ગયો છે. રાણા પોતાની ચાકલી બેંસાને ફાસલાવી પટાવી હાંકતો હાંકતો સાણાના કુંગરની ગાળી યે ગાળી ગોતી પથરે પથરે ભચ્યો. પણ

કાગા જમત હે આંગણે, ખનખન પથારા
સાણા સાજણ કયાં ગયાં, મેલીને ઉતારા

ત્યાં યે એ છિન્ન લિન્ન થઇ ગયેલાં ઝુંપડાંને આંગણે કાગડ ચણી રહ્યા છે. બાકી બધું ઉજ્જડ, નિર્જન છે. રાણા સાણા કુંવરને પૂછે છે કે “ હે ભાઈ, આ ઉતારા છોડીને મારાં સ્વજનો કયાં આપ્યાં ગયાં ? ”

સામે મસ્કરી કરતો હોય તેમ સાણા કુંગર પડેલો કરી બોલ્યો “ આપ્યા ગયાં ! ”

થોડે દૂર, રૂપેરી પાલવને જંગલમાં ફરકાવતી રાવલ નદી વાંકા ચૂંકા વળાક લેતી ગીરના કુંગરાની વચ્ચે થઈને આવી જાય છે. એને રાણા પૂછે છે કે

ચોસર જેનો ચોટલો, નાક ભાતીલાં નેણુ
રાણો પૂછે રાવલને કોઈ દીકાં મુંજાં સેણુ.

“ હે રાવલ માતા ! જેનો ચાર સર્યે ગુથેલ ચોટલો છે,
અને જેનાં નાક તથા નેણુ ધાટીલાં છે, એવી મારી સજ્જનીને
તેં ક્યાંયે જોય ? ”

કોઈએ જવાબ આપ્યો નહિ. રાણો રઝળતો બંધ થયો.
થાકેલી ભેંસાનું અંતર સાણામાં જ હતું. જે જૂનાં ભોંતકાં
ખાલી કરીને કુંવર ચાલી ગયું છે, તેની ઓથે જ રાણાએ
ઊતારો કર્યો.

(૩)

કુંવરને ક્યાં લઇ ગયા હતા ? નાંદીવેલાને કુંગર. રાણો
રખારી કુંવરની પાછળ ને પાછળ પતો મેળવીને ચાલ્યો આવે
છે એવા સમાચાર કુંવરનાં સાસરીયાંને મળ્યા જ કરતા હતા.
અને કોઈ ભયાનક દૈત્ય આવતો હોય એવો ભય પામીને એ
બધાં કુંવરને લઇ નાસી જતાં હતાં. અંતે એ બધાં નાંદીવેલે
નિરાંત કરીને રહ્યાં.

સાણું પીળું સાટકે, નાંદે અમારા નેસ
કુંવર બચ્ચું કુંજનું, જોડી બાળ વેશ

સાણા કુંગર ઉપર વિજળીચમકારા કરે છે, અને કુંવરની નજરો
ત્યાં લાગી ગયું છે. એને રાણાના સમાચાર મળ્યા છે. એ કહેવરાવે
છે કે હે રાણા ! અમારાં નેસડાં હવે નાંદીવેલા ઉપર છે. ને
કુંજડીના બચ્ચા જેવી કુંવર તારા સિવાય પોતાનો મુહામણનો
વેશ સળખાવી રહી છે. તું કદિ કદિ આવજો.

એમ થાતાં થાતાં તો

કૌરાવની રસધાર : ભાગ ૫

આણે ધારાળા કાઢીઆ, વાદળ ચમકી વીજ
ફાંને રાણા સાંભર્યો, આવી આપાદી બીજ

આસમાનમાંથી મેઘની ધારાઓ નીકળી. વાદળમાં વિજ
ઝળકી. કુંવરના હૃદયને રાણા સાંભર્યો. કેમકે આપાદ મ
નાની બીજ આવી.

કોટે મોર કણકીયા, વાદળ ઝળકી વીજ
ફાંને રાણા સાંભર્યો, આવી આપાદી બીજ

ગામડાંના ગઢ કોટ ઉપર અને કુંગરાની ટોચ ઉપર મોર
ટકુકયા. આપાદી બીજ આલમાં દેખાણી. આજ મારો રાં
પણ સાણા કુંગરનાં શિખર પરથી બીજનાં દર્શન કરતો હશે
અત્યારે અમારી બન્નેની નજરો ચંદ્રમા ઉપર ભેળી થઇ હશે
હાથ ! આજ એ રીતે તો રાણાનો મેળાપ થઇ શક્યો ! એ
ચિંતવી ચિંતવીને કુંવર બીજચંદ્રનાં દર્શન કરે છે.

રાણાને પણ થોડા દિવસમાં સમાચાર પહોંચ્યા કે કુંવ
નાંદીવેલામાં બેઠી છે. વટેમાર્ગીઓની સાથે રાણા કુંવરને બીજ
કાંઈ નહિ, ફક્ત રામ ! રામ ! કહેવરાવે છે. જવાબમાં કુંવ
સદેશા મોકલે છે કે

રાણુરામીયું રાણા (મને) પરદેશની યોગે નહિ
છેટાની સેલાણા વસમી વાંગરના ધણી

હે વાંગરના વાસી રાણા ! તારા રામ રામ મને આથેથ
પહોંચતા નથી, છેટાની વાટો બહુ વસમી છે. માટે તું આવ
એક વાર આવ ! અને

રાખડીયું રાણા બળેવની બાંધી રહી
છેડને સેલાણા કાંટેથી કુંવર તણે

ઓ રાણા ! ગદ બનેલે તેં આવીને સીમમાં પીપળાને છાયે
મને કડ રાખડી આંધી હતી. તેં કહ્યું હતું કે “ભગવાન
તારી રક્ષા કરશે.” પણ આ રાખડીથી રક્ષા તો થઈ શકી નથી.
ઉલટું સાસરીયાં બાળે છે એટલે મને સંતાપે છે. માટે હવે
તો તું આવીને તારી રાખડી છોડી જા.”

આવાં કહેણ સાંભળી સાંભળીને રાણાને જીવ ઉચક થઈ
ગયો. સાણે સુખ લાગ્યું નહિ. કુળલાજ ઘણીયે વારે છે કે
“ રાણા ! ન જવાય. ” પણ વાસના બોલે છે કે “ એક વાર
ફક્ત દર્શન કરી આવીએ ! ” રાણો ઉપડ્યો :

સાણે મન સૂતું નહિ ધુંવાસને ઘડે
આવ્યું આંટો લે રાતું મન રાણો લણે

સાણામાં દિલ ઝંપ્યું નહિ. ત્યાંથી બે ગાઉ ધુંવાસનો કુંગર
આવ્યો. ત્યાં પગ થંભી ગયા. અને કુળલાજ વારેવારે આડી
આવીને ઉભી રહેવા લાગી. છેવટે એની ચેતવણીનું પણ
ઉદ્ભવન કરીને રાણાનું રડતું હૃદય, સીચેસીધું નહિ પણ આંટા
લેતું લેતું, અચકાતું અચકાતું, જોરાવરીથી ખેંચાતું ખેંચાતું
અખરે નાંદીવેલામાં આવ્યું.

આહિરોએ રાણાને નાંદીવેલે રજળતો દીઠો. મારી મારીને
કુંગર ઉપરથી ઉતારી મૂક્યો. અને કુંવરનું ઓઢણું પણ દેખ્યા
વગર રાણો ફરી સાણે ચાલ્યો ગયો,

રાણો કુંવર ! કુંવર ! કુંવર ! એવા જાપ જપે છે. અને
એમસાનાં વાદળાં કુંગર ઉપર ઘેરાઈને ગડગડાટ મચાવે છે.
પ્રતિના તોરમાં ને તોરમાં રાણો એમ સમજે છે કે મારી
નિસંધાર હાલત દેખીને સાણો કુંગર હાંસી કરતો કરતો ઉછળા
મારે છે. એટલે રાણો કહે છે કે

કુંવર ઉછળે ભલે ઉછળે, (તું) શીઘ્ર ઉછળ સાણા
કુંવર કલ્પ મનાવશું, (તું) પડએ રેને પાણુ

હે પત્થર ! હે નિધુર ! કુંવર મારાથી રીસાઇને આમ તેમ કુદકા મારતી નાસે છે, એને તો કાલે જ મનાવી લેશું. પણ એમાં તું શીદ ઉછળા મારે છે ?

(૪)

કુંવરના સંતાપ મનમાં જ સમાઇ ગયા છે. ક્યાંયે અંતર દબવી શકાતું નથી. વેદના લધી બીતરમાં ને બીતરમાં સડસડી રહી છે. એમ કરતાં કરતાં કુંવરનાં આહાર પાણી પણ ઓછાં થઇ ગયાં. પરણીને આવ્યા પછી ધરાઇને ધાન કદી ખાધું નથી. એટલે શરીર ગળી ગળીને પીળું પડવા લાગ્યું.

સ્વામી પૂછે છે કે “ આ શું થયું ? ”

કુંવર કહે છે કે “ શી ખબર ? ”

સ્વામીએ શરીર તપાસ્યું. અણુધ માણસે રોગ પારખ્યો ! વહુને સારણ ગાંઠ થઇ છે !

સાંભળીને મનમાં કુંવર બોલી :

સારણ ગાંઠયું સગા, કાળજની કળાય ને
(એનાં) ઓસડ અલબેલા, રાણાની આગળ રીયાં.

“ હે મારા નાદાન સગા, એ સારણ ગાંઠ તો કાળજની અંદર થઇ છે. તને એ નહિ દેખાય. અને એની દવા પણ કાઠ્ઠી પાસે નથી. એ ઓસડ તો રાણાની પાસે જ રહ્યું.”

મગટપણે તો કાંઇ ન બોલી શકાયું. એટલે ઉંટવેદા હતા તેણે બેળા થઇને મત બાંખ્યો કે “ લો વહુના પેટ ઉપર ઝમ ! ”

અગ્નિમાં લોહનું સળીયા ધમાવીને લાલચોળ કરવામાં આવ્યા. પછી વહુના હાથ પગ દાણી રાખી એના પેટ ઉપર સળીયા ચાંપવામાં આવ્યા. અંધારણે શરીર કાળું કદરૂપ બની

મયું, ડામ પાક્યા તેમાંથી રસી વહેવા લાગી. કુંવરની કાચા હાડપીંજર જેવી થતી ગઈ.

(૫)

સાણાનો વસવાટ વસમો થઈ જવાથી રાણાએ મધ્ય ગીરમાં બેંસાને હાંકીને કુંવરથી જોટલું બને તેટલું અંતર પાડી નાખવા માટે મજલ આદરી દીધી. અંતે એણે ચાચખના કુંગર ઉપર જઈને આશરો લીધો.

ભાતભાતની વનરૂપિણી મૂળીયાં વાટે થઈને વહાં જતાં ગીરનાં પાણી પી પીને રાણાને શરીરે ‘ગર લાગી;’ એટલે કે ગીરનાં હવા પાણીથી હાથ પણ ગળતા થયા ને પેટ પુલાવું ચાલ્યું. હાલી ચાલી શકાવું નથી. પોતાની બેંસને શરીરે ઓથ લઈને એ રોગી પડ્યો રહે છે. એવે એક દિવસ એક કામડો ઉંચે ઝાડની ડાળી ઉપર બેસીને, બાણે કાષ્ઠક કાસદીઓ આવ્યો હોય તેવી દીતે કા ! કા ! કરવા લાગ્યો. ભાનજૂથ્યા પ્રેમીએ માન્યું કે કામડો કુંવરનો જ મોકલ્યો આવ્યો હશે !

ક્યાંથી આવ્યો કાગ વનરાવન વીંધે કરે
કહેને કેડાક પાર કીચે આરે કુંવર ઉતરી

કાગડા ! તું આ વન વીંધીને ક્યાંથી આવે છે ? તે કુંવરને ક્યાંયે દીડી ! ક્યાં નહીને આરે કુંવર જઈને ઉતરી છે કાગા રાજ્ય ! મારી કુંવરને તું પિછાને છે ? ”

પાતળ પેટી, પીંજરંગાં, પસવને પારે
કુંવર કુંપો કાચનો ઉતર્યાં કચે આરે

“પાતળી સોટા સરખી તો એના શરીરની કાઠી છે: રંગ અંધકવરણી-પીળો છે, પસવ નામતા પ્રાણી જેવી સુંવાળી તો

એની કાયા છે: કાયાના સીસા સરખી નાજૂક છે: એવી કુંવર ક્યે કઠિ ઉતરી છે હે બાપ કાગા રાજા ?

અને હે બાપ ! કુંવરને જાને એટલો સદેશો દેજે કે

ગર લાગી ગૂઝા ગળ્યા, પેટે વધ્યો પીયો,
કાગા લણ્ણને કુંવરને રાણા ચાચઈ રીયો

રાણાને તો ગીરનું પાણી લાગ્યું છે: એના હાથ પગ ગળી ગયા છે. એનું પેટ વધી ગયું છે. અને હવે તે રાણો સદાનો ચાચઈને કુંગરે જ રહી જશે, હવે મેળાપ નહિ થઈ શકે. માટે છેલ્લા જીવાર સમજાવો !

કા ! કા ! કા ! કરતો કાગડો જાણે કે રાણાનો ટપ્પલીઓ બનીને ઉડી ગયો. અને હવે કુંવરને પોતાનો સદેશો પહોંચશે એવી આશાએ રાણો રાહ જોતો પડ્યો રહ્યો. દિવસો દિવસ એનો દેહ પશુ હાડકાનું માળખું હોય તેવો બનતો જાય છે. અને રાતે પણ પોપચાં બીડાતાં નથી. સદાય જાગે છે. નીંદર વેળા બની છે.

રાણા જોને રાત, પૃથ્વીને પોરો થયો
ન સુવે નીંદરમાંય હૈયું કાંકણહારનું

હે રાણા ! આ રાત્રિયે તો પૃથ્વી આખીને વિશ્રામ લેવાને સમય છે. તમામ જીવ જન્તુ ને માનવી પોઢી જાય છે. નથી સપું એક કાંકણહાર નામનું પક્ષી. એને એકને ઝંપ નથી. એની માફક આ મારા હૃદયને પણ ઉજાગરા કરવા સરજાય છે.

અને હાય રે ! આ બધાં વીતકો ક્યાંથી વીત્યાં ? મેં શા માટે વાંગર, માઢીયું ને ડાળીયું જેવાં વતનનાં ગામડાં મૂકીને આ ગીરના મારમ લીધા !

આછર પાણી આંખડે, ચરવા કંકેઝેલ કાસ,
મેશુને નો મેલાવીયે ડાઝેસરનો શાસ

આંખડા કુવાનાં આછાં તેલ જેવાં પાણી અને ચરવા માટે મીઠું ધાસઃ એવો ડોળીયા ગામનો વસવાટ મારી બેસોને મેં શીદ છોડાવ્યો !

હાડકાના માળખા જેવું સકાયેલ શરીર લઇને એક દવસ રાતે રાણો સુતેલો છે. હવે પોતાના પ્રાણુ જાગા દિવસ ટકશે એવી એને આશા નથી. પોતાની પથારીને વીંટીને બેઠેલી બેસોને પોતે હાથ જોડીને વારંવાર વિનવે છે કે “માતાજીયું ! હવે તમે તમારે માર્ગે ચડી જાઓ. કોઇક ધરધણીઆણીનો આસરો જોતી હ્યો. હું તો હવે તમને સાચવી નહિ શકું.”

પણ બેસો તો એ આંધેરી ચરવા પણ નથી જાતી. એનો ચારનારો પથારીએ પડ્યો છે. એને કાંઈ ગીરનું પણ ધજ્જ ન કરી જાય, તે માટે તો બેસો આઠે પહોર ચોકી કરે છે.

રાત પૂરી થવા આવી છે. ચાંદરડાં હજી આથમ્યાં નથી. રાત્રિ જાણે કોઇક જીગજીગની વિજેગણ હોય અને એના કાળા લમ્બર કેશ વિખરાઈ પડ્યા હોય, એવું અંધારું આખી ગીર ઉપર પથરાયું છે. એવે પરોડિયે જાણે તારોડીયા, જાડવાં ને કુંગરા એ સુતેલા રથારીના કંઠની સરજૂઓ સાંભળવા માટે ટાંપીને બેસી રહ્યા છે. પણ સરજૂના સર તો સુકાઈ ગયા છે. કુંવર ! કુંવર ! કુંવર ! એવા જ ઉચ્ચાર ચાલે છે. અને સુતેલા રાણાને કાને કાગાનીંદરમાં ભણકારા આવે છે કે

“ રાણા ! રાણા ! રાણા ! ”

ઝબકીને રાણો જાગ્યો : “ કાણ હ ? ”

સામે ઉભેલા હાડપીંજરે જવાબ દીધો “હું કુંવર !”

બન્ને જણાં સ્વપ્નામાં હોય તેમ સામસામાં મીટ માંડી રહ્યાં. જુલે છે, પણ મનાતું નથી. અર્ધ અજવાળે ને અર્ધ અંધારે બે હાડપીંજરો સુનસાન ઉભાં રહ્યાં.

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

પરોડની કિસ્મયો ઉઘડી. બે ઓળા હતા તે અજવાળે ચોક્કસ દેખાણા. રાણાએ કુંવરનું ઉઘાડું, ઓઢણા વિનાનું અંગ દીકું. અરરર ! કુંવર ! આ શું ?

(તારી) ઢેહડી ઉપર ડમ, ચાભાડી કેણે ચોડીયા
કીયા વેરીનાં કામ કાયા બગાડી કુંવરની

“ તારા પુલ સમા દેહ ઉપર, ઓ ચભાડની દીકરી ! આ ડમ કાણે દીધા ? એવો કયો વેરી વેણ મળ્યો કે તારી કાયા બગાડી ? ”

“ અને રાણા ! તારે શરીરે આ શું થયું ! ” આંસુ ભરી આંખે કુંવરે પૂછ્યું.

“ કાંઈ નહિ. કાંઈ નહિ. આપણ બેયના કાળજનની આ તીથિ આવી. બેયને વિધાતાએ પાડી ચોળી દીધી છે. વાહ આપણાં રૂપ ! જગતનાં ક્યાં જોડલાં આવાં રૂપાળાં હતાં ! ”

“ રાણા ! ભાગીને આવી છું. પણ મરવા આવી છું. લગન કરીને ધર સંસાર માંડવા નથી આવી હો ! ”

“ હું સમજું છું કુંવર ! આ ભવના ધરસંસાર હવે મંડાઈ રહ્યા. હવે છેલ્લે ક્યારે પાછી છે. જીવવા સાર બેળાં થવાય નહિ. આવ. બેસ. બથ ભરીને મરવા દે. ”

“ હાં ! હાં ! રાણા ! હાડકાં ખડખડી પડશે.

રાણા આબૂની રાત ભીંસી બથ ભરીએ નહિ
હૈયાં કેરાં હાડ કુંવરનાં કચરાઈ ગયાં.

બન્નેએ પરસ્પર આલિંગન લીધાં. થોડીવારે બન્નેનાં બોળા-
માંમાંથી ભીંસાઈને પ્રાણ બહાર નીકળી ગયા. સળેખડાં જેવાં
બે શરીરો સામસામા બાથમાં ભીંસાઈને વળગી રહ્યાં.*

* આવી રીતના મૃત્યુની ખીનાનો, મંડુવા પંથકના ચારણ લાઈએ
વગેરે ધર્મા લોકો મહત્તમ ઇન્કાર કરે છે. તેઓ આ ઘટનાનો અંત એવી
રીતે ખતાવે છે કે,

રાણો સોડય તાણીને સુતેલો તે વખતે કુંવર નાસીને આવી. એણે સુપચાપ રાણાનો ચોક્કણ ખેંચવા માંડ્યો. પોતાની ભેસા આ તોક્કણ કરતી હશે એમ સમજીને રાણાએ સુતાં સુતાં જ કહ્યું કે “હવે રેવા લોને માવડી !”

“માવડી” શબ્દ સાંભળતાં જ કુંવરથી ખોલાઈ ગયું કે “એ તો હું કુંવર છું, રાણા !”

“તું કુંવર ! બસ થઈ રહ્યું. મેં તને માવડી કહીને ખોલાવી. હવે તું મારી મા બહેન થઈ ચુકી.”

પોતાના સ્નેહને એવો પલટો આપીને રાણાએ કુંવરને બહેન કરીને રાખી. એના દાઢીવાળાને (પતિને) ખોલાવ્યો. કુંવરને મોટો કરીયાવર કર્યો. અને પછી ઘેરે વળાવી.

ત્યારપછી રાણો વાંગર-ડોળીયામાં ચાલ્યો ગયો ને કુંવર વગેરે સહુ ભેરાઈ ગયાં. કુંવરે રાણાને કહેવરાવ્યું કે “ભાઈ, હવે આંહી આવીને તું રહે, તો મારું કાળજી હરે.”

રાણો જવાબ કહાવ્યો કે

આછર પાણી આંખડે ચરવા કંઠોળેલ કાસ
મેચું ને નો મેલાવીએ ડોળેસરનો વાસ

[હે બહેન ! આ ડોળીયા ગામમાં આંખડા કુંવાનાં મીઠાં પાણી : અને ચરવા માટે મીઠું ઘાસ : એવું ખ્યાલ સ્થાન છોડાવીને હું ભેસોને કુઝા નહિ દઉં. વળી,

મેચું દાહર ને માછલાં (એને) પાણી હુંદો ખ્યાર
રાણો કે' રેઠાં ન મેલીએ, (જેન) અમૃત તણા આહાર

[ભેસો, દેડકાં અને માછલાં : એ ત્રણેને પાણી સાથે જ પ્રીતિ હોય છે. માટે એવાં પ્રાણીઓ, કે જેને અમૃતનો જ આહાર છે, તેને રેઠાં ન મેલાય.]

ભૂત રૂવે ભેંકાર

ને સગ્રમાં રાતે વાળુ કરીને સહુ માલધારીઓ બેઠા હતા. આધેથી ભૂતના ભડકા સળગતા લાગે પૂતેવી રીતે ચલભે ઉપરનો દેવતા પુકે પુકે જબૂકતો ને વળી જાંખો પડી જતો હતો. વરસાદ મોટે મોટે ફેરે હમ ! હમ ! હમ ! પડતો હતો, અને નીચાં નીચાં ધરનાં નેવાં ટપકતાં હતાં તેનાં ટીપાં નીચે ખાબોચીયાંમાં પડીને ટપક ! ટપ ! ટપક ! ટપ ! એવા ભાત-ભાતના સર કાઢી કાંઈક વાતો કરતાં હતાં. આખી ગીર ઉપર અંધારું પથરાઈ ગયું હતું. વાત તો એમ ચાલતી હતી કે

“ ભાઈ, હમણાં એક ચમત્કાર બની ગયો.”

“ શું ચમત્કાર ? ”

“ કંટાળે રામ નોળને ઘેરે એક ચારણ આવેલો : ચીથરે-હાલ ચારણ : વાર્તા કવિતા તો કાંઈ આવડે નહિ : પણ રામ નોળ જેવો આચર તે ક્યાંઈ થાવો છે બા ! સહુને આપે તેમ એને પણ શીખ આપી : ચારણ બંધાણી માણસ, પણ કંટાળે તો અરીણુ રે'તું નહોતું : અને ચારણને ઉતાર આવી

અચેલો : એટલે દિ' આશમી ગયો હતો તેા ચે રજા લખને પડ-
ખેના ગામડામાં જટ પહોંચી જવા માટે રવાના થયો : માંગણને
કુંગર આવ્યો ત્યાં લાન જૂલીને રસ્તો ચૂકી ગયો : અંધારું
ઠીકાઠીકનું જમી ગયું : અને નસો તૂટતી હતી એટલે ચારણ
તો કુંગર ઉપર ઢગલો થઇને પડી ગયો : થોડી વાર થઇ ત્યાં
અંધારામાં પણ ઉજસ મારે તેવાં ધોળાં બાસ્તા જેવાં લૂગડાં
પહેરેલો એક માનવી ત્યાં આવ્યો અને ચારણના હાથમાં છેટેથી
અશીણને એક ગોટો નાખીને કહ્યું “ હ્યો ગઢવા ! ”

ગઢવો કહે “ આ ક્યાંથી બાપ ? ”

આદમી કહે “ રામ નોળ મોકલાવ્યું છે. ”

“ ચારણે તૂર્ત જ અશીણ ખાધું : ઝીંદગીમાં કદિ નહોતું
ચાખ્યું તેવું અશીણ : શરીરમાં કાંટો આવ્યો એટલે ચારણ
એ જ ટાણે પાછો વળીને કંટાળે આવ્યો : રામ નોળને પકે
પડીને બોલ્યો “ બાપુ ! કોડ દિવાળી તારો વૈભવ ટકાવે ! મને
આજ નવું જીવતર દીધું. ”

રામ નોળ અચંબો પામીને કહે “ કેમ બાપ ? ”

“ બાપુ ! મારી વાંસે કુંગરામાં અશીણ પોગતું કયું, એ
તો રામ નોળ વિના બીજે કાણ કરે ? ”

“ ના બાપ ! અમને તો ખબર પણ નથી. ગઢમાં તે
ચણેઠી જેટલું પણ અશીણ ન મળે ! કાણ આવ્યું તું ? ”

“ અરે બાપુ ! ધોળે લૂગડે જીવાન આદમી આવીને મને
હાથોહાથ આપી ગયો ને તમારું નામ લીધું. ”

સાંજળીને સહુ એક બીજના સામે સમસ્યાથી નિરખી રહ્યા.
રામ નોળ એટલું જ બોલ્યા કે

“ નહીં એ માંગણ વાળો ! ”

આવે ચમત્કાર બન્યો બાપ !

સારાણી રસધાર : ભાગ ૫

“ઓહોહોહો ! હજી ચે થું માંગડો વાળાનો છૂટકારો નહિ થયો હોય ?” માલધારીઓ પૂછવા લાગ્યા.

ખીજાએ વળી જવાબ દીધો, “વાસના ભારી જોરાવર હતી ને ભાઈ ! વાસના મટયા વિના ક્યાંથી નવું જોળીયું લેવાય ? મજબની વાસના હતી માંગડા વાળાની.”

અજાણ્યાએ સવાલ કર્યો “એ શી વાત બની હતી ભાઈ ! માંગડાવાળો કોણ ? ક્યાંનો ?”

“માંગડા વાળો આપણી ધાંતરવડીને કઠિ આવેલ મામ ધાંતરવડના દરબાર જોડાવાળાનો દીકરો થાય. વાળાઓ હજી વટહીને કાઢી નહોતા થયા તે વખતમાં એ થઈ ગયો : ને ભર જીવાનીમાં જાલે વીધાણો.”

એમ થાતાં તો વાતચીતે વાર્તાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. રવાજ નામના વાજાંત્ર ઉપર જણેણાટી બોલાવતાં એ વાત-પ્રણા પરાણાએ દુહા આરંભ્યા :

હુધ હાકોહાક દળ છૂટયાં દેશોતનાં
શોભે આંખા શાખ લખીયલ વણ લેવાય નહિ

દેવતાની આંધેલી ધુમલી નગરીમાં હાકલો પડી : રાજકુળ-માંથી દળ બળ છૂટયાં : કાળાવડ મામનો કાઢી આડવો બાયલ ધણ વાળી જાય છે : મામા ભાણુ જોડવાએ કહ્યું કે “સહુ મડજો, પણ ભાણેજ માંગડાને જાડશે મા. એ પારકી ધાપણુ છે. પરાણલો છે.

પણ માંગડાના તકદીરમાં આંખે લટકતી એ શાખ મેળવવાનું સરજાયું નહોતું. *પાટણના નગર શેઠની કન્યા પદમાવતી આરબધમાંથી ખડવાનું મડિલ હતું : ઉંધમાંથી એ ઉઠ્યો.

એ સમયમાં પાટણ ખણાં હતાં એટલે ધૂમલીની નજીકનું મહા સહેર પાટણ નામથી ઓળખાતું હતું.

દરબારગઢ સૂનકાર દીઠો : જાણ થઈ કે મામા ફોજ લઈ ગયા :
અરે હાય હાય ! હું ગા'ની વારે ન ચડું ! એવી ઉંધ !

ભલ્લ ઘોડો, વલ્લ વંકડા, હલ્લ બાંધ્યાં હથીઆર
ઝાઝી ફોજીમાં ઝીંકવા મરવું એક જ વાર

શોભીતો ઘોડો રાંગમાં લીધો : શિર પર વાંકડીયા વાળ
બુલતા આવે છે : શરીર ઉપર હથીઆર ચકચકાટ કરે છે :
આહા ! એવા વીરને એક જ વાર મરવાની-મોટી ફોજમાં
અંપલાવીને ભલી ભાતે મરવાની અંખના છે.

અસવાર પાટણની બજાર ચીરીને સોંસરવો નીકળ્યો. કેમકે
જતાં જતાં એક વાર ચાર નજરો એક કરી લેવી હતી. છેલ્લી
વારના રામ રામ કરવા હતા.

ઘોડો ઘોડાને ઘાટ અસવારે ઉછો નહિ
ભાલું ભરે આકાશ મીઠે ભાળ્યો માંગડો

ઝરખામાં ખેડેલી નગરશેઠની દીકરીએ પોતાના પ્રીતમ
માંગડાને દીઠો : ધાટીલો ઘોડો, એવો જ લાયક અસવાર,
આસમાનને માપતો ઉંચો ભાલો : એવા મનના માનેલ ક્ષત્રી
કંથને વાણીઆની દીકરીએ દીઠો, અને ચારે નજરોના તાર
સંધાયા.

અમે વેપારી વાણીઆ, તમે રાજની રીત
પૂરવ ભવની પ્રીત, મળીયાં તમસું માંગડા

હે સ્વામી માંગડા ! આપણી જાત તો જૂદી છે. પણ પૂર્વ
ભવની પ્રીતિએ આ જન્મે નાત જાતનાં બંધન બેઠીને આપણને
જોડી દીધેલ છે. માટે

માઠ ઉપર માંડેલ છે, પીતળીયા પાસા
(એની) સોગડીયું સગા મારતો જાતું માંગડા

હે સગા ! મેડી ઉપર ચોપાટ માંડી છે. પીતળીયા પાસા
પડ્યા છે. સંકલ્પ કરી કરીને હું તારી સાથે એકલી એકલી
બાજી રમી રહી છું. માટે તું એક વાર ઉપર આવી, દાવ
નાખી, સોગડી મારતો જા ! એટલે આપણું લક્ષ સફળ થાય.

“ના ના પદમાવતી ! રજપૂતની એ રીત નહોત. હું તે
ગાંની વારે ચડ્યો છું. રસ્તે રમત કરવા મુજથી રોકાવાય નહિ.
પણ તું વાટ જોજો. હમણાં પાછો વળું છું. પછી રમી લેશું.”

થોડો દોટાવી મૂક્યો. ગયો ! ગયો ! ગયો ! ત્રીસ ત્રીસ
બાઉનો પંથ કાપી નાખ્યો. હીરણ નદીને કાંઠે મોટા વડલા હેઠળ
ધુમલીનું ગાંધણ ઉછું છે ને ચાડવો બાયલ ભાણ જેડવાની ફાજ
સાથે ધીંગાણું કરી રહ્યો છે. ત્યાં તે માંગડો દેખાણો !

જીવતો પાછો જા, વઢીયાની વેળા નહિ
રોશો તારી મા, તું પરદેશી પરોણુલો

ચાડવો કહે છે કે “એ જીવાન ! તું પરગામથી પરોણો
આવેલ કહેવા. તારે હજી લડવાની ઉમ્મર નથી થઇ. તું રોજાખ
જીજી તો તારી મા રોશો. માટે જીવતો પાછો વળી જા ! ”

પણ ત્યાં તે

કળકળતો કટકે હાકોટે હુબકયો નહિ
અહુરાણ હુકળતો મચીઓ બાગે માંગડો

ચાડવાના હાકલા પડકારા સાંભળીને માંગડો ન થડક્યો. એ
ફકળતા શત્રુઓની સાથે માંગડો તલવારથી બેટવા દોડ્યો.

x

x

x

જૂત રહે બેઝાર

વળો છે પાછી વાર લુટે મોઢે લાણુની
(પણ) એકલડો અસવાર મીટે ન લાણું માંગડો

પદમાવતી ઝરખે બેસીને વાટ જ બેતી હતી. એણે બેયું
કે ઝાંખાં મ્હેં લઇને લાણુ જોવાની ફાજ પાછી ચાલી આવે
છે, પણ એકલવાયો ગયેલો અસવાર માંગડો કાં ન દેખાય ?

પાઘડીયું પચાસ આંટાળીયું એકેય નહિ
ઘોડો ને અસવાર મીટે ન લાણું માંગડો

આ પચાસ પચાસ પાઘડીઆળા દેખાય છે. પણ રૂડી
આંટીઓ પાડીને બાંધેલ પાઘડીવાળો મારો પ્રીતમ માંગડો નથી.
એ ઘોડો ને એ અસવાર નથી દેખાતા. હોય તો સદૃશી નોખો
તરી રહે ને !

કાણુ જાણે ! કદાચ પાછળ રહ્યો હશે. મારી પાસે આવવા
માટે જાણી જોઇને પાછળ રહી ગયો હશે. કાલ દઇને ગયા પછી
પરખારો તે કેમ ચાલ્યો જાય ? ત્યાં તો

ઘોડો આવે ધૂમતો, માથે સોનેરી સાજ
એકલડો અસવાર મીટે ન લાણું માંગડો

નેરી સાજ થકી શોભતો એકલો ઘોડો ધૂમતો ધૂમતો
ચાલ્યો આવે છે. એની પીઠ ઉપર એ એકલડો અસવાર ન
હોઈ. જરૂર મારો માંગડો રણમાં રાત રહ્યો !

અસવારોએ અટારી સામે આવીને સંદેશો કહ્યો કે,

પદમાવતી પ્રીતાળ હીરણુની હુદમાં રીચો
ઝાઝા દેજે બુવાર, મરતાં બોલ્યો માંગડો

હે સતી પદમાવતી ! તારો પ્રીતમ તો હીરણુ નદીને કાઢે

સારાજીની રસધાર : ભાગ ૫

રજી. અને એણે મસ્તી વેળા કહ્યું છે કે પદમાને મારા આજ્ઞ કરીને જીવાર દેજે !

વડલે વંટિા દેત સોનેરી સિરપાવનો
(ત્યાં) બાયલ બીજે દેશ માર્યો બેઠાણી માંગડો

સોડ્યું લાવો સાત માંગડાના મોસાળની
કરશે માં કલપાંત, પારે ઉભી પદમાવતી

માંગડાના મોસાળમાંથી સાત સોડયો લાવીને એના શ્વપને
દહન દેવાય છે. અને પદમાવતી નદીને કંઠિ વિલાપ કરતી ઉભી
છે તેને સહુ છાની રાખે છે.

પદમાવતી શું બોલે છે !

મારા પંડ પર કોઈ રાતા છાંટા રગતના
રીયાં જનમારો રોઈ મીટિ ન ભાળું માંગડો

મારા અંગ ઉપર રકતના છાંટા પડ્યા હશે ! મને એવાં
અપશ્ચકન મળ્યાં હશે ! એવી હું અભાગણી ! એટલે મારે રોષ
રોષને અવતાર ગુજારવો રજી.

(૨)

જૂત વડલાની ઘટામાં એક દિવસ સાંજે એક વાણીયાની
જનન છૂટી છે. અધાર જંગલમાં બળદની ડોકે ટોકરીઓ વાગે
છે, ને વાણીઆ ભાતાંના ડબરા ઉઘાડી ઉઘાડીને ટીમણ કરે છે.
બેજો વાંકડી મૂછોવાળો રજપૂત રાજા અરસી વાળો વોળાવીઓ
બનીને આવ્યો છે. વડલાની ડાળ નીચે અરસીવાળો બેઠો છે,
તે વખતે ટપાક ! ટપાક ! વડલા ઉપરથી કંઈક ટીપાં પડ્યાં :

અરે ! આ તે વાદળમાં ક્યાંય વાદળી ન મળે ને મે
ક્યાંથી ? ના, ના, આ તો ટાઢા નહિ, અરડો ખદખદી જાય

ભૂત રૂવે ભેંકાર

એવા હિના પાણીના છાંટા: અરે ના રે ના ! આ પાણી નહોય.
આ તો કાષ્ઠનું ધમધમતું લોહી !

હાંચે નજર કરે ત્યાં તો ડાળી ઉપર બેસીને કાષ્ઠ જીવાન
રફન કરે છે. એનું મ્હેં દેખીને અરસીને અનુકમ્પા વણુટી.

“ તું કાણુ ? લોહીને આંસુડે કાં રૂવે ? ”

જીવાને જવાબ દીધો: વેદનાભરી વાણી ઉચ્ચારી:

સૌ રોતો સંસાર, (એને) પાંપણીએ પાણી પડે
(પણ) ભૂત રૂવે ભેંકાર, (એને) લોચનીએ લોહી ઝરે

હે રજપૂત ! સંસારનાં માનવી યે રૂવે છે. છતાં એ રૂવે
ત્યારે એની પાંપણે પાણી પડે. પરંતુ આ તો ભૂતનાં રફન !
ભયંકર રફન ! હૈયાનાં લોહી નીતરી નીતરીને એનાં લોચનમાંથી
ઝરે. ભૂતના અંતરની વેદના કેવી વસમી ! ઓહો કેવી દારણુ !

“ તું ભૂત છો ? કોનો ભૂત ? ”

“ ન ઓળખ્યો કાકા ? ”

હું બેટો તું બાપ અરસી કાં ઓળખ નહિ
ઓહ્યા ભવનાં પાપ (અમને) આ ભવમાં આવી નડ્યાં

હે અરસી કાકા ! તારા સગા ભાઈ જેઠવાળાનો હું દીકરો
એટલે તારો પણ દીકરો : ને તું મારો બાપ : છતાં ય હજી ન
ઓળખ્યો ? આ ભૂતની દશાને પામ્યો, એ મારા પૂર્વ જન્મનાં
પાપનું ફળ છે. મેં પૂર્વ ભવે પ્રીતિ બાંધેલી હતી.

“ અરે તું માંગડો ! બેટા, તું આંહી ક્યાંથી ? તને એવાં
કાં દુઃખ મરણુ પછી પણ રહી મયાં ? ”

ભૂતડો ભેંકાર વિલાપ કરતો કરતો બોલે છે કે

માયલીયુ મનમાંય દાખીને કેને દેખાડીએ
વીંધાણુ વડમાંય પદમાસુ પરણ્યા વિના

“ હે કાકા ! બીતરની વેદના કાને ઉઘાડી કરી બતાવું !
પદમા સાથે પરણ્યા વિના જ મારે આ વડલાની ઘટામાં વીંધાવું
પડ્યું. અને કાકા ! હવે તો,

લેળાં થાર્યાં ભૂત, આડી ગયું ઓળંગવા
તન સળગે તાબત, અરસી વન ઓલાય ને

આંહી ભૂતાવળના વૃંદમાં અમે બધાં આ ગીરને ઓળંગી
બહાર નીકળવા તલખીએ છીએ. પણ અમારાં અંજો વાસનાની
આમથી સળગી ઉઠ્યાં છે, ને જંગલોમાં જવાળાઓ ઉડી છે,
અમે ક્યાં જઈને આ ભડકા ઓલવીએ !

“ તે હવે હું શું કરું બેટા ? ”

“ મને પાટણ તેડતો જા. મારી પદમાવતી સાથે પરણવા
દે. મારી પરણેતર આજ બીજાને જાય છે, એનો વિચાર મને
સળગાવી મેલે છે, કાકા ! ”

“ અરે ગાંડા ! તું પ્રેત છો. તને કેમ કરીને લઈ જાઉં ? ”

“ બસ કાકા ?

સયું ત્રૂટીયું સગા, નેરણુ નોધારાં થયાં
વાયેલ વા કવા, અરસી જળ ઉંડાં ઝીયાં

હે સગા ! આજ તારા રોહની સરવાણીઓ કેમ અટકી
ગઈ ! એવા તે કેવા ઝેરી પવન વાયા કે તારી પ્રીતિનાં નીર
આટલા બધાં ઉંડાં ઉતરી ગયાં ? ”

જીવડો તલખે અંધ નહિ, જ્ય વાળાની બન
અરસી મેળ્યાં એકલાં, પદમા પાંસલ પ્રણુ

ભૂત રૂવે ભેંકાર

“ઓ અરસી ! આ જન જતી જોઈં છું ને અંતર ચીરાય
છે. મારા માણ મેં પદમાવતીની પાસે મૂક્યા છે. અને

સખ હુતું સગા, પદમાસું પાટણ રીયું
અરસી આ વનમાં, ભૂતુંથી ભળવું પીયું

“હે સગા ! સુખ તો બધું ત્યાં પદમાવતી પાસે રહ્યું અને
આ જંગલમાં ભૂતોની સાથે રહેવું પડ્યું છે. હવે તો હું સળચું
છું. મને એકવાર પરણી લેવા દે.”

“શી રીતે ?”

“તમારી જનનો વરરાજો કદરૂપો છે. એ કાકા ! એને
બહલો મને વરરાજો બનીને માથે જવા દે. ચાર ફેરા ફરવા દે.”

“પછી ?”

“પછી પાછો વળીને આંહી વડવાને થાનક ઉતરી પડીશ.
નહીને સામે કઠિ જો હું ચકું તો મને દેવતાઓની આણ છે.”

કાંઈ ગુફાના પોલાણમાં પવન સૂસવતો હોય તેવા ભૂતના
વિલાપ સાંભળીને અરસીવાળાના શ્વાસ ઉંચા થઈ ગયા. વાણીયાને
ભૂતની વાત કરીશ તો બહીને આંહી જ ફાટી પડશે ! શું કરું ?
એવી વિમાસણ થઈ પડી.

“કાકા !” ભૂતનો અવાજ આવ્યો. “વાણીયાને ભડકાવવા
નથી. હું આંહી મારી માઢ મેડીયું ઉભી કરું છું. આજ મારી
ડેહીએ વાણીઆની જનને ઉતારો આપીશ.”

ઘોડાને માણું બાજરો, બળદને ઝોળાં બાણ
જમાડે વાળાની જન, ભલ આંતેથી ભૂતડો

ઉજ્જવલ વનમાં હીરણ્યને કઠિ મોટો દરબારજી ઉભો થઈ
ગયો. જનનો ઘોડાને માણું માણું બાજરાનાં જોગણ, વેશ્યના

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

બળદને કપાસીઆનાં બહોળાં ખાણુ, અને જનૈયાને બોજન દીધાં. શેઠે જમણું કે કાષ્ટક ગરાસીઆએ આંહી અંતરીયાળ ગઢ બાંધ્યો હશે !

અરસીએ વાત ઉચ્ચારી : શેડીઆ, આ કદરૂપો વરરાજે લખને જમણું તો વેવાઈ ના પાડીને ઉભો રહેશે. માટે આ ગઢવાળા રૂઢ રજપુતને વર બનાવી તેડી જાઈએ. વળતાં આંહી ઉતારી મેલણું.

વાણીઆ ક્યુલ થયા.

(૩)

ઉંચે સળગે આલ, નીચે ધરતીના ધડા
ઓલવવાને આવ, વેલો ધાંતરવડા ધણી

પીઠીલરી વરલાડડી પદમાવતી પાટણની મેડીએ બેસીને વિલાપ આદરે છે, કે હે ધાંતરવડા ધણી માંગડા ! આજ પર-પુરૂષ સાથે મારાં લગન મંડાણાં છે. હું કાષ્ટને મોંચે મારાં અંતર ઉઘાડી શકતી નથી. મારે એક લવમાં બે લવ થાય છે. ઉંચે આલ સળગ્યો છે. નીચે ધરતી ધખધખે છે. માટે હે સ્વામી ! તું બેલો બેલો મારી જવાળાઓ ઓલવવા આવજો.

જનનની વેલડીઓ ગાજી. વર પરણવા આવ્યો. હથેલાઓ મેળવતાં પદમાવતીએ સામા પુરૂષને દીઠો. પર પુરૂષને નહિ, પણ માંગડાને દીઠો. વાતનો ભેદ સમજ્યા વગર કાળજે ટાઢક વળી ગઈ. આ મરેણું માનવી આંહી ક્યાંથી ? શું પરલોકમાંથી મને લઈ જવા આવ્યો ? કે ના કાષ્ટ દેવતાએ એની માથે અમીનો કુંપો છાંટી બેઠો કર્યો ?

પરણી ઉતર્યાં, અને જન પાછી વળી. હીરણ્યને કાઠે ભૂત વડલો આવ્યો, અને સંખ્યાનાં ઘેરાતાં અધારામાં, એ ભેંકાર જંગલની અંદર, વરસાને ભડકા રૂપે છલંગ મારી વડલાની ઘાટમાં અલોપ થયો. ને આંહી વેલડામાં કન્યાએ પોતાની

આશુએ જોયું તો જોની સાથે ચાર ફેરા કરવા ચોરીએ ચડી હતી તેને બદલે બીજો, કાળો કૂબડો આદમી દીધો. મૃગલી શી' જલમ મારીને પદમાવતી પણ વેલમાંથી નીચે જઈ પડી.

“અરે હાં ! હાં ! વહુ દોકરા ! શું થયું ?”

“રામ રામ છે વાણીયા ! જ્યાં મારો પરણ્યો ત્યાં જ હું.”

“અરે દોકરી, એ તો ભૂત હતો. મૃત્યુલોકનો માનવી નહોતો.”

“ભૂત હોય, ચાહે રાક્ષસ હોય ! બીજના મીઠાળ ન બાંધું.”

સમજાવી, પણ ન સમજી. અંધારા ધોર જંગલમાં એ અબળાને એકલી મૂકીને જન ચાલી નીકળી. વેલડાંનાં પાંડાં અવાજ સીમાડા સુધી સંભળાઈને બંધ પડી ગયા. અને મોટી મોટી ખાવા ધાતી ભેખડો વચ્ચે વહી જતી હીરણ્ય નદીનાં નીર પણ ટાઢે પહોરે વિલાપના સ્વર બાંધી પુકારવા લાગ્યાં. ઝડવે ઝડવું મૈત્ર જોવું બનીને બીવરાવવા લાગ્યું. અને માંગડા વાળા ! માંગડા વાળા ! માંગડા વાળા ! એવા ત્રણ ત્રણ સાદ કરીને જ્યારે પદમા પોતાનાં પયુને બોલાવવા મંડી, ત્યારે ભેખડોમાંથી પડખદા ઉઠીને ભયંકર બની જતી એ અઝેક ચીસના જવાબમાં ઝડડ ! ઝડડ ! ઝડડ ! એવા ભૂત-ભડકા વડલાની ડાળે ડાળે ઉઠવા લાગ્યા.

વડલા તારી વરાળ, પાને પાને પરજળી
(હું) ક્યાં ઝંપાવું જાળ, (મને) ભડકા વાળા ભૂતના

વડલા ! તારે પાંદડે પાંદડે ભૂતની જાળા સળગી ઉઠી છે. હું દિવસ રાત એ ભડકામાં સળગી રહી છું. હું આ આગને ક્યાં જઈને બોલવું ?

એ રીતે અદશ્ય ભૂતના ભડકામાં રાત ને દિવસ આ એકલ-વાયી સુંદરી સળગે છે. પોતાના નાથને ગોતવા એ વડલા ઉપર ચડીને ડાળે ડાળે ને પાંદડે પાંદડે જોવે છે.

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

હળે હળે હું ફરું, પાને પાને દુઃખ
મરતાં વાળો માંગડો, સ્વપને ન રહ્યું સુખ

એ ગોતાગોતમાં સળગવા સિવાય બીજું કાંઈ એ નથી રહ્યું.
એ મરેલા પિયુની અણુછીપી વાસના જ જવાળા રૂપે જંગલને
સળગાવી ફેડી છે.

દિવસ બધો આવી આગ સળગે છે, ને રાતે એ ઉજ્જડ
વગડમાં માયાવી દરબારગઢ ઉભો થાય છે. માંગડો ભૂત
માનવીની કાયા કરીને એ દરબારગઢમાં પદમાની સાથે વસે છે.
પરાડીયે પાછી એ બધી માયા સંકેલાઈ જાય છે, ને પદમા
એકલી સળગતી રહે છે.

(૪)

એ જુવાન બારવડીયા ઘોડેસવાર બનીને ગીરમાં ચાલ્યા
જાય છે. દિવસ આથમી ગયો છે ને અંધારાં ઘેરાય છે. એ
વિકરાળ ઝાડીમાં કોઈ માનવી કે કાળો કાગડો દેખાતાં નથી.
જુવાનો ભૂખથી ને મુસાફરીથી થાકી લોથપોથ થઈ ગયા છે.

ઘાટા જંગલમાં રસ્તાની એક બાજુએથી માદણામાં બેઠેલી
એક ભેંસ ઉભી થઈ, અને ચાલવા લાગી.

જુવાનો જોઈ રહ્યા કે આંહી ભેંસ ક્યાંથી ?

એક જુવાન બોલ્યો કે “ભાઈ, આજ તો આ ભેંસના
દૂધનું જ વાળું કરીએ.”

“બહુ સારું !”

અંધારે અંધારે ભેંસનું પૂછડું પકડીને અસવારો ચાલવા
લાગ્યા. થોડીક વારે ઉજ્જડ વગડમાં રૂપાળો દરબારગઢ દેખાણો.
ને ભેંસ એ ગઢની ડેલીમાં ચાલી ગઈ.

અસવારોએ પણ ડેલીમાં જઈ રકાબ છાંડી. ઉતરીને ચોખા-

ભૂત રૂવે ભેદાર

ટમાં બેઠા. ગઢ મોટો, પણ પ્રમાણમાં કાંઈ બોલચાલ સંભળાતો નથી. કોઈ દરવાનું પણ હાજર નથી.

ઘડીક થયું ત્યાં એક સફેદ વસ્ત્રોવાળો ખૂબસુરત જુવાન આવીને ઉભો રહ્યો. મુંગો મુંગો બથ ભરીને એ મહેમાનો સાથે ભેટયો. જમને ઘોડારમાં બેય ઘોડાં બાંધી આવ્યા.

વાળુની વેળા થઈ. જુવાને ઓરડામાં ગાદલીઓ પથરાવીને બેય પરાણાને જમવા બેસાર્યા. રૂપ જેનાં સમાતાં નથી એવી એક સ્ત્રીએ આવીને રોટલા શાક ને દૂધ પીરસ્યાં. રાતે ઓસરીમાં મહેમાનો માટે ઢાલીઆ ઢળાણા. કાંઈ કાંઈની સાથે કાંઈ વાતચીત કર્યા વિના સહુ સૂવા ગયા.

મુસાફરો તો અન્યથામાં પડ્યા છે : આંહી અંતરીયાળ આ દરબારગઢ કાણે બંધાવ્યો ? આવડા મોટા ગઢમાં આ બે જ સ્ત્રીપુરૂષ શી રીતે રહેતાં હશે ? બોલતાં ચાલતાં કેમ નથી આવ્યાં રૂપાળાં બે મોઢાં ઉપર દુઃખની પીળાશ શા માટે ?

ત્યાં તો અંદરના ઓરડામાં સૂતેલો એ પુરૂષ કણકણતો હોર એવું સંભળાણું. કાંઈ ભારી કારગી વેદના થાતી હોય એવું રીતે કણકી રહ્યો છે. આખી રાત કણક્યા જ કરે છે. ઝંલેતો જ નથી.

મુસાફરો એાંકીને સાંભળતા જ રહ્યા. બેમાંથી એકયને ઉંઘ આવી જ નહિ. વિચારમાં પડી ગયા. લગકડા ટાણે કણકાન બંધ પડ્યા તે વખતે મુસાફરોની આંખો મળી ગઈ.

સવારે સારી પેઠે તડકા ચડી ગયા છે. અને મુસાફરોની આંખ ઉઘડી. નજર કરે તો ન મળે દરબારગઢ ! કે ન મળે ઢાલીઆ બેય જણા ધરતી ઉપર પડેલા, ને બેય ઘોડાં બોરડીનાં સાથે બાંધેલાં : માથે વડેલો છે, ને પડખે ઉંચી બેખંડો ઘોળે દિવસે ચે પહીવરાવે તેવા અવાજ કરતી નદી ચાલી જાય.

તાજજીવ થઈને એય બારવડીયા ચાલી તો નીકળ્યા, ને કલેજન
થડકી પણ ગયાં; પણ સાંજ પડી ત્યાં એમાંથી એક ભાઈ બોલ્યો,

“ભાઈ! એ મમે તે હોય, પણ આપણે એનો રાટલો
ખાધો: ને હવે શું એનું દુઃખ મટાડ્યા વિના ભાગી જશું?”

“સાચું! ન જવાય. આજ પાછા પહોંચીને પતો મેળવીએ.”

રાત પડતાં પાછા એ જ ઠેકાણે જઈ ઉભા રહ્યા : એજ
દરબારગઢ, એ જ ચોપાટ, એ જ જુવાન, એ જ નોંધીને પિર-
સનાર રંભા, અને એ જ પથારી !

વાળુ કરીને ઉભા થયા એટલે એ ય મુસાફરો એ જુવાનની
આડા કરીને ઉભા રહ્યા. અને પૂછ્યું “બોલો, કાણ છો તમે ?
ને આખી રાત કણક્યા છો કેમ ?”

“તમને એ જાણીને શો કાયદો છો ?”

“અમે રજપૂતો છીએ. જેનો રાટલો જમ્યા એનું દુઃખ
ટાળીએ નહિ તો મરવું પડે.”

“જુવાનો !” ભાલા જેવી તીણી નજર નોંધીને ધરધણી
બોલ્યો. “જુવાનો ! કશું નહિ ને ?”

“ડર્યા હોત તો પાછા શીદ આવત ?”

છાતી ચીરી નાખે તેવો ભયંકર સ્વર કાઢીને જુવાન બોલ્યો.
અંદરથી આંતરડાં કપાતાં હોય એવી વેદનાભરી વાણીમાં
બોલ્યો કે “જુવાનો ! હું માંગડો વાળો !”

“માંગડો વાળો !!!”

મુસાફરોના મ્હોંમાંથી ચીસ નીકળી ગઈ.

“હા, હું ધાંતરવડીનો ધણી માંગડો : કમોતે મુવો. ભૂત
સરબ્યો છું. પદમાને લઈને આંહી એનાં લોહી ચૂસતો વસ્યો
છું. તે દિ’ આડવા બાયલની બરછી ખાઈને હું પડ્યો. એ
બરછીની કચ્ચ મારી છાતીના હાડકામાં વીંધાઈને ભાંગી ગઈ.

હજી એ હાડકું ને એ બરછીની કરચ આ વાલાની વાડચમાં દટાઈને પડ્યાં છે. એ બરછીની કરચ મારી છાતીમાં દિવસ ને રાત ખટકે છે. તેથી કણકું છું ભાઈ ! ”

“ એનો ધલાજ શો ? ”

“ તમારાથી બને તો તમે હાડકું ગોતીને બરછીની કરચ કાઢો, ને મારાં હાડકાં દામા કુંડમાં પહોંચતાં દરે. નીકર આ વાસના-દેહ ટકશે ત્યાં સુધી હું ખટકા ખમ્યા જ કરીશ. ”

એટલું બોલીને ઓહ ! ઓહ ! કરતો જીવાન ઓચામાં ગયો. બારણાં બંધ થયાં. મુસાફરો સુતા. સવારે એની એ દશા દેખી.

વાડચના થડમાં ખાદાણ કામ કરીને બૂતે કહેલું હાડકું ગોતી કાઢ્યું. બરછીનો દુકડો જૂદો પાડીને એ હાડકાં લઈ બેઠા બારવટીયા દામે કુંડ ચાંદ્યા ગયા.

(૫)

ભાદરવા મહિનાની મેઘલી રાતે એક નગરના દરબારગઢને જડબે રાત્રી અને રાણી જગતાં બેઠાં છે. નદીમાં પૂર છુલ્લે છે, આસમાનમાં ગાજવીજ અને કડાકા થાય છે. વિજ્ઞાનીએ એવી તો ધુમાધુમ માંડી છે કે જાણે આકાશની જગ્યા એને ઓછી પડે છે. રાણી બોલી,

“ ઓહોહોહો ! કેવી કાળી ઘોર રાત છે ? ”

બાદશાહે કહ્યું, “ આવી રાતે કાણ ધરની બહાર ભમતું હશે ? ”

“ બીજું તે કાણ ભમતું હોય ? બિચારા મારા ભાઈઓ, જેને માથે તમ સરખા રાજાનું વેર તોળાઈ રહ્યું છે ! ”

“ કાણ ? જેસો વેળે ? ”

“ હા દરબાર ! તમારા તો બારવટીયા, પણ મારા તો જીલના માનેલા સાચા ભાઈઓ ! ”

“ રાણીજી ! અટાણે મને એનું શુરાતન સમવ્યથ છે.

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

આવી લયંદર રાતે શું એ વંગેરો વીઝતા હશે ? ખખોલોમાં સુતા હશે ? ”

“ ખીલું શું કરે, દરબાર ? તમે કિને સુવાનું ખીલું દેકાણું ક્યાં રહેવા દીધું છે ? ”

“ રાણીજી ! અટાણે એ બેચ ભાષ હાજર થાય તો મારી આપું ! ગામડાં પાછાં સોંપીને ખરવડું પાર પાડું ! એવું મન થઈ જાય છે. ”

“ અરેરે ! અટાણે એ આંહી ક્યાંથી હોય ? ”

“ સાદ કરો તો ? ”

“ દરબાર, મસ્કરી ? ”

“ ના, ના, મારા સમ, સાદ તો કરો ! ”

ઝરખાની બારીએ જઈને રાણીએ અંધારામાં સાદ દીધેઃ
“ જેસાજી ભાઈ ! વેળાજી ભાઈ ! ”

નીચેથી જવાબ આવ્યો “ખોલો, રાણી મા ! હાજર છીએ.”

“ ઓહોહો ! ભાઈ, અટાણે તમે આંહી ક્યાંથી ? ”

“ રાજાજીની રખેવાણી કરવા બોલે ! ”

“ રાજાજીની-તમારા શત્રુની રખેવાણી ? ”

“ હા બોલે ! ”

“ કેમ ? ”

“ અમારે માથે આળ ચડે તે જહીકે. ”

“ શેતું આળ ? ”

“ કાઈ ખીજો દુશ્મન આવીને રાજાજીનું માથું વાઢે, તો નામ અમારાં લેવાય ! અમે રૂલા ખારવટીઆ ! અમારી મથ-રાવટી જ મેલી બોલે ! અમારા માથે જ કાળી ટીલી આવે ! અમારું ખોડું નામ લેવાય એ કેમ સંખાય ? ”

“વાહ રે મારા વીરાઓ ! રાજ ચોક્કી કરે છે ?”

“ના બોન ! આવી કાઈ ભયંકર રાત હોય તે ટાણે જ.”

રાજાએ કનોકન આ વાતચીત સાંભળી. અટારી પરથી કૂદી પડીને એ રજપૂત-વીરને ભેટી લેવાનું દિલ થયું. છાતી ફાટવા લાગી. રાજા બોલ્યા,

“જેસાણ વેળાણ ! સવારે કચારીએ આવળે ! કસુંબા પીવા છ.”

“આપુ ! દગો તો નહિ થાય ને ?”

“રાજાનો બોલ છે. ધન્યાઃ આવતો હોય તો હાજર થજો.”

રાજા-રાણી દિગ્મૂઢ બનીને સુતાં.

એ હોંકારા દેનાર કોણ હતું ? મંગલવાળાનું ઘેત હતું. બારવડીયા લાઈઓ પોતાનું કામ કરવા દાંમે કૂંડ મચા છે, અને આંહી દરબારની દેવડી હેઠળ બારવડું પાર પડવાનો મોકા મચ્યો છે. એ વનણીને બારવડીયાનો ઓશીંગળુ ભૂત જેસા-વેળાને નામે હાજર થયો હતો. રાજાનો કાલ મળતાં જ એણે જમને બારવડીયાઓને વનણ દીધી.

કચારીમાં બારવડાં પાર પડ્યાં. સામસામા કસુંબા પીવાણા.

એ મંગલો વાળો ગરમાં ઘણે ઘણે ઢેકાણે રજો હોવાનું કહેવાય છે, અને જે હુંગર ઉપર એણે ચારણને અરીણનો ગોટા દીધો તે પણ એના વસવાટ ઉપરથી જ ‘મંગલનો હુંગર’ કહેવાય છે.

ઐતલું કહીને વાર્તા કહેનારે ચલમ હાથમાં લીધી. શગડીના ઓલવાઈ જતા અંગારામાં નવાં કરગડીયાં નાખીને તાપણું સતેજ કયું. અને ઝોકે આવેલા માલધારીઓ ભેંસોને પહર છોડતા પહેલાંની નાનકડી નીંદરમાં પડ્યા.

અન્ય પ્રાંતોની પ્રેમ-કથાઓ

સોરઠી લોકસાહિત્યની જે પાંચ પ્રેમ-કથાઓ આપી છે, તેના જેવી જ કથાઓ અન્ય પ્રાંતોના લોક-સાહિત્યમાં કંઠ પરંપરા વડે જીવતી રહી ચાલી આવે છે. પ્રાંત પ્રાંત વચ્ચેની એ સુવર્ણ-કડીઓ જેવી જણાય છે. આંદોની અને બહારની એ કથાઓ વચ્ચે કેટલી સમાનતા છે, ને શા શા ભેદો છે, તેના નિરીક્ષણ ખાતર આ બે કથાઓ આપીએ છીએ.

‘સુહિણી-મેહાર’ સિંધની અનેક પ્રેમ કથાઓ માંદેની એક છે. એની અંદર જે ફુલા મટેલા છે, તે ત્રણ ત્રણ પંક્તિના બનેલા છે આપણા ને એના ફુલાની રચના લગભગ એક જ છે. માત્ર આપણી પહેલી એક પંક્તિને બદલે તેમાં બે પંક્તિ આવે છે. બે જ પંક્તિમાં આખા ભાવનો સમાવેશ કરવાની સુદૃઢીનું આ રીતે ઠીક નિવારણ થાય છે, ને વળી રચના બગડતી પણ નથી.

‘સુહિણી-મેહાર’ તો લોક-જીવનની એક સાચી બનેલી ઘટના છે, તેમ છતાં સિંધના સમર્થ કવિ-ફિરુક શાહ અબ્દ લતીફને તો એ સ્થૂણ ઘટનામાં આધ્યાત્મિક અર્થનું દર્શન થયું. સુહિણી એટલે માનવ જીવાત્મા : મેહાર એટલે પ્રભુ : ને સુહિણીનો પરિણિત સ્વામી સાચર એટલે આ દુનિયા : એવા અર્થો ઘટાની આ કવિએ પોતાના સુમિષ્ટ, સુકામલ પદ્યમાં, પ્રભુનાં મિલન માટે તલસતા આત્માના તરફડાટની ભક્તિભરી કથા રચી છે. એનું નામ પણ ‘સુહિણી-મેહાર’ છે. અને સિંધી વાંચકમાં એ ઉત્તમ પંક્તિનું શાહિત્ય લેખાય છે. લોક-કથાના સાહિત્યમાંથી એક અખંડ આધ્યાત્મિક allegory નું દર્શન થયું, એ પણ સરસ વાત છે.

સુહિણી-મેહાર

સિંધુ નદીના કિનારા ઉપર ડેબ્બ ડેબ્બ સમાણા ઉંચા ઘાસમાં બેસો ચરતી હતી તે બેસોનો જુવાન ગાવાળ આડવાની ઘટામાં બેઠો બેઠો વાંસળી વગાડતો હતો. એનું ખરું નામ સાહડ હતું. એ ક્યાંથી આવ્યો તે એનાં માથાપ કાણ છે તેની ખચર પણ પડતી નહિ. ગામનાં લોકો એને 'મેહાર' કહીને જ બોલાવતાં. મે-હાર એટલે બેસોનો ગાવાળ : પોતાના માલીક તોલા કુંભારની જુવાન દીકરી સુહિણી એને 'નયાપો' કહીને ઘણી ઘણી વાર મેણાં દેતી. મેહારને એ મુખનાં મેણાં મીઠાં લાગતાં.

મ્હોં દેખાય એવી ઉજળી ઉટકેલી તાંબડી હાથમાં ઉલાળતી ઉલાળતી સુહિણી એક દિવસ ખરા બપોરે આવીને સિંધુ નદીના કાંઠા ઉપર બંસીની મોજ માણતા મેહારને જુમો પર જુમો પાડ્યા લાગી: "મેહાર ! આ મેહારજ !"

એ ધડી તો મેહાર સાંભળતો નથી. વાંસળીના તોરમાં એ બેભાન છે. ઝાડની ડાળીએ મેહારના પગ લટકતા હતા તે સુહિણીએ ઝાલી લીધા. પગ ખેંચાતાં તે જ મેહારને ભાન આવ્યું.

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

“ હેઠો ઉતરજ ? કે ટાંટીઓ ઝાલીને નીચે પહોંચું ? ”

મેહાર શરમીદો બની ગયો. કુદકો મારીને એ નીચે ઉતર્યો. પોતે બરાબર કોઈ અડચત ભરવાડનો પાઠ ભજવવા મથતો હોય તેમ શ્વાબ કરીને બોલ્યો “ શું છે તે અટાણું ચોરને કાંઈ મારવાની વેળાએ સંતાપી રહી છે ? ”

“ધેર પરાણા આવ્યા છે, એને માટે એકાદી બેંસનાં બે આંચળ દેહી દે જવ્હી.”

“પણ બેંસો તો બહુ છેડી નીકળી ગઈ છે. બા, તું એને પાછી વાળી આવ.”

“મારી તો ગય છે ભૂખરાન ! હું પટલની દીકરી બેંસો વાળવા જઈ એમ કે ? તો પછી તને મારે આપે શું પાટલે બેસારીને પૂજવા રાખ્યો છે ? બા જટ બેંસ વાળી આવ. નીકર રાતે વાળુ નહિ મળે. ”

મેહારે ચારે તરફ નજર કરી. પણ બેંસો ઉંચા ઘાસમાં ગળ થઈ ગઈ છે. સહિણી બોલી કે

“ દે ને વાંભ ! હમણાં નીકળી આવશે જ્યાં હશે ત્યાંથી.”

માથું અજવાળીને મેહાર ઉભો રહ્યો : “ વાંભ દેતાં તો મને નથી આવડતી ! ”

“ ફટય રે ફટય તને મેહારજ ! વાંભ દેતાં નથી આવડતી ત્યારે મેહાર થયો જ શા સાર ? છુડી મરને ? ”

એટલું કહીને સહિણીએ પોતે જ ધનમાં આંગળી નાખી. સીમાડા સુધી સંભળાય તેવો લાંબો-મોરના ટોકા સરખો સાદ દીધો. ધડીવારમાં તો ઉંચા ઘાસમાંથી બેંસો બહાર નીકળીને રણકા કરતી દોડી આવી.

“ લે હવે દોહી દે. ”

ખસીઆણું પડીને મેહાર ઉભો રહ્યો.

“અરરર !” સુહિણીએ કહ્યું. “ મેહાર થઈને દોતાં ન આવડે ? ધૂડ પડી તારા જીવતરમાં ! ”

પોતાને હાથે જ સુહિણીએ સાબણી ભેંસને દોહી લીધી. એક જ આંચળની શેડયો પાડતાં તો તાંબડી છલોછલ ભરાઈ ગઈ. શીણનાં ફગર ચડ્યાં. તાંબડી માથા પર મેલીને મસ્તીખોર સુહિણી ગામમાં ચાલી ગઈ. ચાલતાં ચાલતાં ખોલતી ગઈ કે “મેહારડો ખોલો ! મેહારડો મૂરખો ! એને ન આવડે વાંભ દેતાં, ને ન આવડે દોતાં !” સિંધી કુંભારની એ કડાવર કુમારિકાનો સાદ, એના હસવાનો અવાજ અને એના પગલાંનો ધમધમાટ, મેહાર નામધારી વિદેશી તો તાલજીવ્ય બનીને સાંભળતો સાંભળતો થઈ જ થઈ રહ્યો. સુહિણીની ગાજો તો એને સદા ધીની નાજો જેવી જ લાગતી. સુહિણી જે દિવસ ગાજો દઈ જતી તે દિવસ મેહારને શેર લોહી ચડતું.

સુહિણીને મેહારની ઉપર બહુજ અનુકમ્પા આવતી. કેમકે ગાવાળ તરીકેના તમામ કામદાનમાં મેહાર એટલી બધી કસરો કરતો, કે સુહિણીનો બાપ તોલો કુંભાર રોજરોજ છોડાઈ પડતો. માલીકનાં અકારાં વેળુ સાંભળીને ગમગીન થઈ જતા મેહારનું મહોં વારે વારે આશીયાળું બની જતું, અને એ જોઈ જોઈ સુહિણી મેહારનો અફસોસ ઉતારવાના છાના છાના કેં કેં ઉપાયો લેતી. બાપ એ બધું જોતો અને સમજી લેતો કે દીકરીનું દિલ બહુ દયાળુ છે, તેથી મેહારની સાર સંભાળ લેતી હશે ! ચારસો ગધેડાના અને પંદર ભેંસોના માલીકને એવો ખયાલ તો રચાને ય ક્યાંથી હોય કે પોતાની લાડવેલી, ખોટયની દીકરી આવા અણુવડ ભરવાડ ઉપર ખ્યાર કરતી હશે !

એકવાર સિંધુને કિનારે મેહાર ખેંદો છે. પાંચ ગધેડાં ગૂમ થયાથી તોલો કુંભાર એને સખ્ત રજડોમાં વડ્યો છે. મેહારના ગોરા મહોં પર અફસોસની છાંય પથરાઈ ગઈ છે. તે વખતે સુહિણીનાં પગલાં ખોલ્યાં. આવીને તૂતેજ સુહિણી ખોલી ઉઠી,

સારાજીની રસધાર : ભાગ ૫

“લેતો જા ! કેવો ઠપકા ખાધો ! હજુ ૫ સાન નથી આવતી કે એવકુદ ?”

મેણું સાંભળીને મેહારની આંખોમાંથી ધારાઓ ચાલુ થઈ. સહિષ્ણી સમજી ગઈ: ભરવાડ કદિ આવી રીતે રૂવે નહિ ! એણે મેહારનું કાંડું ઝાલીને કામળ અવાજે કહ્યું “મેહાર થઈને રાઈ પડ્યો ? મેઝાર આટલો પોચો હોય કદિ ?”

“સહિષ્ણી ! મેં તને છતરી છે. હું મેહાર નથી.”

“તું મેહાર નથી ? તો શું કાંઈ શાહજાદો છે નાદન ?”

“શાહજાદો તો નહિ, પણ શાહજાદા જેટલો જ લાડ પામેલો: તવંગર ખાપતો ખેટો છું.”

“કાનો ખેટો ?”

“આજ એ બધું જોડવાનો સળગ જ રો છે ?”

“ના મેહાર ! આજ ન કહે તને સહિષ્ણીના કસમ છે. કહે, આવકું મોટું કપટ હવે છૂપાવીને શું કરીશ ?”

“સાંભળ ત્યારે. સહિષ્ણી ! હું સિંધી નથી, હું તો જુખારાનો મોગલ છું, હું પરદેશી છું. મારા પિતાનું નામ મિર્ઝાઅલી ખેગ છે. એને ઘેર દૈલતની છોજો લાગી ગઈ છે. મારા પોણાસો વર્ષના ખાપને ઘેરે, એની જાહરી વખતે, એક આલીયાના સખૂ-નથી હું અવતરેલો છું. સહિષ્ણી ! હું અલજી ભરવાડ નથી, પણ જુખારાના મોટા આલીમને હાથે કેં કેં કિતાબોનો અભ્યાસ કરીને આ હિન્દોસ્તાની અંદર મોગલ પાદશાહની મુલાકાતે નીકળ્યો હતો. સફરમાં તકદીર મને આંહી ખેંચી લાવ્યું, આંહી મુસાફરખાતામાં એક સાંજે અમે મુકામ કર્યો, તારા પિતાને ઘેરે માદીનાં વાસણ લેવા આવતાં તને ઝીડી, દેખતાં જ હું દિવાનો. બન્યો, મારા પ્યારા સાથી હસનમેઝનો વાર્યો ન વળ્યો, મારાં જવાહિર ચોરાઈ ગયાં, ખરચી ખુદી ગઈ, મારા સાથી જુખારમાં પડી મરી ગયો. મારું પવનવેગી ઉંટ પણ કાંઈ

ઉઠાવી ગયું, ને હું તારા પરના પ્યારમાં ક્રતા થઈ, આજ સિંધને મેહાર બન્યો છું. તારા પિતાનાં ગર્વમાં આરં છું !”

પોતાની અગ્નયણી સંતાડી રાખીને સુહિણીએ ટોણા માથે,
“એ વાતનો શું તને હવે પસ્તાવો થાય છે મેહાર ? બુખારાની દોલત અને આપના લાડકાડ ભોગવવા પાછા જવું ? તો સુખેથી જ, પીંજરનું બાર હું ખોલી નાખું છું.”

“ના, હવે ક્યાં જઈ ? પીંજરના પંખીને હવે જંગલનાં પંખીઓ સંઘરશે નહિ. હવે તો સિંધુને કાઠે જ કબર કરવી છે.”

“ત્યારે આંખોમાં આંસુ શીદ આણ્યાં ?”

“સુહિણીને મન હું હજીયે ભરવાડ જ દેખાયો તેથી.”

સુહિણી મનથી મેહાર સાથે નિઠાહ પડી ચૂકી.

તોલા કુંભારને કાને વાતો પહોંચી કે સિંધુને કિનારે ઘટા-દાર વડાને હાંધે રોજ બપોરે સુહિણી ને મેહારના મિલાપ થાય છે. ધીરે ધીરે બાતમી પહોંચી કે બપોરનો સમય બદલાવીને મોડી રાતના અંધારામાં એ એ જુવાનીયાં મળે છે અને વડાની ઝળીઓમાં પોટેલ પંખી પણ ન સાંભળે તેવી ધારી વાણીમાં પ્યારની વાતો ચલાવે છે.

તોલાએ બીજે દિવસ પ્રભાતે મેહારના હાથમાંથી લેસો હાંકવાની લાકડી ખુંચવી લીધી, અને કહ્યું કે “રાતપૂર ગામના સીમાજમાં જે પગ દીધો છે ને, તો જનથી મારીને તારા ખુનથી સુહિણીને નવરાવીશ. જા નીમકહરામ ! ચાલ્યો જા.”

સિંધુ નદીને સામે પાર જઈને મેહારે એક પૂંપડી બાંધી છે. આખો દિવસ ધરાની, અરબી કે સિંધી કવિઓની કાશીઓ ગાતો ગાતો ને વાંસળી બજાવતો એ આશક અન્ન પાણી લીધા વિના બેઠો રહે છે. અને રાત પડે ત્યારે એક મંછી તળાવે તૈયાર કરે છે. અધરાતને પહેાર એ મંછીને પોતાના માથા પર

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

ઉડાવી, કછોટા બીડી, સિંધુના અતાગ નીરમાં શરીરને પડ્ડું મૂકે છે. હાથીને પણ ઢાળી નાખે એવા એ નદીના તાણમાં પોતાની કૌવતદાર ભૂજઓથી પાણી કાપતો કાપતો, મગરમચ્છની માફક શેલારા દેતો, ધનધાર અધારે કાંઈ પણ માનવી યા જનનવરના ડર વગર, અરધા ગાઉનો પટ વટાવી સામે પાર પહોંચે છે; ને એ કિનારા પરથી સહિષ્ણુનો પંજો લાખો થઈ, મેહારના પંજને પકડી લઈ પાણીની બહાર ખેંચી લે છે. એજ વડ્ડાની ઘટામાં બન્ને જાણીએ મચ્છીની મ્હેફિલ ઉગાવે છે. પ્યારનો એક પહોર ગુમ્મરીને પાછા મેહાર સિંધુના મસ્ત પહોળા પ્રવાહને વીંધતો વીંધતો પોતાની મટુલીએ પહોંચી જાય છે.

એવી તો ટૂંક રાતો ગઈ. એક પણ રાત મેહારે ખાલી જવા દીધી નથી. સિંધુ નદીનાં આહે તેવાં ભયંકર તુફાને પણ મેહારને આ પાર આવતો અટકાવ્યો નથી. પણ એક અજવાળા રાતે મેહાર જે મચ્છી લઈ આવ્યો, તેની મીઠાશ તો અદ્ભુત હતી. સહિષ્ણુ જમતી જાય છે ને કાળાએ કાળાએ મીઠાશની તારીફ કરતી જાય છે. “આહો મેહાર ! ભારી મીઠી મચ્છી ! રોજ આવી લાવતો હો તો !”

મેહાર હસીને કહે છે કે “ભલે. રોજ લાવીશ. પણ થોડા દિવસમાં જ એ મચ્છીનો ખવરાવનાર કાંઈ નહિ રહે તો ?”

એમ વાતો કરે છે. વચ્ચે વચ્ચે મેહારના મ્હેં ઉપર બહુ દર્દ દેખાય છે. કંઈક છૂપી પીડને પોતે મહા મહેનતે દેખાવી રાખતો હોય તેવું દેખાય છે. સહિષ્ણુ પૂછે છે કે

“તને શું થાય છે પ્યાર ?”

“કાંઈ નહિ. કાંઈ નહિ. ચલાવ, વાતો ચલાવ.”

ત્યાં તો સહિષ્ણુને કાંઈક બીનું બીનું લાગ્યું. અજમળ બનીને એ ખોલી ઉઠી “આહો ! ખાલી પાણી ક્યાંથી ?”

તૂર્ત એની નજર મેહારના સાથળ પર પડી. એ સાથળમાંથી લોહીની ધાર ચાલતી હતી !

“ અરર ! આ શું મેહાર ! ”

“ એ તો આજની મીડી મચ્છીનું લોહી છે સહિષ્ણુ ! ”

સહિષ્ણુને આખી વાતનો ભેદ સમજાયો : આજ મેહારને મચ્છી ન મળવાથી એ પોતાની જાંગમાંથી માંસ કાપી, મસાલે-દાર બનાવી, તળીને લઈ આવ્યો હતો !

“ મેહાર ! તુંને ખુદાના કસમ છે. કાલથી હવે મારો વારો શરૂ થાય છે. તું ન આવીશ. ”

“ ત્યારે શું તું આવીશ ? ”

“ હા, હું આવીશ. ”

“ તું ઝોરત ! તું સંધુને પાર કરી શકીશ ? સહિષ્ણુ ! ; તું શું દવાની થઈ ગઈ ? ”

“ એ તો કાલે રાતે નક્કી થશે. આજ તો અલામેલી ! અને કસમ છે ખુદાના, તું ન આવતો. ”

૨

ખારે કુન્ન બત્રિય તડ, તડ તડ હેડ લટૂ
આધય રાતજે ઉડી, (સે) સૂહિણી કર સટૂ
છડે ખીર ખટૂ, લૂડે લોરી વિચમે

સિંધુ નદીનાં નીરની અંદર જે તીર વચ્ચે બાર તો પાણીનાં વમળ છે. બત્રીસ ટેકરા છે. ને એ ટેકરે ટેકરાની નીચે વીંછીઓ વસે છે. એવી વિકરાળ નદીને પાર કરવા માટે સહિષ્ણુ અધરાતને અંધારે ઉડીને ધરથી દોટ કાઢે છે. માવતરના ધરનું મીઠું દૂધ અને સુંવાળી સેજ ત્યજીને સહિષ્ણુ પાણીની લહરીઓ વચ્ચે હીડાળા ખાવ છે.

સોરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

“કાણુ છે તું ઓરત !”

“મુસાફિર !”

“કાણુ ? તું સહિષ્ણી ?”

“હા ભાઈ અલૈયા.”

“અત્યારે અધરાતે ક્યાંની મુસાફરી ?”

“સિંધુના સામા પારની !”

“અરે સહિષ્ણી ! તું સિંધુના પાણીને પાર કરી શકીશ ?
તું બચ્યું છે. તારી તાકાત શી ?”

“તાકાતનો દેનાર અલ્લાહ છે અલૈયા ! અને વળી મારે
તરવા માટે મેં માટીનો પાકો ઘડો પણ સાથે લીધો છે બાપ !”

“આટલી જહેમત કોના માટે ?”

“જેને દિલથી પરણી ચૂકી છું એ મેહારને માટે.”

“યા અલ્લા ! સહિષ્ણી, લોકો તારી બદબોધ કરે છે તેની
ચે તને પરવા નથી ?”

“ઓ ભાઈ ! સાંભળ,

અધા. સુણ તું અલૈયા, અલ્લા સુણે આચાર,
હિરડી ઘર ઘર ગિલા થિયે, પાડે પંથ પચાર
આંઉ લિખ્યો તી લોહિયાં, બલક મિડેતી ખ્વાર

ઓ ભાઈ અલૈયા ! મારા આચરણને ઉંચેથી એક અલ્લા જોઇ
સાંભળી રહ્યો છે. એટલે પછી મારા પાડોશમાં, રસ્તામાં, કે
ઘર ઘરમાં મારી જે ગિલા થાય છે તે છો થતી. મારા તકદીરમાં
લખ્યું છે તે હું ભોગવી રહી છું. બાકી દુનિયા તો નાહકની
મારી નિન્દા કરીને ખુવાર થાય છે.”

“અરે ઓ સહિષ્ણી !

સારી ન વિંધયેં સુણી, તું નીજ નિમાણી
 વેષે વહવટ વિસરે, હી જોર જીવાણી;
 સે પછાડીધે પાણી, તારા કવિયેં તારમેં

“તું તારા કુળમાં સારી ન નીવડી. તું નાદાન અને નિર્માલ્ય નીવડી. આ નદીના પ્રવાહમાં તું કાષ્ઠક દિવસ તાર જોર ને તારી જીવાની ગુમાવી બેસીશ. આ પાણીમાં પછાડા મારતાં મારતાં તું કાષ્ઠક દિવસ આ પ્રવાહમાં આકાશના તારા ઉતારી બેસીશ-તું ડૂબી જઈશ. માટે રહેવા દે. આવી મુશ્કેલી શા સાર ઉઠાવજ? આ મોતના કેડા તને કાણે બતાવ્યા?”

એવી એવી સલાહો સાંભળીને ખડખડ દસતી સહિષ્ણુ પાણીમાં ઝંપલાવવા તૈયાર થાવ છે.

ધિરી ધરો હથ કરે એલ બધી ચોતો;
 મન મિત્રુસ મ્યારસેં, પરલે પાર પોતો;
 પો ગોતે મંઝ ગોતો, અરેં મ વિઝે અબ્બલુમેં

પોતાની કમર પર સહિષ્ણુએ કસકસાવીને એક કપડું બાંધી લીધું. હાથમાં મારીનો ઘડો લીધો. ને હજી પોતે તો પાણીમાં પડવાની તૈયારી કરીને આ તીરે ઉભી છે ત્યાં એનું મનકું તો સામે પાર પહોંચી પ્રિતમને મળી ગયું. ફળકીઓ પર ફળકીઓ મારીને સહિષ્ણુ સિંધુનાં પાણી વીંધતી જાય છે, કે જ્યો પોતે આલી આવે છે તે વાતની પોતાના પિયુને અબ્બલુ ન રહી જાય.

એણે પ્રેમનું કવચ પહેરી લીધું છે. હવે એને ૩૨ નવી સજા. એના આર સામે તો પાણીનાં ભયાનક જંતુઓ અને મોઝાંઓ પણ જરીજડાં બની ગયાં છે. એ રીતે એક પછી એક સત સીતવા લાગી છે.

કડકતી ઠંડી વાય છે. કાષ્ઠ ધરની બહાર પણ નીકળી શકતું

નથી. સહુ બિજાનાની ગરમ સોડ્યમાં સંતાપ ગયાં છે. અને રાત સનસાન છે. એવે ટાણે પણ સહુ તો પોતાનો ઘડો લઈને ઘેરથી ચાલી નીસરી છે. એને જોઈને કાંઈ માનવી વારવા જાય છે કે “ઓ સહિષ્ણી ! આવી ટાટમાં તું શીદ મરવા જાય છે ?”

સહિષ્ણી જવાબ વાળે છે:—

હિકડ્યું ન ધિરે ઉનહારે, આંઈ સરે શિયારે
તન વિઝાંતી તારમે, ઓરહળે આરે
(પણ) મહોબતતી મારે, (નત) કેર ધિરે હુન કુનમે

“હે ભાઈ ! અન્ય ઓરતો આ પાણીમાં બળતે ઉનાળે પણ ઉતરતી નથી, પણ હું સસવતા શિયાળામાં પણ મારી રાજપુશીથી આ દરિયાવના પ્રવાહમાં શરીરનો ધા કડું છું. હું મરવાનું જોખમ ઉઠાવું છું. કેમકે મારા પ્રિતમની મોહબત મને મારે છે. નહિ તો આવા ઉંડા પાણીમાં કાણુ પડે ?”

“ઓ સહિષ્ણી ! તું મ જા. મ પડ. નદીના પત્થરોની પોલાણોમાં ઝેરી સાપો વસે છે, એ તને કરડશે.”

સહિષ્ણી જવાબ વાળે છે;

બારાં કુન્ન બત્રિય તડ, તડ તડ હેઠ નાંગ
મહાણું મુલાલ્લે કરી, તિત મહોબતલ્લે માંગ:
કેડા રુ હુલ્લે સાંગ, (જુડો) પાણીતાં પાછી વરાં

મારા માર્ગમાં બાર તો પાણીનાં વમળ છે, બત્રીસ ખડકો છે, ને તે દરેક ખડકની બખોલમાં ઝેરી સર્પો રહે છે. એ બધું જ હું જાણું છું. પણ જે માગ પર જતાં બીજાં માનવી સંકોચ પામે છે, તે જ માર્ગ મોહબતનો છે. એટલે જ હું આ પાણીથી પાછી ફરું, તો તો શી કિમ્મત રહી મારા આ પ્રેમના પોશાકની ? ધુળ પડી મારા આ પ્યારના લેખાસમાં—આ ધરકની કફનીમાં, જે હું ડરીને પાછી વળી જાઉં.

એમ કહીને સુહિણી કછોટા ભીડે છે. અને સિંધુનાં બરફ જેવાં નીરમાં ઝંપલાવી, આઘી આઘી નીકળી જાય છે. સામે પાર એટલો દૂર છે કે એના તરવાનો અવાજ પણ આ પાર ઉભેલા એ સલાહકારને સંભળાતો બંધ થઈ ગયો. ને કાશી સલાહકાર ઘર તરફ આવતો થયો !

શિયાળો ગયોઃ ઉનાળો ગયો; પણ મધરાતના મેળાપ કરવા માટે સિંધુને સામે કિનારે પહોંચવામાં તો એક પણ દિવસ પડ્યો નથી. હવે તો ચોમાસું ખેડું છે. સિંધુ બે કાંઠે જલી ગઈ છે. મોજાં મોભારે અડે એટલે ઉંચે ઉછળવા લાગ્યાં છે. ભાળીને પણ બે ખાઈ જઈએ, એવા મહા તોફાનમાં પણ સુહિણીને તો ઝંપલાવવું એ રમત વાત થઈ પડેલ છે. ઘડો લઈને આવી ઉભી રહી કે તૂર્ત જ કાંઈ પાસે ઉભેલો માનવી બોલ્યો :

સુણી સઠે તારમે' (તો) શિયારો ને સી
લગી લેર લેહુરતે' સે જુધા કરે જ;
થોડા વિરમી થી, મથે કપર તો કુન્ન કરે

“ એ સુહિણી ! આ પાણીની કડકડતી શરદીમાં તું કાં ઝંપલાવી રહી છે ? અંદર મોજાં મોજાંને અથડાય છે તે તારા જીવ ને શરીર જૂદાં કરી નાખે તેવાં કાતિલ છે. અને વળી તારા માથા ઉપર આ કિનારાની મોટી ભેખડ ફસફસાતી પાણીમાં પડું ! પડું ! થઈ રહી છે. માટે થોડી વાર થંભી જા ! ”

“ અરે ભાઈ ! થોડી વાર પણ મારાથી કેમ થંભી શકાય ? મારા મેળાપનો સમય આવ્યો જાય તો મારો પિયુજી તરફડીને પ્રાણ કાઢી નાખે. ”

એમ કહીને સુહિણી પાણીના લોહમાં પડતું ચૂકે છે. આજીવી જેવી તરલતાથી ચાલી જાય છે. જઈને પ્રિતમ સાથે સુખના બે પહોર ગુજારે છે. પાછલી રાતે રોજ પાછી વળી આ કાંઠે આવી ઉતરે છે.

પોતાની ધન્યતા બોલી બાપે સુહિણીને એક ઉંઝા કુંભાર કુંભાર બદસરત છોકરાની સાથે પરણાવી. સુહિણીએ નિકાહને વખતે એક પોતાને આ પરણેતર મંજૂર નથી એવું જાહેર કરવા છતાં પણ એને જખરદસ્તીથી પરણાવી. પણ સુહિણી સાસરે ન ગઇ. એટલે બાપે સુહિણીના વરને ઘર જમાઇ કરીને રાખ્યો. સુહિણીએ પહેલી જ રાતે વરને ચેતાવી દીધો કે “તું મારે બાઇ બાપ છે ! ફરીવાર મારા ઓરડામાં આવતો નહિ.”

સુગાં વઢાવાં સાથેની બેળસેળ સુહિણીએ છોડી દીધી છે. દુનિયાનાં માનવી સાથે એના મનનો મેળ મળતો નથી. વાતો-ચીત્તો એણે કમતી કરી નાખી છે. પાંચ વખત નિમાઝ પડવામાં, કુરાનનો પાઠ કરવામાં અને રાઝા રહેવામાં એના દિવસો જાય છે. રાત તો એણે સિંધુને સામે કિનારે બેઠેલ સ્વામીને સોંપી છે.

આ બધું એ પરણ્યા કુંભારથી ન બેવાયું. એણે સુહિણીને વસમાં મેળાં માર્યાં. એકલી પડીને સુહિણી વિચાર કરે છે કે

નાથ ન નિમાઝું પડે, ગંધ ન ગંધ્યું ધોય;
સંજે મિંઝ સૂમથી (સે) પાસા ફેરે ધોય;
ઉથિ આધિય રાતજી (ધ) કુનિય કાણુ રોય;
કડવા વેણુ કસાલા, ઇ મખે ને તો ચોય
એડો કાંધ સધોય, (તડે) વર છડેતી વાણુ તરાં.

આ મારો ધણી, જે નિમાઝ પણ પડતો નથી, પોતાના કપડાંની કુર્ચીને પણ ધોતો નથી, સાંજ પડતાં જ જે એદી ઘોંટી જાય છે, ને પરોડિયે જે પયારીમાં પાસાં ફેરવે છે; અરધી રાતે ઉડીને જે હાંડલીને માટે (ખાવા માટે) રહે છે; એવો પુરુષ મને કડવાં મેળાં મારે છે. એવા કંઈ સાથે શીદ મારો સુખંધ બંધાયો? હું તો એવા વરને છોડીને પ્રવાહમાં તરવા ચાલી જાઉં છું.

એ રીતે વરનો ત્રાસ અને લોકાની બદબોધ નધતાં જ ગયાં. માઆપને પણ એમજ થયું કે સુહિણી મરે એ જ ખહેતર છે. અને સાચેસાચ સુહિણીનું મોત આવી પહોંચ્યું.

રાત અંધારી છે. પણ વૈશાખ મહિના જેવો વરસનો મીઠો માસ ચાલે છે. બહાણના શઢ ચડ્યા હોય તેવી રીતે સુહિણીના આસમાની ઓઢણાના પાલવ પવનની દહેરમાં પ્રકાશ થયા છે. જાણે સિંધુને સામે દિનારે ઉડીને જવા માટે સુહિણીને દિરવારે એ પાંખો બહી દીધી છે. સિંધુની છતી સુહિણીને રમાડ્યા માટે ઉઠાળા મારે છે. અને ગેબના તારલા સુહિણીને તરતી એવા ટગર ટગર નજર કરે છે.

દિનારે ઉભી રહીને સુહિણીએ દસે દિશામાં આંખો ફેરવી : આજ તુફાન નથી. આજની રાત અગાઉ કદી આવી જ નથી. આજ આખી કુદરત સુહિણીનો સંગાથ કરે છે. દુનિયાએ હુલાવેલીને જાણે દેવતાઓ આદર આપે છે.

કછોટા બીડીને સુહિણી સિંધુમાં પડી, જાણે ખમા ! ખમા ! કરતાં સિંધુનાં મોખાં એના પ્રલદ્ગ સરીખા શરીરને ઝીલી રહ્યાં છે, પોતાના ચિત્રામણવાળા રૂપાળા ધડા ઉપર મ્હોં ટેકવીને સુહિણીએ શેલારા દેવા શરૂ કર્યાં. અને આજ તો જાણે પાણી ને પવન એવાં મીઠાં લાગે છે કે કે જાણે તર્યા જ કરે ! આજ તો જાણે જરા મોકું કરીને મેહારને ગભરાટ ઉપગમ્યું એવું થાય છે. આજ તો જાણે મેહાર પણ તરવા આવે તો ખેચ જણાં આંકડા બીડી દરિયામાં ચાલ્યાં જઈએ એવું દિલ થાય છે. દુનિયાની ગિલા ન પહોંચે એવા કોઈ રસાતલમાં રહેવા જવા મન ખેચાય છે. આજ તો બહાર નીકળવું જ નથી : નદીમાં રહી રહી જ હું મેહારને ખેલાવી લઉંશ : બહાર નીકળીશ તો વળી ક્યાંકક ધરતી પર જીવવાની લાલચ વળગી જશે !

આવા તરંગમાં સુહિણી મરકાવ છે. ત્યાં તો આચીતે કમના હાથમાંથી ઘડો સરકવા લાગ્યો ! અરે ! આ ધડામાંથી આખી

પલણીને વેરાઈ કાં જાય ? આ મારા પકવેલા મજબૂત ધડને કાણે કામણ થયું ?

હજારનમેં હિકડો મું ઠોકે ખયમ્ તે તે થાં,
કચેજે કુંભાર મું કી ન કયો તે કલામ;
ધણી લગ ધામ, તું મૈલા મન મોડયે

હજારો વાસણોમાંથી આ એક ઉત્તમ ઘડો, મેં વગાડી વગાડીને ઉપાડ્યો હતો. અરેરે ! એ કુંભારે મને આ ઘડો કાચો હોવાનો તો સખત પણ દલો નહોતો, છતાં આ કાચો ઘડો ક્યાંથી આવી ગયો ! હે અલ્લા ! હવે તો તું જ મને મારા સ્વામી સુધી પહોંચાડી મેળાપ કરાવજે.

એટલું વિચારે છે ત્યાં તો ઘડો પાણીમાં ઓગળી ગયો. સુહિષ્ણુના તરફડીયાં મારતા હાથમાં માટી પણ ન રહી. એને તરતાં આવડતું હતું, પણ મેહારને ટગવવાની મોજમાં ને મોજમાં પોતે એટલી ધીરી ધીરી જતી હતી કે સામે કિનારા બહુ છેડા રહી ગયો છે. અને અગળા થાકી ગઈ છે. એને તો અગત્યની જ વાચ છે કે અરેરે ! આ ધડમાં શું જાદુ થયું !

હજારનમેં હિકડો, મું ચિતાયમ ચઈ;
વહમેં વલી દાવદ ચેય, પિથું થયો સે પઈ;
સુપકે કયો મું સઈ, કજ્જ તેં કયો કિયો !

હજારો પકવેલાં વાસણોમાંથી આ એક મજબૂત ધડને વીણી કાઢીને એના ઉપર મેં ઝીણું ચિત્રામણ કરાવ્યું હતું. એવો ઘડો (કવિ વલી દાવદ કહેછે કે) આજ શી રીતે પાણીના પૂરમાં પડીને ટુકડા થઈ ગયો ! મેં જને પાકા કર્યો હતો. તેનેજ મારા કૂડા કિચ્ચતે કાચો બનાવી નાખ્યો.

આ શું થઈ ગયું ? કેં મહિનાઓ થયાં મજબૂત રહેલો ઘડો હવે પીગળી ગયો ?

સુહિણી-મેહાર

ધડો બદલાયો હતો. સુહિણીનાં માવતરે જ એ કુળબોળા-મણુ દીકરીને કુબાવી દેવા માટે અસલ ઘડને ઠેકાણે એવા જ ચિત્રામણુવાળો તદ્દન કાચો ધડો ગોઠવી રાખેલો હતો. અમણુ સુહિણી તો પ્યારની આંધળા ઉતાવળમાં, દુનિયાની કપટબાજીની કંઈ ગમ વિના, રોજની માફક આજ પણ રોજને ઠેકાણેથી ધડો ઉપાડી પાણીમાં કુદી પડી હતી !

નિરાધાર સુંદરી પાણીમાં માર્ગ કાપવા માટે મથે છે. પણ એનાં બાવડાંમાં બળ રહ્યું નથી. અંધારી રાતમાં સામે પાર કંઈ દેખાતું નથી, કે નથી સામા પારથી કાંઈ સુહિણીને નિહાળી શકે તેવું. ફક્ત એ કિનારે પથુઓ ચરે છે તેના ગળાની ટોકરીના રણકાર સંભળાય છે. અને બીજી સંભળાય છે મેહારની મીઠી વાંસળી.

કિથે ઘંઠ વજન ? કિથે પિરીયું પાર ?

વીર વજનયતો વાંસલી, સાહુડ સજી રાત !

કલમેંજી તવાર, લોરી સલેં લંઘયુ

ઓ ! આ ટોકરીના રણકાર ક્યાં બને છે ? મારા પ્યારાજીનો કિનારો હજી કેટલે દૂર હશે ? મારો બહાદૂર સાહુડ ગોવાળ (મેહાર) આજ આખી રાત મારી વાટ જ્નેતો જ્નેતો વાંસળી વગાડતો દેખાય છે. એ વાંસળીમાંથી જે કલમાના સૂરો બને છે, તે સૂરોને આધારે મેં દશ્ય સાંધીને આટલી બધી લહેરો તો ઝોળાંગી કાઢી. પણ હવે મારા હાથ પગમાં કોવત રહ્યું નથી.

ઘરો લગો ત ગોરેઓ, શાલ મ લને ઘરી,

મુલાંટો મેઆરજે, લિજી થ્યો અય લરી;

તાંગો તાર તરી, માન ડિસાં મુંહ આર જી

ખેર ! ધડો ભાંગ્યો તો ઘેઝ્યો ગયો ! પણ હે અહલાહ ! હવે અમારા મેળાપની જાડી મ ભાંગજો ! સામેથી મેહાર પડ્યો છે

તેની પાંચડી પણ હવે ભીંજાઈને બહુ ભારે થઈ પડેલ હશે. હવે તો છીછરું કે ઉંકું જે પાણી હોય તેને તરીને હું મેહારનું મુખ જોઈ શકું, એટલી એ ખુદા, તું મને સહાય કરજે !

પણ એ મુખ જોવાનું માંડેલ નહોતું. વાંસળીના સરે સાંભળતાં સાંભળતાં પાણીની પથારી પર અકેલા પોદવાનું જ સરખાયું હતું. થાકી પાકીને તાકાત ગુમાવી ખેઠેલ એ અળખાને સિંધુના મધ વ્હેનમાં જ આંખે તમ્મર આવવા લાગ્યાં :

આંખોને અઝરાયલ દીઠો (તથ) મન તણે તો મ્માર કયાં

પોતાની આંખો સામે એણે મોતના ફિરસ્તા ઇઝરાયલને દીઠો. તે છતાં દલ તો દોડીને મેહાર પાસે ચાલ્યું ગયું.

વાંસળીના સર મીઠા લાગતા હતા. એ જાનમાં ભંગ પાડવું સુહિણીને ગમતું નહોતું. ‘પણ આખરે એનું શરીર પાણીની કબરમાં ઉતરવા તૈયાર થયું. મધવ્હેનમાં મસ્ત મોજાંમાં સુહિણી ખેંચાણી, અને ખેંચાતાં ખેંચાતાં એણે મેહાર ! મેહાર ! એ મેહાર ! એવી હેયાક્ષટ ચીસો નાખી.

એ ચીસો પડતાં જ બંસીના સર થંભી ગયા. અને આવી પહોંચું છું ! આવું છું ! એવા અવાજની સાથે કાંઈએ સામે કિનારેથી પાણીમાં શરીર પડતું મેહયું.

હબતી, ગળકાં ખાતી, ને મોજાંની થપાટે થપાટે ખેંચાઈ જતી સુહિણીએ ચીસ પાડતાં તો પાડી. પણ પછી તૂર્ત એ પસ્તાણી, એને સાંભરી આવ્યું કે પોતાને મીકું ગોસ ખવરાવવા માટે મેહારે સાથળ વાટેલ છે તેને જખમ હજી રૂઝાયો નથી. નહીં મેહાર નહિ તરી શકે. મારે ખાતર એનો જાન જાયો.

ધિરોં ઘણા હથ કરે, ગાયાં ઈ બાંહું;
વેચારીય વડ્યું કીયું, વિચ ધસ્યા માંહિં;
વરજ સાડ ! પાંડિ, તાકું તકી આંહાં.

પ્રથમ ઘડો હાથ ધરીને તરી; પછી એ પુટી જવાથી બાથો (ભુજાઓ) મોળીને તરી; ને છેવટે જતાં ડૂબતાં દરિયામાંથી (મોટી નદીમાંથી) એ બિચારીએ મોટી ધા દીધી કે એ વ્હાલા સાડાં! એ મેહાર! તું પાછો વળી જજે! કેમકે મને પાણીનાં હિંમક પ્રાણીઓએ ઘેરી લીધી છે.

ન આવીશ! એ મેહાર! તું ન આવીશ! એવી છેલ્લી ધૂમે સંભળાણી. પણ મેહાર હવે કેને માટે પાછો વળે? ઘણી ડૂબકીઓ મારી. ઘણા ધૂન જોયા. ભેખડો તપારતી. પણ સુહિણીનો પતો ન લાગ્યો. મેહારની જાગ પરનો જખમ ફાટીને લોહી વહેવા લાગ્યું. ને થોડી વારે એનું ખાલી થયેલ ખોળાયું પણ સુહિણી! સુહિણી! એવે શબ્દે સાદ કરતું, જાણે સુહિણીની અનંત શોધમાં પાણીને તળીયે જઈ ખેડું.

સવાર પડ્યું. સિંધુ માતાએ એ બંને ડોલોનાં શરીરોને સાથે કરી, કિનારા ઉપર કાઢી નાખ્યાં. બેળાં થયેલાં કુડુંબીઓએ બંને જણાને દફનાવી તે પર કબર ચણાવી.*

શદાપૂર ગામને પાદર આજ પણ સુહિણીની કબર હયાત ઉભી છે.

* આ વાર્તાના વસ્તુ માટે તેમજ તેની અંદર આવતા ત્રણ ત્રણ પંક્તિના સિંધી દુહાઓ માટે, કમ્પોઝિટ સાહિત્યના સંશોધક સ. ભાઈ શુવરામ અજરમર ગોરે લખેલી સુહિણી-મેહારની કમ્પોઝિટ જનકથા (ગુજરાતી : દીવાળી અંક : ૧૯૧૧) નો મેં આધાર લીધો છે. પ્રસ્તુત દુહાઓના પાઠમાં ને તેના અર્થમાં મને ઘણી ઘણી ત્રુટિઓ દેખાઈ, તે સામ-જનક કોલેજના સિંધી પ્રીન્સિપાલ પૂજ્ય શાહાણીજીએ અત્યંત મહેનત કરી કરી, તથા પીર શાહ અબ્દલ્લીકના પુસ્તકમાંથી વીણી વીણી સુધેર સુધારી આપી છે. તેમ છતાં પૂ. શાહાણીજીનું માનવું છે કે અસલ સિંધી પાઠને ધણે અપભ્રંશ આ દુહાઓમાં રહી ગય છે : સંપાદક

મહુવા

[કલકત્તા યુનિવર્સિટીના બંગ સાહિત્યના અધ્યાપક રાય બહાદુર દીને-શચંદ્ર સેને, ચંદ્રકુમાર દે નામના એક સંગ્રહ ની સહાયથી પૂર્વે બંગા-લની પ્રાચીન લોકકથાઓ એકઠી કરાવી, એનાં ઘટનાસ્થળો, ઘટના બન્યાનો સમય, ઇત્યાદિ સામગ્રી નક્કી કરી એક યુનિવર્સિટી તરફથી એ તમામ પ્રેમકથાઓ “ મૈમનસિંગ-ગીતિકા ” નામનું મોટું ગ્રંથમાં પ્રગટ કરી છે. એમાંની એક અત્રે સંક્ષેપમાં ઉતારીએ છીએ. એ કથા તેા લંબા-લથી સંગોપાંગ પદ્યમાં જ ચાલે છે અત્રે એમાંથી ફક્ત જરૂરી લાગતી પંક્તિઓ જ મૂકી છે. આ ગીતિકાઓ તદન લોકવાણીમાં લોક-કવિઓ-એ જ રચેલી છે. ભાષા જૂની ને ગ્રામ્ય છે. રચનારાઓનાં નામ માત્ર કોઇ ક્ષેત્ર કથામાં જ મળે છે.]

સુ ત્યા નદીને કાંઠે એક નાના ગામડામાં ખેડુતની એક વિધવા ડોશી રહે છે, ને ડોસીને ચાંદ વિનોદ નામે એકનો એક દીકરો છે. જમીનનો કટકો ખેડીને મા દીકરો યુગ્મરો કરે છે.

આસો મહિનો ચાલ્યો જાય છે. ખેતરોમાં પાણી ભરાઇ ગયાં છે. વાવણી કરવાની વેળા થઇ ગઇ છે. પરોડિયાને અંધારે મા ચાંદ વિનોદને જગાડે છે :

ઉઠ ઉઠ વિનોદ આરે, ડાકે તોમાર માઉ
ચાંદ મુખ પાખલિયા, માઠેર પાને જાઉં

ઉઠ રે ઉઠ મારા બેટા ચાંદ વિનોદ ! તારી માતા તને સાદ
કરે છે. ઓ ચાંદ ! રહોં પખાણીને ખેતરે જા !

મેઘ ડાકે ગુરૂ ગુરૂ ડાકયા તૂલે પાનિ
સકાલ કંઈરા ક્ષેતે જાઉ જાદુમનિ

મેહુલો ધીરૂં ધીરૂં ગરજને નદીનાં નીરને જગાડે છે. માટે
હે મારા પારસમણિ ! તું વ્હેલો વ્હેલો ખેતરે જા !

આસમાન છાઈલ કાલા મેઘે દેવાય ડાકે રંધયા
આર કત કાલ થાક રે જ્વહુ ઘરેર માએ સૂઈયા

આકાશ કાળાં વાદળાં વડે જવાઇ રહ્યું છે. મેહુલો વારં-
વાર સાદ કરે છે. હે મારા બેટા ! હવે ક્યાં સુધી ઘરમાં
સૂઈ રહીશ ?

ચાંદવિનોદ દાણા વાવવા આશ્યો. પણ ભારી વરસાદ પડવાથી
ખેતરો છૂપી ગયાં. અને સરસવનું વાવેતર એજે ગયું. ચાંદ માંદો
પડ્યો. માએ બે ય બગદ વેચીને એની દવા કરી. દેવની દુવાથી
દોકરો ઉગરી ગયો.

પણ ઘરમાં તો લક્ષ્મીની પૂજા કરવા જોટલા ચે દાણા નથી
રહ્યા. મા દહે, હે બેટા ! ખેતરમાં ધાન લણવા જા.

પાંચ ગાઈલ વાતાર હુગલ હાતેતે લઈયા
માઠેર માએ જાય વિનોદ આરમાસી ગાઈયા

‘વાતા’ નામના છોડવાની પાંચ ડાળખી હાથમાં લઈને,
“આરમાસા”નાં ગીતો ગાતો ગાતો વિનોદ ખેતરે જાય છે.

જઈને જોવે તો ધાન ન મળે ! આસો. મહિનાની અતિ-
વૃષ્ટિએ મોલને બગાડી નાખેલ.

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

જમીનનો કટકો વાણીઆને વેચી દઇ ચાંદવિનોદે જેઠ મહિને એક બાજ પંખીનું પીંજરું લીધું. અને બાજ પંખીને લઇ શિકાર નીકળ્યો. આથે આથે ચાલ્યો જ ગયો.

કુડાય ડાકે ઘન ઘન આપાઠ માસ આસે
જમિને પડિલ છાયા મેઘ આસમાને લાસે

બાજ પંખી ઘેરા નાદ કરીને બોલવા લાગ્યું : અપાઠ મહિનો આવી પહોંચ્યો. ધરતી પર છાંયડા ઢળ્યા. ને આલમાં વાદળાં તરવા માંડ્યાં. પણ શિકાર હજી મળતો નથી.

ચાલતાં ચાલતાં વિનોદ અરાલિયા ગામને પાદર પહોંચ્યો.

પાદરમાં ઝાડની ઘટા વચ્ચે એક અંધારી તળાવડી છે. અને તળાવડીમાં પાણી ભરવા જવાની એક જ નાની કેડી છે. તળાવડીનાં પાણીની શોભા અને કાંઠે ઉભેલાં કદમ ઝાડનાં પુલની સુંદરતા નિરખીને ચાંદવિનોદ પીંજરું નાંચે મૂકી છાંયડે વિસામો લેવા બેઠો. ઢળીને નીંદરમાં પડ્યો.

ધુમાઈતે ધુમાઈતે વિનોદ અઈલ સંધ્યા વેલા
ઘાટેર પારે નિદ્રા જાઉં કે તૂમિ એકેલા

આત ભાઇયેર બહિન મલુવા જલ ભરિતે આસે
સંધ્યા વેલા નાગર સૂઈયા એકલા જલેર ઘાટે

નીંદમાં ને નીંદમાં તો સાંજ નમી ગઇ. સાંજ ટાણે સાત ભાઇની જહેન મલુવા પાણી ભરવા આવી. પાણીના ઘાટ ઉપર સાંજરે એભે કાંઈ માનવીને સતેલો દીઠો. કાંઠા ઉપર પોટલા આ એકલ પુરુષ ! તું કાણુ છે !

કાંદેર કલસી ભૂમિત થઈયા મલુવા સુંદરી
લામિલ જલેર ઘાટે અતિ તરાતરિ

કાખમાં ઉપાડેલ માગરને બોંચ પર મૂકીને મલુવા સુંદરી ઘાટનાં પગથીયાં પર ઝડપથી ઉતરતી જાય છે.

એકવાર લામે કન્યા આર વાર આય
સુંદર પુરુષ એક અધૂરે ધુમાલ

એક પગથીયું ઉતરે છે, ને વળી નગર કરે છે : અરે
આ કેવો રૂપાળો પુરુષ આંહી ધસધસાટ ઉઠે છે !

સાંધ્યા મિલાઈયા બાય રવિ પશ્ચિમ પાટે
તબૂ ના બાંગિલ નિદ્રા એકલા બહેર ધાટે

સૂરજ આથમણી દેશાને આસને બેસી ગયો. સાંજ અંધારામાં મળી ગઈ. તો પણ તળાવડીને કાઠે એકલ સતેલા પુરુષની ઉંઘ નથી ઉડતી.

અરેરે ! રાત પડ્યા પછી એની ઉંઘ હજી તો ! એ પરદેશી પુરુષ ક્યાં જશે ? શું એને ઘરખાર નથી ? શું માન્યા નહિ હોય ? રાત રહેવા એને કાણુ દેશે ? હું સારા કુળની કુમારિકા એને કેમ કરીને પૂછું !

ઉઠ ઉઠ નાગર ! કન્ઝા ડાકે મને મને
કિ બાનિ મનેર ડાક સેઉ નાગર સૂને

મનમાં ને મનમાં એ કન્ઝા સાદ પાડે છે કે “ ઉઠો ! એ પરદેશી પુરુષ ઉઠો ! ” જાણે કદાચ એના મનનો સાદ એ માનવી સાંભળતો હોયને !

મનમાં થાય છે કે એને જગાડીને મારા આપના ઘરનો માર્ગ બતાવું : કેમ કે રાતે એને રસ્તો ક્યાંથી સૂઝવાનો ?

ઉઠ ઉઠ બિન્ન પુરુષ કલ નિદ્રા બડ
બર બહેર ધન તૂમિ તાર કાંછે બડ

જગ રે જગ એ પરદેશી ! ફટલીક નીંદ હળુ કરવી છે !
જેના હૈયાનો તું હાર હોય, તેની પાસે માન્યો જ !

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

અરેરે ! અંતરનો સાદ એ શી રીતે સાંભળી શકે ? મારી સાથે ભોળાઈ હોત તો એ હું એને જગાડવાનું કહેત. પણ હું કોને કહું ?

હાં ! હાં ! એને યાદ આવ્યું. એ સૂતેલા પરદેશીને જગાડે તેવી એક બહેનપણી પોતાની પાસે હતી તે એને સાંભર્યું :

શૂન રે પિતલેર કલસી કંઈયા બૂઝાઈ તરે
ઝક દિયા જગાઉ તુમિ ભિન્ન પુરૂષેરે

સાંભળ રે એ પીતળની ગાગર ! તને સમજાવીને કહું છું કે તું સાદ દધને આ પરદેશીને જગાડ !

એટલું કહીને એણે ગાગર પાણીમાં ઝબોળી.

જલ ભરનેર શબ્દે કૂડા ઘન ઝક છાડે
જાગિયા ના ચાંદ વિનોદ કોન કામ કરે

પાણી ભરાવાનો ઘર ! ઘર ! ઘર ! અવાજ થયો. (એને વાદળાનો ગડગડ માનીને) પીંજરનું બાજ પંખી ચીસો પાડવા લાગ્યું. એ સાંભળીને ચાંદ વિનોદ જાગી ઉઠ્યો. જાગીને એણે શું જોયું ?

દેખિલ સુંદર કન્યા જલ લઈયા જાય
મેઘેર વરન કન્યાર ગાયેતે લૂટાય

જોયું તો રૂપાળી કુમારિકા પાણી ભરીને ચાલી જાય છે. અને મેઘવરણા કેશ એ કન્યાના દેહ પર લેટી રહ્યા છે.

એક વાર ચાઉ લો કન્યા ! મુખ ફિરાઈયા
આર એક વાર દેખી આમિ આપના ભૂલિયા

ઓ કન્યા ! એક વાર મ્હોં ફિરાવીને આ તરફ નજર કર. એક વાર હું મારું જ્ઞાન ભૂલીને તને નિરખી લઉં.

ઉધરે જાઉં રે વનેર ફૂડા કંઈ ઉ માયેર આગે
તોમાર ના ચાંદ વિનોદે ખાઈછે જંગલાર વાઘે

ઓ વનના બાજ પંખી ! ઉડીને મારી મા આગળ
જાજે ! કહેજે કે તમારા ચાંદ વિનોદને જંગલના વાઘે
ફાડી ખાધો.

* * *

ગાગર લઇને કન્યા ઘેરે આવી. લાલ લાલ લોહી એના
મ્હેં ઉપર ચડી આવ્યું છે. પાંચ ભાઈઓની પાંચ વડુવારો
એને પૂછે છે કે “હે નણુદી બા ! તળાવડીને આરે તમે સાંજ સુધી
એકલાં કેમ રોકાયાં ! અંગનાં વસ્ત્રોનું કાં ઠેકાણું નથી ? અંબોડો
કાં વિખરાઈ ગયો છે ! ”

આધા કલસી ભરા દેખિ, આધા કલસી ખાલી
આઈજ જે દેખિ ફેટા ફુલ કાઈલ દેખ્યાછિ કલી

“રે નણુદી ! આ ગાગર અરધી ભરેલી ને અરધી કાલી કાં ?
કાલ (તારી કાયા) જે કળી હતી, તે આજ ખીલેલું ફુલ કેમ
કરીને થઈ ગયું !

“તળાવડીને આરે શું બન્યું તે બોલો ! સવારે અમારી
સાથે પાણી ભરવા ચાલો. ત્યાં જઈ એકાંતે વાત કરજો !

“ના ભાભી ! તમે સહુ જાજો. હું નહિ આવું. મને રાતે
આકરો તાવ આવેલો. મારા પેટમાં ને કમરમાં વેદના
થાય છે.”

પાંચે ભોળાઈઓ ઝીણી ઝીણી વાતો કરતી કરતી પાણી
ભરવા ચાલી. ને મલુવા પોતાના શયન-મંદિરમાં ગઈ.

આ મલુવા કાણ છે ! ગામના ખારવાની દીકરી છે. બાપનું
નામ હીરાધર છે. ઘરમાં ધાનની કાઠીઓ ભરી છે. આંગણે
દસ દૂઝણી ગાયો છે. સાંતીડે ચાર બગદ છે. પાંચ દીકરા ને છઠ્ઠી

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

દીકરી છે. દુઃખમાં દુઃખ એટલું જ કે લાડકી દીકરીને લાખકે કાંઈ વર નથી મળતો.

સતી સતી મણવા વિચારે ચડી છે.

ક્યાંથી આવ્યો એ પુરૂષ ! રાતે એ ક્યાં જઈને રહ્યો હતો !
પોતાના બાળ પંખીને એણે ક્યાં રાખ્યું હશે !

આમિ જહિ હૃદતામ ફૂડ થાકતામ તાર સને
તાર સંગે થાક્યા આમિ ઘૂરતામ વને વને

હાથ રે ! હું જો બાળપંખી સરજી હોત ! તો હું તેની સાથે જ
રહી શકત. એની સાથે જ વનેવન હું ફરી શકત.

આસમાને થાક્યા દેડવા ડાકછ તુમિ કારે
એના આધાર પની વધ છે શત ધારે

આકાશમાં ઉભીને હે મેહલા ! તું કાને બોલાવે છે ?
આપાદીલા મેઘ શત ધારે વરસી રહ્યા છે.

ગાં ભાસે નદી ભાસે શુકનાય ના ધરે પાની
એમન રાતે કાથાય ગેલ કિછુઈ ના જાનિ

ગામ ફૂળે છે. નદી ફૂળે છે. પાણી ક્યાંય સમાતાં નથી.
આવી રાતે એ પરદેશી ક્યાં ગયો હશે !

સવાર ગયું. બપોર ગયા. ને સાંજ પડી. ગાગર લઇને
કન્યાએ તળાવડીનો માર્ગ લીધો.

કિનારે ચાંદ સતો છે. ઝાંઝીકે પાંજરું પડ્યું છે. ચાંદ
કાલતી પનીઆરીને દેખતાં જ પાંજરામાંથી બાળપંખી પુકારવા
લાગ્યું. ચાંદે જાગીને આંખો ઉઘાડી.

હે કિવજ એક જાણી સામઆમી ઝોળખાણુ કીધી.
મણવા મેઘી :

આંધ્રૂયા પુષ્કનિર પાટે કાલ નાગેર વાસા
એક વાર ડંશિલે જાઇવ પરાનેર આશા

હે પરદેશી ! આ અંધારી તળાવડીને પડખે કાળા નાગના
વસવાટ છે. એક વાર એનો ડંખ થાતાં જ જીવ નીકળી જાય છે.

માટે મારે ઘેરે ચાલ : જો આ સામે જ માર્ગ ચાલ્યો
જાય છે. ઉગમણી બાજુ રૂડા ચરીસા સરખું ચળકતું મારું
ઘર આવશે.

* * *

હીરાધરને ઘેરે ચાંદ આવતો જતો થયો. ઝોળખાણ વધી.
એક દિવસ ચાંદે વેવીશાળનું માથું મોકલ્યું. કન્યાનો બાપ
બોલ્યો કે બધી વાતે તો દીકડેકાણું, ખણુ જેના ઘરમાં એક ટંકલુયે
ખાવાનું ન મળે તેને મારી દીકરી શી રીતે દઈ !

માને રોતી મૂકીને ચાંદ વિનોદ પરદેશ ગયો. એક વરસ સુધી
શિકાર કરી કરીને ધન કમાયો. ઘેર જઈને ખેતર વાડી લીધાં,
બળદ લીધા, તળાવડી વાળું ઘર ચણાવ્યું.

હીરાધરે હવે પોતાની દીકરીને ચાંદ સાથે પરણાવી. દાયજો
લઈને મલ્લા સાસરે ગઈ. ઘરની લક્ષ્મીને સાસુએ ઘરમાં લીધી.
ગંગાજળનો ઘડો ભરીને પાડોશની બાઈઓએ આશિષો દીધી.
સોનું રૂપું ભેટ કરીને સહુએ સારાં શુકન કરાવ્યાં. ચાંદનો
ઘરસંસાર સુખે ચાલવા લાગ્યો.

(૨)

ગામમાં એક કાજ રહે છે : બડો બદમાશ કાજ :

બડો ધં દુરંત કાજ ક્ષમતા અપાર
ચોરે આપ્રા દિયા દિયા સાઉદેરે દેય કાર

બડો દુષ્ટ કાજ : અપાર સત્તાવાળો : ચોરોને આશરો
આપે ને શાહુકારોને કેદખાનું આપે: પરનારીનાં શિયળ હરે.

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

એક વાર તળાવડીને આરે કાણ ઘોડે ચડીને નીકળ્યો છે. ચાંદની
બાઈડીને એણે પાણી ભરતી દીડી છે. દેખીને દિવાનો બન્યો.

ભુંથેતે વાહિયા તાર પરે લાંબા ચુલ
સુંદર વદન જેમન મલૂવાર પુલ

ધરતી ઉપર જેના લાંબા કેશ ઢળી પડે છે: જેતું રૂપાણું
મ્હોં જાણે મલૂવાનું પુલ જોઈ લ્યો. એવી મલૂવાને દીડી.

આનાગુના કંઈરા કાણ હુઈલ બાઉરા
રાખિતે ના પારે મન કરે પંખી ઉડા

બહાવરો બનેલો કાણ રોજ આવ-જા કરે છે. પોતાના
મન-પંખીને એ ઉડતું રાકી શકતો નથી. એના દિલમાં ચ્યું
કે આકાહા !

દેશેતે ભમરા નાઈ કિ કરિ ઉપાય
ગોલાપેર મધુ તાય જોખરિયા ખાય

દેશમાં ભમરા નથી એટલે જ ગુલાબનાં મધુપાન કીડા
કરી રહ્યા છે ને !

ખલાસીની ઓરતને બોળવવી એમાં શી મોટી વાત છે !
એમ સમજીને કાણએ ગામની કુટણીને બોલાવી. ધનદોલતની
લાલચ દેવા એને મલૂવા પાસે મોકલી:

તારાય ગાથિયા તાર દિયામ ગલાર માલા
દેખિયા તાહાર રૂપ હુઈયા છિ પાગલા

હે કુટણી ! જાનિ કહેજે કે આકાશના તારા પરોવીને હું
તારા ગળામાં માળા પહેરાવીશ. તારું રૂપ નિરખીને હું એવો
પામલ બન્યો છું.

તળાવડીના ઘાટ ઉપર મલૂવાને એકલી દેખીને કુટણીએ કાળની લાલચો દેલી. પહેલીવાર તો ડીને મલૂવા નાસી છૂટી, પણ બીજી વાર જ્યારે કુટણી એને ફાસલાવવા આવી ત્યારે રાખ કરીને મલૂવા બોલી:

સ્વામી મારે ઘરે નહિ કિ બલિવામ તરે
થાકિલે મારિતામ ઝાંટા તર પાકના શિરે

આજ મારો સ્વામી ઘેરે નથી, એટલે તને શું કહું? નહિ તો હું તારા ઘોળા માથા ઉપર સાવરણીના માર મારત.

કાળેરે કહિઉ કથા નાહિ આઈ આમિ
રાજર દોસર સેઈ આમાર સોવામી

કહેજો તારા કાળને, કે એની માગણી મારે નથી અપતી. મારે તો મારો સ્વામી પોતે જ રાજા બરોબર છે.

આમાર સોવામી સે જે પવતેર ચૂડા
આમાર સોવામી જેમન રણ-ઢોડેર ઘોડા

મમ્મે સ્વામી તો મારે મન પહાડના શિખર સમો છે. રણ-સંગ્રામમાં ધુમતા ઘોડા સમાન છે.

આમાર સોવામી જેમન આસમારને ચાન
ના હય દુષમન કાળ નઉખેર સમાન

મારો સ્વામી તો આકાશના ચાંદ સરખો છે. ખીટ્યો કાળ તો એના નખ બરોબર પણ નથી.

કુટણીએ જઈને મલૂવાનાં વેણ કાળને કહી સાંભળાવ્યાં. કાળનો કોય લજીકી ઉઠ્યો. એણે "વેર લેવા મારે અંદવિનોદ ઉપર હુકમ લખ્યો કે "તું પરણવાનો વેરો નથી આપી ગયો. જો આઠ દિવસમાં વેરો નહિ લેરી જ તો તારાં ઘર બાજુ જઈને થશે."

સૌરાષ્ટ્રી રસધાર : ભાગ ૫

એચિંતાનો હુકમ આવતાં ચાંદ બિચારો પાંચસો રૂપીઆ બેળા ન કરી શક્યો. મુદત વીતી ગઈ. એનાં વાડી વજ્રજા જત થયાં. ચાંદે બિચાર ક્યો :

આમિ રહિલામ ગાછેર તલાય તાતે ક્ષતિ નાહિ
પ્રાનેર દોસર મહુવારે રાખિ કેન દાધ

હું તો જાડને છાંચે રહીશ. તેમાં કાંઈ વાંધો નથી. પણ
મારા પ્રાણ તુજ મહુવાને ક્યાં રાખીશ !

મહુવા ! બ્લાકી ! તું તારે પિયર જા. તું આ સંકટ નહિ
સહી શકે. તું તારા બાપની લાડકી દીકરી છો. તું પાંચ લાઈની
જહેન છો.”

મહુવા બોલી :

વને થાક છેને થાક ગાછેર તલાય
તૂમિ વિને મહુવાર નાહિ જે ઉપાય

ભલે બંતમાં રહેવું પડે ભલે જાડ હેઠળ વસવું પડે. બાકી
તમ વિના મહુવાને બાળે આશરો નથી.

સાત દિનેર ઉપાસ જદિ તોમાર સુખ ચાઈયા
જડ સુખ પાઈવાય તોમાર ચન્નામિતિ ખાઈયા

સાત દિવસની લાંબજો પણ જે તમારા ગ્રહો સામે જોતાં
જોતાં કરતી પડે, તો જરીયે ફિકર નથી. ફક્ત તમારું ચરણામૃત
પીવાથી પણ હું મહા સુખ પામીશ.

મહુવાએ આપાઠ માસે નાટની નથડી વેચીને ધરનો ગુન્નરો
ચલાએ : આવણ માસે પગનાં કડલાં : ભાદરવે બાબુબંધ :
આસો મહિને રેશમી સાડી : એમ પોતાનાં વસ્ત્રાભૂષણો વેચીવેચીને
સહુનું ચેટ લયું. અતે કાંઈ ન રહ્યું ત્યારે ચાંદ પરદેશ રળવા
આવ્યો. કાંઈને કહ્યા વિના અધરાતે છાનો માનો નીકળી ગયો.

મલૂવાના પીયરમાં ખખર પંડી કે મલૂવા તો બહુ દુઃખી છે. પાંચે ભાઈઓએ જહેનને ઘેરે તેડી જવા બહુ મહેનત કરી. પણ સાસુને છોડીને જહેન કેમ જાય ? રેંટીયો ફરવીને અને ધાન ખાંડીને સુખે દુઃખે મલૂવા દિવસ વીતાવે છે.

પાછું વર્ષ પૂરું થયું. કારતક માસે ચાંદ રળીને ઘેરે આવ્યો. પરણ્યાનો વેરો ભરીને પાછાં ઘરબાર જમીમાંથી છોડાવ્યાં. અને ધણીધણીઆણીના મીઠા મેળાપ થયા.

મેવા મિશ્રિ સકલ મીઠા, મીઠા ગંગાજલ
તાર થાક્યા મીઠા દેખ શીતલ ડોળેર જલ
તાર થાક્યા મીઠા દેખ દુઃખેર પર સુખ
તાર થાક્યા મીઠા જખન ભરે ખાલિ બુક
તાર થાક્યા મીઠા જદિ પાય હારાનો ધન
સકલ થાક્યા અધિક મીઠા વિરહે મિલન

મેવા ને મિસરી મીઠાં : એથી મીઠું ગંગાજળ : એથી મીઠું
શીતળ જળ : એથી મીઠું દુઃખ પછીનું સુખ : એથી વધુ
મીઠાશ ખાલી જાતી ભરાય તેમાં રહી છે : એથી વધુ મીઠી
ખોવાયેલા ધનની પ્રાપ્તિ છે : પરંતુ એ સહુથી વધુ મીઠું તો
વિજેગ પછીનું મિલન છે.

કાશ્યએ ફરીવાર ફાંસલો નાખ્યો : કહેવરાવ્યું કે તારા ઘરમાં
પરી જેથી ઓરત હેવાના ખખર અમારા દિવાન સાહેબને ટાપ
જસસે દીધા છે. અને દિવાન સાહેબે ફરમાવ્યું છે કે આજથી
સાત દિવસમાં જો એ પરી દિવાન સાહેબની હજૂરમાં નહિ
હાજર કરે, તો તને ગરદન મારવામાં આવશે.

* * *

સાત દિવસ પૂરા થયા. ચાંદ વિનોદને કેદ પકડી ગયાં, અને
મલૂવાએ શું કયું ?

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

કાન્દિયા કાટિયા મલૂવા દોન કામ કરે
પંચ ભાઈએ લેખે પત્ર આડાઈ અક્ષરે

રોતાં રોતાં એણે પાંચ ભાઈઓને દુઝા કાગળ લખ્યો.

એ કાગળ એણે બાળ પંખીની ચાંચમાં મૂક્યો. ઘણા વખ-
તનું દેવમણું પક્ષી ધસારામાં જ સમજી જઈને પાંચ ભાઈઓને
મામ ઉડી ગયું.

પાંચે ભાઈઓ ડાંગો લઈને પરબારા ગરદન મારવાના મેદા-
નમાં ગયા. ચોક્કીદરેનાં માથાં ભાંગીને બનેલીનો છવ બચાવ્યો.
છયે જણાં ઘેર બચ, તો ત્યાં મલૂવા ન મળે !

ખાલી પીંજરા પઈડા રઈ છે ઉઘરા ગેછે તોતા
નિબ્યા છે નિશાર દીપ કઈરા આધાઈરતા

પીંજર ખાલી પડ્યું રહ્યું છે. અંદરથી પોપટ ઉડી ગયેલ છે.
રાત્રિનો દીવો અંધારું કરીને ઓગળવાઈ ગયો છે.

બૂકેર પાંજર ભાંગે વિનોદેર કાંદને
જાન અંતરાય દુઃખ સેઈ ભાલો જાને

આકાંદ કરી કરીને વિનોદનું હૃદયપીંજર ભાંગી જાય છે. એ
તો જોનાર અંતરમાં દુઃખ હોય તેજ બરાબર સમજી શકે.

પંઘરા રઈ છે જલેર કલસી આછે સખ તાઈ
ઘરેર શોભા મલૂ આમાર કેવલ ઘરે નાઈ

ખાણીની ગાગર પડી રહી છે. બાણું રાયરચીલું પણ રહ્યું
છે. કેવળ મારા ઘરનો સાચો શણગાર-મારી મલૂ જ ન મળે !

રડી રડીને વિનોદ પીંજરા પાસે ગયો : અંદર ખેઠેલા બાળ
પક્ષીને પૂછ્યું :

વનેર કોડા મનેર કોડા જન્મ કાલેર લાઇ
તોમાર જન્ય જદિ આમિ મલૂર ઉદિશ પાઇ

હે વનના પક્ષી ! હે મનના પક્ષી ! હે મારા જન્મબંધુ !
તારી પાસેથી મને મારી મલૂનો પતો મળશે ?

પક્ષીને તથા પોતાની માને સંગાથે લઇ, ધરત્યાર મેલીને
વિનોદ વિદેશે ચાલી નીકળ્યો.

* * *

હાઉલાને ખસિયા કાંઠે મલૂવા સુંદરી
પાલક છાડિયા ખસે જમીન ઉપરી

જહાંગીરપૂરનાં દિવાનની હવેલીમાં બેસીને મલૂવા સુંદરી
રડી રહી છે. પલંગ છોડીને એ ભોંય ઉપર બેઠી છે.

રંગીલા શણગાર સજ્જતે દિવાન એ સુંદરીને મનાવે છે.
મલૂવા યુક્ત કરીને જવાબ આપે છે :

“ હે દિવાન સાહેબ ! મારે બાર મહિનાનું વ્રત ચાલે છે.
નવ મહિના થઇ ગયા છે. હવે ત્રણ જ મહિના તમે જાળવી
જાઓ. પછી હું ખુશીથી તમને પરણીશ. ફક્ત મારી આટલી
પ્રતિજ્ઞા પાળવા દેજો : હું કાંઈનું રાંધેલું ધાન નહિ ખાઉં. ને
કાંઈનું અડકેલું પાણી નહિ પીઉં; પલંગે પથારી નહિ કરું :
પર પુરૂષનું મોં નહિ જોઉં : આટલું જ નહિ પાળવા દો
તો હું જીવ કરડીને મરીશ.”

ત્રણ મહિના વીતી ગયા. અને

સુખેતે સુગંધિ પાન અતિ ધીરે ધીરે
સુનાલી રૂમાલ હાથે (દિવાન) પશિલ અંદરે

મોંમાં સુગંધી તાંબુલ : અને હાથમાં ઝરી ભરેલ રૂમાલ :
એવો ઠાંડ કરીને દિવાન ધીરે ધીરે ઓરડામાં દાખલ થયો.

ઘોરાશની રસધાર : ભાગ ૫

“ હે દિલારામ ! પલંગ પર આવો ! ”

“ હે દિવાન સાહેબ, પ્રથમ તો મારા ગરીબ ધણીને છોડી મૂકો. એ બિચારાનો શો ગુ-હો છે ? ”

દિવાને પરગણાના કાજ ઉપર એ પ્રમાણે હુકમ મોકલ્યો.

“ હવે હે ખાવંદ ! બાજપક્ષી લઈને શિકારે જવાનું દિલ થાય છે. કેમકે હું શિકારીની ઘર-ધણીઆણી હતી. હું એક સામટા સો સો બાજને પકડી દઉં. ચાલો નૌકા લઈને સેલ કરવા જઈએ.”

દિવાને નૌકા શાણગારી : અને મલૂવાએ શું કયું ? પોતાના બાજ પક્ષીની ચાંચમાં બીજો કાગળ દીધો. પાંચ ભાઈઓને છૂપા ખબર દીધા.

પાંચે ભાઈઓ અને છઠ્ઠો ચાંદ વિનોદ પોતાનો મજબો લઈને છૂટ્યા. આધે આધે નદીમાં દિવાનની નૌકા સાથે ભેટા થયો. દિવાનનાં માણસોને મારી મારીને મલૂવાને છોડાવી પોતાના મજબામાં ઉઠાવી ગયા.

* * *

ચાંદ વિનોદના નાતીલાઓએ નિન્દા શરૂ કરી.

કેહુ બલે મલૂવા જે હુઈલ અસતી
મૂસલમાનેર અન્ન ખાઈયા ગેલ તાર જાતિ

કોઈ બોલ્યું કે મલૂવા સતી નથી રહી: કોઈ કહે છે કે મુસલમાનનું અન્ન ખાવાથી એ વટલી ગઈ છે. ત્રણ ત્રણ મહિના સુધી કાંઈ દિવાનના ઘરમાં ચોકખાં બનીને રહી શકાય જ નહિ !

વિનોદનો મામે ભોટો ખાનદાન હતો ! એણે તો કહ્યું કે વિનોદ પણ ન્યાત બહાર ! નીકર કરે પ્રાયશ્ચિત ! અને બાઈની કાઢે ઘર બહાર !

વિનોદે તો બ્રાહ્મણ પાસે પ્રાયશ્ચિત કયું.

પરાચિત્ત કરિયા વિનોદ ત્યજે ઘરેર નારી
આધારે હુકાઈયા કાંદે મલ્લુવા સુંદરી

પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને વિનોદે પોતાની નારીને પણ ત્યજી. અધારે
છુપાઈને મલ્લુવા વિકાપ કરવા લાગી.

કોથા જઈ કારે કંઈ મનેર વેદન
સ્વામીતે છાડિલ જદિ કિ છાડ જીવન !

ક્યાં જઈ ? મનની વેદના કોને જઈ કહું ? સ્વામીએ
છોડી, પણ કાંઈ જીવનર મને થોડું છોડવાનું છે !

પાંચે ભાઈઓ બહેન પાસે આવ્યા : ચાલો બો'ન આપણે
ઘેરે. ત્યાં તને કાંઈ જાતની તાણ નહિ આવવા દઈએ.

બાપે બુઝાય ભાઈયે બુઝાય, ના બુઝે સુંદરી
બાઈર કામૂદી હુઈયા આમિ થાકવામ સોવામીર બાડી

બાપે સમજાવી : ભાઈએ સમજાવી : પણ સુંદરી માનતી
નથી. એ તો કહે છે કે હું સ્વામીને ઘેરે બહારની ચાકરડી
બનીને રહીશ !

હે સ્વામી !

અન્ન જલ ના નિતે ના પારિવ આમિ
ભાલ દેઈખ્યા વિયા કર સુંદરી કામિની

હું તમને અન્ન જલ નહિ લાવી આપી શકું. ખરે સારી
શી જોઈને તમે પરણી લ્યો.

નાતીલાઓએ મળીને ચાંદવિનોદને પરણાવ્યો.

મલ્લુવા ધણીને ઘેર જાણ વાસીદાં કરે છે. બુઢી સાસુની
સેવા ચાકરી કરે છે. અને શોકયને નાની બહેન ગણી સંભાળે છે.

એક દિવસ ચાંદવિનોદ પીંજરું લઈને બાજપક્ષીને શિકારે ચાલ્યો. ચાલતો ચાલતો ઘેર જંગલમાં નીકળી ગયો. ઝાડીમાં લપાઈને બેઠો છે ત્યાં એને કાળો નાગ ટચકાવ્યો. પલકમાં તો ઝેર તાળવા સુધી ચડી ગયું.

ઉધરા ભૂંડે રે પશુ પાખા કંકડ માથેર આગે
આમિ વિનોદ મારા ગેલામ એઈ જંગલાર માંડે

ઉડી જતો એ વનનાં પશુ પાખા ! અને મારી માને જઈને કહો કે ચાંદવિનોદ આ જંગલમાં મરી ગયો.

સમી સાંજે વટેમાર્ગીઓએ માતાને જાણ કરી. સગાં વ્હાલાં ચાંદના શય માથે જઈને શેવા લાગ્યાં. ફક્ત મલૂવા જ હિમ્મત કરીને બોલી: ના રડો. ના રડો એ લાછ ! પ્રથમ પરીક્ષા તો કરાવીએ કે એની નાડમાં પ્રાણ છે કે નહિ ?

કાંઈ અનવેગી પવનવેગી નૌકા ઉભી છે: મરેલા ધણીનું માથું બોળામાં લઈને મલૂ નૌકામાં બેઠી. પાંચે લાછઓ હસેલાં માનવા લાગ્યા. ગાર્ડી વૈદ્યના ગામનો પંથ સાત દિવસનો હતો તેને બદલે મલૂવા એકજ દિવસમાં પહોંચી.

ગાર્ડી વૈદે મહાનાં નાક મ્હોં તપાસીને માથા પર થાપડ છીંધી, વિષ કચ્છર સુધી ઉતરી ગયું: કમ્મરથી વિષ ગોડણ સુધી ઉતર્યું. ગોડણથી ઉતરીને વિષ પગનાં અંગૂઠામાં ગયું. અને પાતાલમાંથી કાળા નાગે આવીને અંગૂઠેથી ઝેર ચૂસી લીધું.

ચાંદ વિનોદ આંખો ઉઘાડી.

ધણીને જીવતો કરીને મલૂ ઘેરે આવી. ગામમાં તો જેજેકાર ઉઠ્યો. લોકોએ પોકાર કર્યો કે “અરે લાછ ! આ બેહુલાના અવતાર સમી સતીને ન્યાત બહાર રખાય ? એને ન્યાતમાં લઈ લ્યો. એના હાથમાં જાણ વાસીદાં ન્હોય !”

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

વિનોદનો મામો ન્યાતનો પટેલ હતો: એણે જવાબ દીધો કે
“જે કાંઈ આ મલ્લુ વહુને ઘરમાં ઘાલશે, એ ન્યાત બહાર!”

દુઃખીયારી મલ્લુ એકલી પડીને વિચાર કરે છે: હાય રે!
હું છતું છું ત્યાં સુધી તો મારા સ્વામીને કપાળે કાળી ડીલી જ
રહેવાની. સદાય મારો સ્વામી દુઃખી થયા કરશે. એ કરતાં હું
જ મારી આવરદાનો અંત કાં ન આણું?

મનથી મરવાનું નક્કી કરીને મલ્લુ નદીને આરે આવી મન-
પવનવેગી નાકા આંધી હતી તેમાં અપોર વખતે મલ્લુએ પગ
મૂક્યો, પગ મૂકતાંની વાર જ

ઝલકે ઝલકે ઉડે ભાંગા નાઉતે પાનિ
કેત દૂરે પાતાલ પૂરી આમિ નાહિ જનિ

એ તૂટેલા નાવગમાં ઝલક ! ઝલક ! ઝલક મારતાં મારતાં
નદીનાં પાણી દાખલ થયા લાગ્યાં. મલ્લુ બોલી કે “હે નદીનાં
નીર ! હું નથી જાણતી કે પાતાલપૂરી આંહીથી કેટલી દૂર છે.

માટે

ઉઠુકે ઉઠુકે આર ઉ જલ નાયેર વાતા વાહિયા

હે વાયરા ! તમે પુકો ! અને ભલે આ નાવમાં હજુ વધુ
પાણી ચડે !

નાવકું ખેંચાયા લાગ્યું. નીર ભરાયા લાગ્યાં. ત્યાં તો
ચાંદવિનોદની ઝહેન ધા દેતી આવી :

ઓ ભાભી ! એ તૂટેલ નાવકું છોડી દે ! ઘેરે ચાલ ! ઘેરે
ચાલ !

નાવમાંથી મલ્લુ જવાબ વાળે છે :

ના જાઈવ ઘરે આર શૂન હે નનદિની
તોમરા સંજેર મુખ દેઈખ્યા કાટિ છે પરાની

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર : ભાગ ૫

હે નણંદ આ ! હવે ઘેર નહિ આવું. તમારાં સહુનાં મ્હેં
દેખીને મારી છાતી કાટે છે. માટે

ઉઠુક ઉઠુક ઉઠુક પાનિ ડુબુક ભાંગા નાઉ
જનમેર મત મહુવારે એકવાર દેઇખ્યા જાઉ

આજ તો ભલે આ પાણીનાં મોજાં ઉઘાળા મારે ! મારવા
ઘા ઉઘાળા ! ડુબવા ઘા આ તૂટેલી નૌકાને ! અને છેલ્લીવાર તમે
સહુ સગાં તમારી મલ્લુને નિરખી જાઓ !

નાવકું વધુ ને વધુ ડોલવા લાગે છે. પાણી વધુ ને વધુ ભરાતાં
જાય છે. ને હાથ જોડીને મલ્લૂ સહુને પગે લાગી રહી છે. ત્યાં
તો પોકાર કરતી સાસુ વિખરાયેલે વાજે દોડી આવે છે :

ઓ મારી વહુ ! મારા ધરતી લક્ષ્મી ! તું પાછી વળ !
એક વાર પાછી વળ !

મલ્લૂ બોલે છે :

ઉઠુક ઉઠુક ઉઠુક પાનિ ડુબુક ભાંગા નાઉ
વદાય દેઉ મા જનની ધરિ તોમાર પાઉ

હે માતાજી ! મને રગ્ન આપો. તમારા ચરણે પડું છું. અને
ઉઘજો ! ઉઘજો ! ઉઘજો હે નદીનાં નીર ! ભલે ડૂબે આ તૂટેલી
નાવડી !

ભાંગા નાચે ઉઠલ પાનિ કરિ કલ કલ
પાડે કાદે હાઉડી નાઉ અર્ધેક હુઇલ તલ

તૂટેલી નાવડીમાં પાણી કલ ! કલ ! અવાજ કરતાં ભરાવા
લાગ્યાં છે. કિનારે ઉભેલી સાસુડી રડે છે, ને અરધીક નાવડી
તેં ડુબી પહુ ગઇ છે.

પાંચે ભાઇ દોડ્યા આવ્યા. એકએક ન્યાતીલો દોડ્યો આવ્યો.

અને ભાઈઓએ સાદ દીધી, કે “ઓ બો’ન ! શીદ મરવું પડે છે !
ચાલો આપને ઘેર. સોનાતી નૌકામાં બેસારીને તને તેડી જશું.”

પાણીમાં ડૂબતી બ્લેન બોલે છે કે “હે ભાઈઓ ! હવે
આપને ઘેર જવાનું ન હોય. હવે તો મને રજા આપો !

ઉડુક ઉડુક ઉડુક પાનિ ડૂબુક ભાંગા નાઉ
મલ્લવારે રાઈખ્યા તોમરા આપન ઘરે જાઉ !

ઉડો ! ઉડો ! ઉડો હે નદીનાં પાણી ! ભલે નાવડી કુખી
જતી ! અને હે વ્હાલાંઓ ! તમે હવે મશ્વૂને વળાવી પાછા વળો !

એક વાર મારા ચાંદને બોલાવો : એક વાર એનું મુખ નિહાળી
લઉ. એક વાર કાષ્ટ એને તેડી લાવો !

તૂટતે શ્વાસે ચાંદ દોડતો આવ્યો : એણે મશ્વૂને મધ નદીમાં
ડૂબતી દેખી : કિનારેથી એણે ધા નાખી :

“ઓ મારી આંખોના તારા ! ઓ મશ્વૂ ! આવું કરવું તું ?”

ડાલતી-કુખતી નાવડીમાંથી દૂબળો સર આવ્યો :

“હે સ્વામી ! હવે સંસારમાં મારું શું કામ છે ? ન્યાતી
લાઓને અને સગાં વ્હાલાંઓને હવે મારી જરૂર નથી. હવે
મને મુખેથી રજા આપો !

ન પહોંચાય તેટલે દૂર નીકળી ગયેલી સતીને સ્વામી પૃકારે છે :

તુમિ જઈ દુખ કન્યા આમાય સંગે નેઉ
એકટિ વાર મુખે ચાઈયા પ્રાનેર વેદન કઉ

હે સ્ત્રી ! તું કુખવા ચાલતી હોય તો મને પણ સંગાથે લઇ
લે. એક વાર મારી સામે જોઇને મને તારા પ્રાણુની વેદના કહે.

ઘરે તૂઈલ્યા લઈવામ તોમાય સમાજે કાજ નાઈ
જલે ના કુખિઉ કન્યા ધર્મેર દોહાઈ

સાસાની રસધાર : ભાગ ૫

ઓ બાલી ! હું તને ઘરમાં દાખલ કરી લઉં. મારે ન્યાતની પરવા નથી. તું ન ડૂબીશ. તને ધર્મની દોહાઇ છે.

“ ના, ના, સ્વામી !

આમિ નારી થાકતે તોમાર કલંક નાં જાવે
જાતિ બંધુ જને તોમાય સદાઇ ઘાટિવે

હું જીવીશ ત્યાં સુધી તારું કલંક નહિ જાય. ન્યાતીલાઓ તને સદાય નિન્દા કરશે. માટે ઓ નાથ !

ઘરે આછે સુંદર નારી તાર મુખ આઇયા
સુખે કર ગિરવાસ તાહારે લઇયા

તારે ઘેર રૂપાળી સ્ત્રી છે, તેનું મોં નિરખાને તું સુખથી તેની સાથે તારો ધરવાસ ચલાવજે !

ગળાખૂડ પાણી ચડી ગયું છે. મસ્તુનું રૂપાળું મોઢું જ હવે દેખાય છે. અને પાતાળપૂરીની નાગકન્યાઓ જાણે પાણીનાં મોજાને રૂપે મસ્તુને વીંટળાઇને વળેલ છેઃ એ ગળાખૂડ પાણી-સાંથી મસ્તુ શું ખોલે છે !

“હે ન્યાતીલાઓ ! જે વધુ દોષિત હોય તેણે જ આલી નીકળવું જોઇએ. મારા સ્વામીને બિચારનો કશોયે દોષ નહોતો. છતાંયે તમે એને સંતાપ્યો. હવે હું જાઉં છું. હવે એના ઉપર નિર્દય ન થાજે !

ધૂવેતે ઉકિલ ઝડ ગળ્યા ઉઠે દેહવા
એઇ સાગરેર કૂલ નાઇ ઘાટે નાઇ એઉવા

પૂર્વ દિશામાં વાવાઝોડું જાયું છે. વરસાદ ગર્જના કરે છે. અને જે સાગરને કાંઇ દિનારો ન હોય, જે માટે પર કાંઇ નોખ ન હોય, ત્યાં જવા મટે મસ્તુ આપૂર થઇ રહી છે.

ડુબૂક ! ડુબૂક ! ડુબૂક ! નાકે ! આર ના કેવ ફર
ડુબૂક્યા દોખ કેવ ફરે આંછે પાતાલ પૂર

ડુખી જા ! ડુખી જા ! ડુખી જા ઓ નોકા ! હવે કેટલુંક
ફર છે ? ડુખીને જોઈ તો ખરી, પાતાળપૂરી કેટલી છેડી રહી છે !

પૂવેતે ગર્જિત દેઉવા, છૂટલ વિષમ વાઉ
કધવા ગેલ સુંદર કન્યા મન પવનેર નાઉ

પૂર્વમાં વરસાદ ગરજ્યો. તોફાની વાયરા વહૂટયા. ક્યાં ગધ
એ સુંદરી ! ક્યાં ગધ એ મનપવનવેગી નોકા ! કાઢને
ખબર ન પડી.

રસધારના વાંચકોને

ઉદ્ભવિત બંધુઓ અને બહેનો !

વલ્લાણ કેમ્પની અંદર આજ બાર વર્ષથી કાઠિયાવાડ (હિંદુ અનાથાશ્રમ) નામની સંસ્થા સ્થપાયેલી છે' તે સૌ કોઈ સારી રીતે જાણે છે.

આ આશ્રમમાં હિંદુના ગમે તે જ્ઞાતિના નિરાધાર બાળકોને રાખી પાલણ પોષણ કરી, કેળવણી આપી તથા હુન્નર ઉદ્યોગ શીખડાવી પોતાનો નિર્વાહ સ્વતંત્ર રીતે ચલાવી શકે તેવા કરવામાં આવે છે. હાલમાં આવા ૫૫ બાળકો નમે છે. તેમના નિભાવ માટે ઇશ્વર સિવાય ખાસ આધાર કે આશ્રય નથી. તેમજ નિભાવ માટે સ્થાઈ મુડી કે ફંડ નથી. તો આ સંસ્થાને વધારે મજબુત અને વિશાળ બનાવવાને તેને સંગીત અને કાયમી મદદની જરૂર છે. હાલમાં આ આશ્રમનો સંચાલક આધાર આકાશવૃત્તિ મળતા દાન ઉપર જ ટકેલો છે.

આશ્રમના મહાનલાડ પાછળ દર વરસ મોટી રકમ ખર્ચવી પડે છે. કારણ કે આશ્રમનું મહાન બાંધવા શકાય તેટલું દ્રવ્ય હજી સુધી મળ્યું નથી. મહાન બાંધવા માટે જમીન લેવાણી છે. સૌરાષ્ટ્રને આંગણે અનાથ બંધુઓનું આશ્રય સ્થાન બાંધવાના આ મહાન આશિર્વાદ રૂપ અને યશસ્વી કાર્ય માટે સદાયતા કરવાનું દાતા અવશ્ય ધ્યાનમાં લેશે એવી આશા છે.

દેશ પરદેશ વસતા આપ જેવા આશ્રયદાતાના સહભાવે અને સદાયતાથી જ આ આશ્રમ સ્થપાયું છે અને સ્થિર થયું છે. તો આપની સદાયતા વડે સંપૂર્ણ બનવા આશા રાખે છે. દરેક પ્રકારના ઉપયોગી દાનો સ્વીકારવામાં આવે છે. વધારે માહિતી માટે રીપોર્ટ મંગાવો. લી. સેવકો,

મોહનલાલ જીવણલાલ બાર-એટ-લો. } પ્રમુખ,

ડા. મનસુખલાલ તા. શાહ. } ઝોન.

શેઠ કસ્તુરચંદ રણછોડલાલ } સેક્રેટરીઓ

મેલેરીયાને મારી હાલવા

ઝંડુ મેલેરીયા મિક્શર

એકવાર અજમાવી જુઓ

હઠીલામાં હઠીલા ઘડીઆ લાવમાં

રોજ આવનારા, એકાંતરીઆ
તરીઆ: ગમે તેવા લાવમાં

બરલ વધી ગઇ હોય

તાવ ફરી ફરી આવતો હોય
નબળાઇ વધી ગઇ હોય
ભુખ મરી ગઇ હોય

તેમાં

આખાદ અસર કરનાર

ઝંડુ મેલેરીયા મિક્શર

આજથીજ અજમાવવા માંડો

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લી.

સયાની રોડ, સુખાઇ નં. ૧૪

ભાવનગરના એજન્ટ:—જયંતિલાલ અમૃતલાલની કું.
આંબાચોક

મેલેરીયા મિક્શર:—શીશી એકના આના ચોદ; ડઝન
એકના રૂ. નવ

ખાસ ઉચ્ચ વર્ણના હિંદુ મુદ્દરથી માટે
જમવાની ઉત્તમ સમગ્રવાણી

ધી નારાયણ હિન્દુ લૉજ

ટે. પાંચ કુવા દરવાજા અંદર, અમદાવાદ.

રાજકોટમાં ક્યાં ઉતરશે ?
માલિકની જાતી દેખરેખ તળે ચાલતું

કાઠિયાવાડ લૉજ

જ્યાં ઉત્તમ ખોરાક, સ્વાદીષ્ટ રસોઈ, ખુલ્લી હવા
ફર્નિચર સાથે, રહેવાની ઉત્તમ સગવડ મળશે.
એક વખત પધારી ખાત્રી કરો.

આલિશાન બંગલોમાં : રાજકોટ પરા સ્ટેશન
માલિક : સવલ વિજયશંકર પ્રભાશંકર
(હળવદવાળા)

સરત્રામા સરતુ-પચીસ વરસનું-જીવું

દાંતનું દવાખાનું

દાંતના દાકતર

જે. એમ. ગીમી-ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ

સેવ વાણવાના સંચો

આવું કાયમી રામ મેળવી ઘેર બનાવેલી તાજી સેવ ખાવાનો સ્હાવો લ્યો. ધઉ, મેદો વા મણાની માથાના વાળ જેવી બારીક તાજી સેવનો ખરો ટેસ્ટ માણવાની અમારી ખાસ બલામણ છે. કશીજ માથાકુટ નથી.

(કિં. ૫) પો. પેકીંગ ૧).

સી. કે. ઠક્કરની કું. કલ્યાણદેવી, સુંબાઈ.

મુસાફરી કરતાં અમારું નામ જરૂર યાદ રાખશો.

અમારે ત્યાં:-હેન્ડબેગ, એટેચી બેગ, શુટ કેસ, કીટ બેગ, બીસ્તર બંધ બંદુકના કવર, કારતુસ બેગ, બાટર અને ચામ-કાંને લગતો સામાન જથ્થાબંધ તથા છુટક મળશે.

બહારગામના ઓડરો ઉપર પૂરતું ધ્યાન અપાય છે.

દેશાવર માટે એજન્ટો નોંધાયે છે.

કાસમાણી બ્રધર્સ પાકીટવાળા

ભાજી પાલા લેન, સુંબાઈ ૩.

અમદાવાદમાં એકલા જાણીતા ૨૭ થી વધુ વર્ષના બાહોશ અનુભવીની પ્રખ્યાત ચરમાની પેઢી પેશોતન એમ. ફરુરની કું.

૫૪૨૮, ત્રણ ફરવાળા પાસે : અમદાવાદ.

કે જ્યાં આજો મફત તપાસી ચરમા બનાવી આપવામાં આવે છે.

બહાર ગામના ઓડરો ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

ફક્ત રૂપિયા દશમાં ! દસ વર્ષની ગેરંટી !!
પેટન્ટ હીલર રેડીયમ રિસ્ટ વોચ સાથે ૨૦
કીમતી ગિલ્લેનું ધનામ

Regd.

૨૯૨૮૬

ધનામોની વિગત :—(૧) પોકેટ લેમ્પ (કંપીટ હાથતમો)
(૨) કાઉન્ટન પેન, (૩) શાહીની બાટલી, (૪) ઓટોમેટિક
પેન્સિલ, (૫) ઓટોમેટિક પેન્સિલ-કટર, (૬) ઇમિટેશન
હીરાની વીટી, (૭) ઇમિટેશન હીરાની એરીંગની બેડ,
(૮) રોલ્ડ ગોલ્ડ સેક્ટી-પિન, (૯) ચાપુ, (૧૦) ચરમા,
(૧૧) હાથના ધડીયાળનો પટા. (૧૨) ફોટા ગ્રામ
(લોકેટ) (૧૩) સિગાર લેમ્પ (દીવાસળી, દેવતા વગર
સળગતો દીવો) (૧૪) ખમીસના બટનનો સટ, (૧૫) ડગ
લાના બટન, (૧૬) રૂબાલ, (૧૭) સેન્ટની બાટલી, (૧૮)
ખાલો, (૧૯) રમવાના પટા, (૨૦) કાતર.

ઉપર મુજબના વીસ ધનામો સાથે કિં. ફક્ત રૂ. ૧૦
વી. પી. પોસ્ટેજ એક રૂપિયા વધુ. ગેરંટી વર્ષ દશ.
ધી. ખાસ્તર વોચ કું (નં. ૪૫૧) ભુલેશ્વર, મુંબાઈ ૨
ફક્ત રૂ. ૬-૧૫-૦ માં ફેલ્ડિંગ ફેમલી ગ્રામોફોન.

આ ગ્રામોફોનની ખુબી એ છે
કે નાની પેટીમાં પેક થઈ શકે છે.
કિં. એક ડબલ સાઇડ રેકર્ડ સાથે
રૂ. ૬-૧૫-૦.

વી. પી. પોસ્ટેજ રૂ. ૧૧ વધારે.
(બેક્રી) ડબલસાઇડ રેકર્ડ ડગના
રૂ. ૧૫. ૨૦૦ પિનની ડબીના
આના આદ.

ધી. નેશનલ સ્ટોર્સ, નં. ૧૩૦ ભુલેશ્વર, મુંબાઈ ૨

હાથ રચના ગ્રંથમાં આકાશ પુસ્તકમાં

નવી ગુજરાતી

આ માટે સ્થાન લે છે એ જુઓ. એક “કાષ્ટ પથ”
નામનો લેખક આપને ખડખડ હસાવશે એમ બધાં પત્રોએ
સાક્ષી પુરી છે....કી. રા. ૨-૦-૦. દુપાલ ખર્ચ ૦-૫-૦.

આર. વનમાળીદાસની કું. બુકસેલર્સ

૩૯૭, કાલ્યાદેવી રોડ. મુંબાઈ નં. ૨.

દાનવીરોનું સાચું પૂણ્ય ક્ષેત્ર

રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામ અનાથાશ્રમ

અમદાવાદ.

આખા ગુજરાતમાં છેલ્લાં ૩૫ વર્ષથી જાણીતા
મથેલા આ સાર્વજનિક આશ્રમમાં નાત જતના બેદ
સિવાય ધાવણાં તળએલાં બાળકો, વિધવાઓ, અનાથો
અને અપંગોનું પોષણ કરવામાં આવે છે. વાર્ષિક
ખર્ચ આવક કરતાં વધુ હોવાથી નાનાં મોટાં દરેક
પ્રકારના દાન માટે નમ્ર ભાવે ચાચના કરીએ છીએ. સુપાત્રે
દાન કરવાનું આ ઉત્તમ પૂણ્ય ક્ષેત્ર છે.

રીપોર્ટ મંગાવવા આરૂ લખો

મંત્રીઓ—મ. રૂ. અનાથાશ્રમ—અમદાવાદ.

પેટર અબ્બયબ ગ્રુસ લંડનવાળી

ફાયર બ્રૂક તિબેરીઓ

કરીકાષ્ટમાં સૌથી મજબુત અને કિંમતમાં બીજા કરતાં સસ્તી.

બનાવનાર તથા વેચનાર

મીસી વલ્લભરામ એચ. એન્ડ સન

ફોન નં. ૩૦૪૬,

પાનકોર નાકા, અમદાવાદ

સો સંપ્રદાયો કો કિમ બનેલ

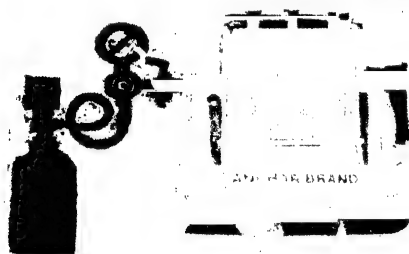
વઢવાણી તરનો સાથુ કયાંથી ખરીદશે ?

આ સાથુ અમારા જંગી કારખાનામાં છેલ્લામાં છેલ્લી રસાયણીક અને યાંત્રિક પદ્ધતિથી બનતો હોષ વાપરવામાં ખુબ ચઢીઆતો છતાં કિંમતમાં અતિ સસ્તો છે. સાથુ અમે જોરાવરનગર સ્ટેશન ફ્રી ડીલિવરીથી, એટલે પેકિંગ, મજૂરી, મારફત ધર્યાદિ ખર્ચ અમે પોતે ભોગવીને મણુ એકનાં રૂ. ૮૫ નાં ભાવથી ફાઇ પણ ટેકણે મોકલી આપશું. તે જ પ્રમાણે વિદ્યા-યતી જેવો ન્હાવાનો રંગીન, મુગંધીદાર સાથુ (બાકસો વગરનો) મણુ એકનાં રૂ. ૧૧૧નાં ભાવે મોકલવામાં આવશે. દરેક ઓર્ડર સાથે ૨૫ ટકા એક્વાન્સ લેવાય છે. લખો:—

ધી જોરાવરસિંહજી ટેકનો-કોમ્પલ વર્કસ

માલેકા : હાદબાવાલા એન્ડ સન્સ

જોરાવરનગર (ખી. એસ. રેલવે,) કાઠીઆવાડ.

સોહાવોટરના મશીનો

એક, બે અને ત્રણ બાટ-લીના સોહા વોટરના મશીનો, બોમ્બસ, તેલ, સાથુના રંગ, પરફ્યુમરી, સરખતના એસ-સો, રંગ, ગ્રાસ સીલેન્ડર, સેક્ટરીન, તેજબ તથા કેમીકલ

કીશાયત મળશે. બોમ્બસલીસ્ટ મંગાવો.

ગીરધરલાલ લવજી, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઇ ૨.

મહેને શું લાભ થશે ?

(તુરત ચોક્કસ જવાબ)

તે સંબંધી

ખરેખર ચોક્કસ જાણવું હોય તો જાહેરખબર ત્યા પોસ્ટ ખર્ચ બદલ ફક્ત સવા રૂપીએ મોકલી પાંચ પ્રશ્ન પૂછવો. પત્ર લખવાનો ટાઇમ ત્યા ખર્ચ નામ ચોક્કસ જાણવો.

બજારંગ જ્યોતિષ કાર્યાલય

ધર નં. ૮૨૮, બોમ્બાઇની પોળ, કાળુપુર, અમદાવાદ.

આંબળા તેલ બનાવવાના મશાલા

દરેક સ્ત્રી પુરુષોએ માથામાં હરકોઇ ગુણકારી તેલ અચૂક વાપરવું જોઈએ: કારણ તે વાળ વાટે મગજને પુષ્ટી આપે છે અને તેથી મગજને શાન્તી, આનંદ અને તરાવટ મળે છે. આંબળી ગરમી દુર થઇ દષ્ટિ નિર્મળ થાય છે. વાળ લાંબા, દઢ, કાળા અને સુંવાળા થાય છે.

સર્વ તેલ કરતાં આંબળાનું તેલ જો શુદ્ધ મળી શકે તો તે સર્વોત્તમ છે: કારણ તે ઉપરના સર્વ ગુણ ધરાવનાર છે. પણ બજારમાં આંબળા તેલને નામે કેટલાંક નુકશાન કારક હલકાં અને મોંઘાં તેલ મળે છે. તે ન વાપરતાં સર્વ કોઈએ સાચું તેલ પોતાની મેજે તૈયાર કરી લેવું જોઈએ.

એટલા માટે અમેએ સર્વ કોઈ આંબળાનું તેલ પોતાની મેજે તૈયાર કરી શકે તેવા મશાલા બનાવ્યા છે, જેમાં ઉત્તમ આંબળા ઉપરાંત મગજ, વાળ અને આંખને હિત કરનારી બીજી પણ ઘણી વનસ્પતિઓ નાંખી છે.

આ મશાલાથી સરળતાપૂર્વક ઉત્તમ પ્રકારનું ગુણકારી સુંદર આંબળા તેલ તૈયાર કરી શકાય છે.

એક પેકેટમાં ૧૫ તોલા મશાલા હોય છે જેના વડે ૧૨૦ તોલા યાને ૩ રતલ તેલ તૈયાર થાય છે. બનાવવાની રીત દરેક પેકેટપર જાપેલી રહે છે.

૧ પેકેટના રૂ. ૦૧૧. ૩ પેકેટના રૂ. ૨૧૧.

આ તેલ વધારે ખુશબોદાર કરવું હોય તો તેમાં તેલમુગધિકર નામે સુમંધી દ્રવ્યની ૧ શીશી ઉમેરવી કે જેથી તેલ બહુ ખુશબોદાર થશે. તેની ૧ શીશીના ૦૧. ૩ શીશીના ૦૧૧.

એલ. કે. મેઘાણી, ઉપયોગી વસ્તુ ભંડાર,
૧૪ અમરતેલા : કલકત્તા.

—: ઇનામી ટીકીટનો લાભ મેળવો :—

(વીરીયલની દરેક મોટી બાટલી સાથે એક ઇનામી ટીકીટ હોય છે)

વીરીયલ દરેક પ્રકારની નબળાઈ માટે અત્યુક
ગુણકારી અને તુરંત આસમ કરનારી દવા છે.
ડોક્ટરો વાપરવા બહામણુ કરે છે.

વીરીયલની બનાવટ માટે ગવર્મેન્ટ કેમિકલ
એન્સાઇકલર અભિપ્રાય આપે છે કે—વીરીયલમાં
નુકસાનકારક પદાર્થ નથી. પણ તેમાં ઘણાં પોષ્ટિક
પદાર્થો છે. નબળાઈ લાવનારાં દર્દો માટે સારી દવા છે.

નિસ્તેજ અને અશક્ત શરીરમાં દીન પરદીન
લોકીને વધારો કરી બાંધાને મજબુત કરી પુરતી તંદુ-
રસ્તી આપે છે. મોટી બાટલી રૂ. ૫), નાની રૂ. ૨)

વીરીયલ એન્જીની, કેમિસ્ટસ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

* દરેક દવા વેચનાર પાસે મળે છે *

“ મુંબાઈનો વ્યાપારી અનુભવ ”

અત્યારે આખા દેશનો એ વ્યાપારી સંબંધ, બહુધા મુંબઈ
શહેરે જોડાયેલો છે. આવા ઉપયોગી શહેરની અને તેના વ્યાપારની
સંપૂર્ણ માહિતી આપતું આ પુસ્તક દરેકે અવશ્ય જોવું જોઈએ છે.

સારા ઉંચા કાગળ, પાકું પુઠું ૩મી ૪૮૦ ૫૪૫ દળદાર પુસ્તક
શહેરના સ્થળ વિભાગો જાણવાને નકશા સાથે કિંમત રૂ.
૩-૮-૦, બહારનામ માટે પોસ્ટેજના આઠ આના વધારે.

મફત—આ પુસ્તક માટેની સંપૂર્ણ માહિતી જાણવા માટેનું
મોટું સચીપત્ર ૩મી ૪૨ ૫૪૫ અડધા આનાનો પોસ્ટ સ્ટેમ્પ
મળ્યેથી દરેકને ‘મફત’ મોકલવામાં આવે છે. આ માટે,

લખો:—મુલાલ નામીલ ડેકાદરી, વ્યાપારી અને આકતીયા.

(મુંબાઈ દરેક દરેક બીજા મોકલનાર અને માલ
વેચાવી આપનાર) સુલેખર, મુંબાઈ ૨.

અમૃત ગુટીકા!!

દશ વર્ષ થયાં બહાર પ્રજામાં સન્માન પામેલી
ઔષધી છે, કમળેરી દૂર કરી શક્તિનો સંચય કરે છે.
ગોળીઓથી કંટાળેલા માટે અમારી ખાસ બનાવટ
અમૃત મિક્ચર વાપરવા ખાસ લલામણુ છે. ઠર
ગોળીની શીશી ૧ ની કી. રૂ. ૨) ત્રણ શીશીના રૂ. ૫
અમૃત મિક્ચર-૧૬ દિવસ ચાલે તેટલી દવાની ૧
શીશીના રૂ. ૨) ત્રણ શીશીના રૂ. ૫ ટ. ખ. બુદ્ધ.

જીવનધારા!!

અનેક દરદોની એક જ દવા. પંદર વર્ષ થયાં બહાર
પ્રજામાં ખડોળા પ્રમાણમાં વપરાય છે.

કોલેરા, કોમ્પણુ બાતનો દુઃખાવો, ખાંસી, પેટનું
ઢરઢ, દાંત-દાઢનું ઢરઢ, સંધીવાત, સરદી માથાનો દુઃખાવો
કાન પાકવો, અલ્બુ, મારલામવાથી યા પડી જવાથી લોહી
નીકળવું, દરેક બાતના તાવ, હુરસ, શ્વેત યા રક્ત પ્રદર,
સાધારણુ ઝેરી ડંખ તેમજ દુર્ગંધી દૂર કરવા માટે
બીનહરીફ દવા છે. કી. રૂ. ૧૫. ત્રણ શીશીના રૂ. ૪)
ટ. ખ. બુદ્ધ. કેટલોગ મફત મંગાવો.

જે. એન. શેઠના

પો. નડીઆદ.

(બી. બી. એન્ડ સી. આઇ. રેલ્વે.)

ધી હન્દી
 ઇંગ્રેજ-ગુજરાતી
 (ઇંગ્રેજ મીનીંગ સાથે) અને
 ગુજરાતી-ઇંગ્રેજ

ડીક્ષનેરી એકજ બુકમાં બાંધેલી.

કર્તા : એસ. કે. વૈદ. બી. એ.

કોમ્પાઇટર શ્રી. ૭-૦-૦૦ : પોસ્ટેજ ફ્રી : પૃષ્ઠ ૮૫૦.

આવી જાતની ડીક્ષનેરી હજી સુધી એક પણ બહાર પડી નથી તે આ બુક વિદ્યાર્થીઓને, ઓશીસોને તેમજ દરેક માણસને બહુ ઉપયોગી છે.

અમારે ત્યાં સ્કૂલને લગતી તમામ જાતની બુકો, ડ્રાઇંગબુકો, સ્ટેશનરી, નોટો, કૉપીઓ વીજેર સસ્તા દરથી મળશે. ધી ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડીપો.

રીચીરોડ—અમદાવાદ.

સહેલાઈથી વાળ કાઢવા માટે

બાદશાહી સાબુ

આ સાબુ વાળ કાઢવા માટે જગ પ્રસિદ્ધ છે. જે જગ્યા ઉપર લગાડવામાં આવે છે તે જગ્યાના વાળ સફાઈથી નીકળી જાય છે. ચામડી સુંદર અને સુવાળી થાય છે. ચામડી બળતી નથી તેમજ કાળી પડતી નથી.

ફરેક ઠંડાણે વેચાય છે. નક્કી માલથી સાવચેત રહેજો.

રજીસ્ટર્ડ નં. પરદ તપાસી લેજો.

૩ ગોટીના બાકસનો રૂ. ૨), પો. ૦૮.

સી. સી. મહાજન એન્ડ કું.

મુંબઈ નં. ૨

નીચલા ૧૧ પુસ્તકો હાલમાં માત્ર રૂ. ૧૫ માં.

(પોસ્ટેજ વધુ)

રૂ. આ.

હિંદના રાજકર્તાઓનું આલબન	૫-૦
બાવલા ખૂન કેસ (બીજી આવૃત્તિ)	૫-૦
ન્યુટનના ઇક્કા પંજા....	૩-૦
રૂઢી રાણી અને બંગ મહિલાની આત્મકથા	૨-૮
રૂ. ૪૫ લાખનાં ચેકની કહાણી (બીજી આવૃત્તિ)...	૨-૦
કર્નલ ડેનીસ્ટન કેસ...	૨-૦
પોલ કેસ	૨-૦
વિલાયતનાં વિલાસની સાચી વાતો	૨-૦
મીસીસ રોબીન્સનની પોતાની કહાણી	૧-૦
કુચ બિહારનાં મી-સ સામે છુટા છેડાનો મુકદ્દમા	૧-૦
ખાનદાની ખમ્પર (બીજી આવૃત્તિ)	૦-૮

ખાસ લાભ

રૂ. ૧૩) તથા તેથી વધુ કિંમતનાં પુસ્તકો લેનારને દર ૧) રૂપિયે ૦-૬-૦ આના ઓછા.

રૂ. ૧૩) ની અંદરનાં કોઈ પણ છુટક પુસ્તક પર દર ૧) રૂપિયે ૦-૪-૦ ચાર આના ઓછા.

દુપતી પ્રેમ-શાસ્ત્ર : વિલાયતનાં પ્રખ્યાત બાઇ ડા. મેરી સ્ટોર્સે સ્ત્રી-પુરુષને તેમના આંતર જીવનમાં આચરવાનાં નિયમો સર્વ પુરી સમજણ સાથે આપેલા છે. કિંમત રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ વધુ.

ઉમ્મર ખયામની રૂબારૂઆત : મહાન ફલો સોફર “ખયામ”ના જીવન ચરિત્ર સાથે. વળી આ રસધારના જ લેખક રૂ. રૂ. મેઘાણીના હાથે તો આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખાઈ છે. કિં. રૂ. ૧) પો. વધુ.

સ ત્ય મ કા શ ક કા ર્યા લ ય

૪૭, સી. પી. ટેંક રોડ : મુંબઈ નં. ૪.

વૈદ્ય શાસ્ત્રો તથા હાડીઓની ગરજ સારનાર વરાધની ડબી કી. ૩. ૫

મૃદુર તથા ગરીબોને અલભ્ય લાભ આપનાર
અગ્નિ વરાધનું હર્દ એક જ દીવસમાં નાશુદ કરે છે.
સિવાય રતવા, ઝાડો લીલો થવો, સસણી, ખાંસી, ઉઠાં-
ટીયું, તાવ વગેરે જલ્દી મટાડે છે. વાપરવાની રીત સાથે
મળશે, કી. ડબી ૧ નો ૩. ૫ એક ડબી બાળકને લગભગ
એક વર્ષ સુધી ચાલે છે. ડબી ડબીના ૩. ૧૦).

જવર વિનાશક ટીકડી (ફક્ત ૭ ટીકડીથી આરામ)

શરદીના, આંતરીઆ, મેલેરીઆ, જીર્ણજવર,
વિષમ જવર, સનિપાત જવર, ત્રિદોષ જવર તથા
પ્લેગ અને ઇન્ફલ્યુએન્ઝા જેવા મહાન જીવલેણ તાવને માત્ર
૭ ટીકડીથી આરામ થાય છે. તેમજ અશક્તિ મટાડી જઠરાગ્નિ
પ્રદિપ્ત કરી દસ્ત સાફ લાવી શરીરને તંદુરસ્તી બક્ષે છે. કી.
ટીકડી ૧૦૦ની શીશીનો ૩. ૧૫, હજાર ટીકડીના ડબીના
૩. ૧૨-૦-૦

નરોટોન (શક્તિની ગોળીઓ)

નબળાઇ, ખાંસી, ક્ષય, તથા જીર્ણજવર વિ.થી થએલી
અશક્તિ તરફથી મટાડી શરીર લાલચોળ બનાવનાર
અમારી આ ગોળીઓ આશીર્વાદ રૂપ છે. પરંજ નથી.
ગોળી ૩૦ નો ૩. ૧૫.

પ્રદરવિનાશિની ગોળીઓ

ઝીઝીવાદા પ્રદર લોહી તાત્કાલીક રૂપ સાફ લાવે છે.
કમરનું ફાટવું, પગનો દુઃખાવો મટાડી સાચું કાવત આપે
છે. તેમજ રતવા, સુવારોગ, ફેડનો દુઃખાવો તથા કસવા-
વડ થતાં મટાડી ગર્ભાશય સુધારી વધ્યત્વ દૂર કરે છે.
ડબી ૧ નો ૩. ૧).

શિરનામું:—વૈદ્ય જગન્નાથ ગણપતરામ દ્વિવેદી
આયુર્વેદિક શાસ્ત્રી—નડીઆદ.

આ વીજળી સહીના જોખમી ઝગપાતમાં આપનું જીવન
નિશ્ચિન્ત અને સુખી બનાવી લેવાનો આપનો અભિલાષ છે ?

જો હોય તો

આપની માલમિલકત અને જીંદગીનો વીમો ઉતરાવવો જોઈએ.

બીરાર તથા સી. પી. માટે

આગની તથા જીંદગીના વીમાની સફર વીમા કંપનીઓની
એજન્સી અમેા ધરાવીએ છીએ.

આગના વીમા કોઈ પણ પ્રકારના જોખમી, બીન
જોખમી માલના ઉતરી શકે છે.

જીંદગીના વીમા અનેક પ્રકારની સગવડવાળા વીમા
ઉતરી શકે છે.

દરેક પ્રકારના વીમા વાજબી પ્રીમીયમ લઈ ઉતારી આપીશું

વીમાની કોઈ પણ જાતની
સલાહ જોઈએ ત્યારે
અમને જરૂર લખજો.

પોપટલાલ લાખચંદ શાહ

વીમાના એજન્ટ

બનોસા, પોસ્ટ ઈર્ધાપુર (બીરાર)

સપટ લોશન

દરાજ કે દાદરની અક્સીર દવા છે. આ દવા સુગંધી
પાણી છે, કે જેથી કપડાં ખરાબ થતાં નથી ને લગાડ્યા
પછી તુરત સુકાઈ જાય છે. દરાજ, ચળ, ખુનલી વિગેરે
તમામ ચામડીનાં દરદો આ દવાથી ફક્ત ત્રણ દિવસમાં
સાફ થાય છે. કિંમત ૭ આના, પોસ્ટેજ પેકિંગ બુદ્.

અમારા જગપ્રસિદ્ધ લોશન-
ની નકલથી સાવચેત રહેવા
માટે બાબુનો ટ્રેડ માર્ક
તપાસી શીશી લેવી.

સપટ કંપની

(S) કાલબાહેવી રોડ : મુંબાઈ ૨.

ચાલીસ વરસની

જુની અને બાણીતી
થએલ

હિંદના ગામે ગામમાં એકે
અવાળે મથકુર થઇ ચુકેલી સારામાં સારી પેટન્ટ-
વાળી મજબુત અને ટકાઉ સોલજર વોચ નં. ૭૮૧
ના ઘડીઆળોની આખા હિંદુસ્તાન માટેની આ
એકેજ એજન્સી છે.

= પ્રાઇસલીસ્ટ મફત મળશે. =

સોલજર વોચ કું.

કણ્ઠપીઠ—સુરત.

વીસમી/સદીની નવીન-શોધ

સંપ્રદાયી (ગળતી) માટે અમૃતમય ઉપાય

પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વૈદ્ય દાકતરોની દવા ખાદ્ય
કંટાળેલા સંપ્રદાયી (ગળતી) મુંબઘના આગ્ર, અતિસાર
અને આંતરક્રના ક્ષયથી પીડિતા નિરાશાજનક દર્દીને
આશીર્વાદ રૂપ થઇ પડેલી પાત્રીસ વર્ષના અનુભવની
રામબાણુ દવા માટે રૂબરૂ મળેા યા સવાલ પત્ર મંગાવો.

પત્રવ્યવહાર નીચેને શિરનામે કરવો.

માણસાવાલા માસ્તર કે. જે. ખેલ એન્ડ સન્સ

સ્પેસિયાલિસ્ટસ

તાંબુરાગરાની ખડકીમાં-દાંડીગરાની પોળ-કાલુપુર,

અમદાવાદ

અમારું બાલાનંદ બચ્ચાઓને રૂ૪૫૫, આનંદી અને
સુંદર બનાવે છે. કીમત ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ ભુદં.

મનસુખલાલ જેઠાલાલની કું.

ચરમા બનાવનારા

“સાયન્સની છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ પ્રમાણે સર્વોત્તમ

અને કીફાયત ચરમા બનાવનારા

“ સર્વોત્તમ પથરના ચરમા ”

“ ટાર્સિક-ગ્રેનીટ્સ લે-ટીક્યુલર ”

“ કીટ્સ બાઇકેલ્સ ” વિગેરે

“કુકઝાઈટ” ગ્લાસ—આંખને માટે
સર્વોત્તમ ગ્લાસ છે.

“ Prescriptions Carefully Prepared ”

જુની હનુમાન ગલી સામે,

કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઈ.

લકવો

લકવો—હરીરના અડધા ભાગને ચાપ છે તેથી તે બાજુનો હાથ અને પગ રહી જાય છે. (જુદા ચાપ છે.) અને તે બાજુનું મોં વાંકું ચાપ છે. તેથી ચોખ્ખું બોલાવું નથી વિગર.

હજારો રૂપીઆ ખરચ કરતાં પણ સાફ થતું નથી; તેવા લકવાના રોગની વનસ્પતિની ક્વા મારી પાડે છે. તે ક્વાથી સેંકડો કઠિઓ સારા થયા છે. સર્ટા-શીકડો મળેલા છે.

છાટુલાધ જવાબાધ

૬. શાહપુર ચકલા પાસે : અમદાવાદ.

મહાત્માજીની

સાદી શિખામણુ

સાહિત્ય

પ્રસાદી

પુસ્તક ૨-૩

શાળગાર

સાંજવર્તમાનમાં પ્રસિદ્ધ થએલ, પુસ્તકાકાર, પાકું પુંકું, સાનેરી નામ છતાં (કિં. રૂ. ૩) પોસ્ટેજ જુદું)

મગનલાલ શંકરભાઈ પટેલ
પાટણુ-(ગુજરાત.)

સુખધર્મા:—એન. એમ. ત્રિપાઠી-પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ
અમદાવાદમાં: મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુપટે-ત્રણ દરવાજા.

રઠીયાળી રાત

ત્રીજો ભાગ

પ્રથમના બે ભાગો સંધ્યા હોય તેણે તો ખરીકવો જ ઘટે. કારણ કે પ્રચલિત તમામ રાસડા એમાં સમેટી લેવાયા છે. અને

અંગ્રેજી રાસડા સાથે તુલના કરતો, વિવેચનની શુદ્ધ દૃષ્ટિ આપતો એક લાંબો પ્રવેશક પણ

કેલેજઅનોની ખાસ જરૂરત

ધ્યાનમાં રાખીને લખાયો છે.

પૃષ્ઠ ૧૨૮ : મૂલ્ય આઠ આના.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર રાણપુર : B. S. Ry.

